СПОМЕНИ ОТЪ СТРАНДЖА

ХР. СИЛЯНОВЪ

БЕЛЕЖКИ ПО ПРЕОБРАЖЕНСКОТО ВЪЗСТАНИЕ ВЪ ОДРИНСКО — 1903 г.

Хр. Силяновъ

СПОМЕНИ
ОТЪ
СТРАНДЖА

Бележки по Преображенското възстание въ Одринско — 1903 г

София — Полиграфия а. д. — 1934 г

ПРЕДГОВОРЪ

Моитѣ „Спомени отъ Странджа“ сѫ обнародвани на части презъ годинитѣ 1905—1907 въ списанието на покойния Никола Наумовъ „Македоно-одрински прегледъ“. Обнародването имъ тогава се почна съ следната бележка:

> Настоящитѣ бележки нѣматъ за цель да дадатъ едно пълно изложение на възстанишкитѣ действия въ Странджа презъ 1903 г. Подобно изложение читательтъ може да намѣри въ специално за тая цель написани книги, каквато е напр. Мемоара на Вѫтрешната Организация, 1893—1903 г. Тукъ ще се ограничa да предамъ моитѣ лични впечатления и наблюдения и ще се спра по-нашироко само върху ония акции и събития, въ които взехъ непосрѣдствено участие, или на които бѣхъ свидетель. Като такива, тия ми бележки могатъ да послужатъ само за приносъ къмъ досега обнародванитѣ вече материали, отъ които ще се възползуватъ бѫдещитѣ историци на паметнитѣ събития отъ 1903 год.

Къмъ тая бележка имамъ сега да добавя, че акциитѣ и събитията, въ които не съмъ участвувалъ, сѫ описани по разказитѣ на тогавашни другари, непосрѣдствени свидетели, или по писма отъ Одринската революционна архива. Решенията на конгреса на „Петрова нива“, напримѣръ, сѫ предадени по самитѣ конгресни протоколи. Не винаги, обаче, съмъ разполагалъ съ автентични източници. Ето защо на много произшествия, не по-малко важни отъ тия, които сѫ подробно описани, не е отдѣлено въ „Споменитѣ“ мѣстото, което заслужаватъ. Това се отнася и до дѣлата на личности, които сѫ действували въ по-далечнитѣ участъци и съ които не съмъ ималъ възможность да другарувамъ до или следъ възстанието. Смѣтамъ за неизлишно да подчертая тая непълнота, макаръ че тя не може да ми се вмѣни въ грѣхъ, щомъ не пиша история на Преображенското възстание.

Като чета сега, подиръ повече отъ четвърть вѣкъ, собственитѣ си спомени, не мога да не призная още, че разсѫжденията и преценкитѣ ми за отдѣлни събития и лица носятъ отпечатъка на голѣмъ субективизъмъ. Виновна за това е само младостьта, която по-силно чувствува и която гледа на нѣщата презъ увеличителното стъкло на своя абсолютенъ критерий. Отъ такъвъ субективизъмъ страдатъ, може би, нѣкои мои сурови присѫди за действията на отдѣлни личности или групи. И тукъ, обаче, не се решихъ да измѣнямъ или коригирамъ онова, което т о г а в а съмъ чувствувалъ и мислилъ, понеже смѣтнахъ, че съ това бихъ накърнилъ интереса и значението на книгата като илюстрация на т о г а в а ш н и настроения и разбирания.

Тѣзи сѫ съображенията, по които „Спомени отъ Странджа“ сѫ предадени въ тая книга безъ сѫществени измѣнения — само съ стилни и други маловажни поправки.

За по-голѣмо освѣтление на нѣкои факти и за характеристика на нѣкои отъ действуващитѣ лица, направихъ тукъ добавки, главно отъ изданията на Тракийския върховенъ изпълнителенъ комитетъ. Тѣзи добавки и цитати сѫ дадени въ забележки, означени съ цифри, за разлика отъ старитѣ забележки, означени съ звездици.

Изпустнахъ, отъ друга страна, отдѣлни пасажи, съдържащи мисли и описания, предадени вече въ книгата „Писма и изповѣди на единъ четникъ“.

София, 14 февруарий 1934 год.

Хр. Силяновъ

ДО ВЪЗСТАНИЕТО

I

ЗА ОДРИНСКО

Пролѣтьта 1903 г. — Въ Бургасъ. — Напливъ отъ кандидати. — Митю. — Ковачевъ и Паскалъ Ивановъ. — Кандидатитѣ на лагеръ

Тритѣ пролѣтни месеци на 1903 година бѣха време на трескави приготовления за всички македонски четници и войводи, дошли „на почивка“ въ българската столица. И азъ, като всички други мои събратя, „стѣгахъ си опинцитѣ“, готвѣхъ се да се върна въ мѣстата, които преди по-малко отъ година бѣхъ напустналъ по болезнени причини. Тия мѣста бѣха Леринско и Костурско, съ които ме свързваше цѣло едно минало. Априлскиятъ конгресъ на революционеритѣ отъ Битолския окржгъ едногласно почти бѣше се изказалъ за възстание. Съгласенъ или не, всѣки се чувствуваше морално задълженъ да се яви въ решителния часъ всрѣдъ онова население, на което е проповѣдвалъ бунтъ. Така че върху избора на мѣстото, гдето щѣхъ да замина, нѣмаше защо да се спирамъ.

Но тъкмо по това време въ София се бавѣше стариятъ мой приятель и учитель Михаилъ Герджиковъ — Мишелъ, който отъ година и повече работѣше въ Одринско. Щомъ узна, че се готвя за пжть, той употрѣби всичкото си красноречие — а и притежаваше го въ значителна степень — за да ме склони да му стана другарь. Описа ми хубоститѣ на Странджа и поезията, която се крие въ хайдушкитѣ ѝ недра и, насърдченъ отъ моя нерешителенъ отказъ, удвои своитѣ настоявания. Азъ, отъ своя страна, и тъй бѣхъ недоволенъ отъ бавностьта, съ която ставаха нашитѣ приготовления за Македония. Априлъ бѣше вече на свършване а не изглеждаше, че ще тръгнемъ даже и презъ май. Кое за това, кое защото ме блазнѣше желанието да се отзова въ съвсемъ ново и непознато мѣсто, между нови хора и всрѣдъ нова природа,

азъ подиръ нѣколко дена съобщихъ на Мишелъ, че му ставамъ другарь и заминавамъ за Странджа.

Безъ много да се бавя, следъ дадената дума, азъ потеглихъ за Бургасъ, кѫдето споредъ увѣренията на Мишелъ всичко било готово, та сме щѣли да се бавимъ само нѣколко дена. Скоро, обаче, се увѣрихъ, че и тука ще има да се изпита скуката на безкрайното чакане. Всѣки день се попълваше контингентътъ отъ хора и запасътъ отъ нужднитѣ муниции, но и всѣки день се откриваха все нови и нови нужди.

Стоенето ми въ Бургасъ се продължи цѣлия май, най-хубавия отъ месецитѣ, за който твърде много съжалявахъ, че не бѣ прекаранъ въ Странджа. Презъ това време пристигаха въ Бургасъ отъ разни краища на България кандидати за вжтре. Едни отъ тѣхъ идѣха по желѣзницата, други — апостолски. По минало, обществено положение и умственъ уровенъ тѣ представляваха доста голѣма пъстрота. Днесъ пристигаха избѣгали безъ знанието на родителитѣ си гимназисти. Утре — одрински или македонски изгнаници, отдавна заскитали по тежка чужбина, а сега горящи отъ желание да се върнатъ съ пушка въ ржка въ роднитѣ си огнища. Другиятъ день — разни хъшлаци или босяци, за които пиенето и скандалитѣ бѣха станали необходимость въ живота; бивши харамии, голобради хлапаци — горещи искатели на приключения, дългокоси „тѣсняци“ и поклонници на бомбата. Не липсваха и такива, които сами не знаеха защо тръгватъ... Цѣла сбирщина, въ която се кръстосваха всички убеждения и възрасти, като почнешъ отъ 15 и свършишъ съ 50 и повече години.

Една вечерь, както седѣхъ въ хотела, нѣкой почука на вратата. Вратата се отвори и предъ мене се изправиха трима младежи.

— Вий ли сте . . . ?

— Да, азъ съмъ.

— Ние идемъ отъ Пловдивъ съ препоржка отъ Михаилъ Герджиковъ. Разпоредете да вечеряме нѣкѫде.

Направихъ каквото трѣбваше.

Двамата отъ новитѣ кандидати, Ковачевъ и Паскалъ Ивановъ, бѣха доста едри и снажни момци съ интелигентни физиономии — седмокласници отъ пловдивската гимназия. Третиятъ, едно съвсемъ голобрадо 15-годишно момче, съ малки, но много живи и дяволити очи, стоеше

задъ другаритѣ си, поглеждаше ме крадешкомъ, а по бледитѣ му устни играеше саркастична усмивка, която изпълваше цѣлото му малко, мургаво лице съ леки и вѣчно движещи се гънки. Казваше се Митю.

Подиръ нѣколко дена пристигна въ Бургасъ и Мишелъ. Разправи ми, между другото, и за наплива отъ кандидати по всички градове, кѫдето е ходилъ.

— Запозна ли се съ Митю? Той е интересенъ типъ. Подуши ме въ Пловдивъ и тутакси ме нагъна да го взема съ мене. Отказахъ му, разбира се. Убеждавахъ го, че е още малъкъ, неопитенъ и не ще може да понесе трудноститѣ на комитлъка. „Ама, що гледате вие годинитѣ ми? — възразява ми той. — Искайте отъ мене всичко, каквото вършатъ най-опитнитѣ ви и калени хора. Вие ще видите че азъ нѣма да остана по назадъ отъ никого и въ нищо". Разправяхме се дълго. Азъ го увѣрявахъ, че е още слабъ, той ми възразяваше, че ще издържи, догдето се принудихъ да му откажа рѣзко. „Азъ... пакъ ще дойда..." поклати той заканително глава и си излѣзе. Отидохъ въ Ямболъ. И тамъ сѫщата история. Навредъ желаещи да мратъ. Дойдохъ тукъ, и нещешъ ли, като отъ невидѣло, една зарань се явява при мене Митю. Тръгналъ бѣ по диритѣ ми пешъ безъ стотинка въ джоба и ме настигна тукъ. — „Каква е работата, Митю? — питамъ го. — „Работата е добра, ще ме вземете съ васъ — отговаря ми, а лицето му изразява гореща молба, като че отъ очитѣ му ще рукнатъ сълзи. — Каквото щете ме правете, азъ не се връщамъ отъ тукъ". Не можехъ повече да му отказвамъ. Па и както бѣше тръгналъ подире ми, едва ли можехъ да се избавя отъ него. Казахъ му тогава, че го приемамъ изключително „на моя отговорность" и го оставихъ.

Разбира се, Митю не бѣше най-интересния между кандидатитѣ. Но за другитѣ — по-нататъкъ.

Скоро числото на събранитѣ въ града кандидати достигна 90—100. Стоенето на такава гладна армия въ Бургасъ бѣ, по много причини, неудобно. Имаше при това и хора съвсемъ неопитни и нови, на които бѣше необходимо да се дадатъ известни познания по четнишкото изкуство.

Реши се да се изпратятъ всички въ балкана до с. Герге-бунаръ и тамъ да се установятъ на лагеръ. Къмъ края на май Бургасъ се очисти отъ своитѣ гости, присѫтствието на които не бѣше особено приятно на тамошнитѣ гърци.

II

НА ЛАГЕРЪ ПРИ ГЕРГЕ-БУНАРЪ

Животътъ въ лагера. — Бутни-колибата. — Катерицата. — Готвачътъ — Непримирими разногласия между Митю и Янко Ускюплията

Около стотина кандидати бѣха вече настанени въ лагера — едно живописно кжтче, полегато разположено съ своитѣ гжсти, зелени дървета подъ селото Герге-бунаръ. До самия лагеръ бъблѣше малка рѣчица, а отсреща се простираше, между стръмнини, зелена полянка. На полянката се издигаше селската воденица, предъ която шумѣха две грамадни, сѣнчести буки. Отъ вратата на воденицата излизаше тѣсна пжтека, която криволичеше по нагорнището и водѣше къмъ селото.

Нѣколко дена подиръ кандидатитѣ заминахъ и азъ за Герге-бунаръ. Тамъ заварихъ моя задушевенъ приятель Петко Чорбаджиевъ,[1]) студентъ, поклонникъ на Шопенхауера и Ницше, любитель на художествената литература и съ критически разбирания отъ школата на Волински. Първата ни работа бѣ да посетимъ лагера. На поляната, предъ воденицата, се натъкнахме на следната картина. Въ две газени тенекии се варѣше месо. На нѣколко мѣста се издигаха купчинки пепель: подъ тѣхъ се печеха пититѣ, предназначени за вечеря на стотѣхъ юнашки гърла. Нѣколко кандидати съ запретнати ржкави сновѣха между воденицата и газенитѣ тенекии и наглеждаха гостбата. Всрѣдъ полянката 10—15 по-млади момчета се упражняваха съ кримки, подъ ржководството на два-трима подофицери.

Минахме отсреща. Навлѣзли въ горичката, натъкнахме се на много колиби, построени отъ клони и постлани отвжтре и отвънъ съ зеленина. Това бѣха импровизиранитѣ жилища на момчетата. Въ направата и уредбата на нѣкои отъ тѣхъ не липсваше известно изкуство и дори вкусъ. Предъ всѣка колиба имаше и по една групичка хора — толкова групички, колкото и разни категории между бждещитѣ възстаници. Тукъ бѣха насѣдали на колело съ кръстосани крака и въ бабаитски пози старитѣ опитни комити и пушеха съ дълги и кжси чубуци. Между тѣх-

[1]) По-късно като писатель се яви съ псевдонимъ *Росенъ*.

ното харамийско и революционно минало не можеше да се тури рѣзка граница. Безкрайно претенциозни, тѣ гледаха на всички други като на деца, чиито уста „миришатъ още на млѣко“. Тамъ водѣха „научни“ разговори гимназиститѣ. По-нататъкъ Митю разпалено доказваше на нѣколцина зяпнали въ него младежи правотата на нѣкакво учение, за борбата на класитѣ, по всѣка вѣроятность; други се надхвърляха съ голѣми камъни, гризѣха по нѣщо, или изтрѣбваха съ ожесточение животинкитѣ, успѣли вече здравата да се настанятъ по дрехитѣ и тѣлата имъ.

Въ опредѣлено време, на обѣдъ и вечерь, цѣлиятъ лагеръ се събираше на полянката. Разпредѣлени на групи, момчетата образуваха нѣколко колела и, въоржжени само съ дървена лъжица, която всѣки носѣше пъхната въ навущата си, се разправяха въ твърде кжсо време съ съдържанието на сложенитѣ предъ тѣхъ голѣми дървени сждове. Следъ това едни, тласкани отъ непреодолима нужда, взимаха пжтя за селото, за да му хвърлятъ по нѣкоя и друга у бай Продана (по-после нѣкои почнаха да правятъ това и презъ деня); други се връщаха въ колибитѣ, кждето се почваха веселитѣ мухабети и пѣснитѣ. После настжпваше време за сънь, приятностьта на който чувствително се нарушаваше отъ комаритѣ.

Тоя заседналъ и бездѣлнишки животъ (като не се смѣта нѣколкочасовото военно упражнение презъ деня) се хареса на мнозина. Нѣкои особено тукъ имаха всички основания да бждатъ доволни: имаха добра и достатъчна храна, чиста балканска вода, безплатно „жилище“ и весела компания.

А компанията бѣ, наистина, весела. Както въ всѣко по-голѣмо общежитие, и тукъ се явиха лали и разсмивачи, духовитостьта и остроумието на които намираха богата почва въ това чудно разнообразие на съжители. На първо мѣсто между тѣхъ трѣбва да спомена за Никола Бутни-колибата. Самата физиономия на тоя малко прегърбенъ нашъ другарь твърде много напомняше нашитѣ четирикраки праотци и бѣше въ състояние да разсмѣе и безъ думи човѣка. Материалъ за духовитости му даваше всѣки и всичко. Понѣкога излишнитѣ му умувания и при най сериознитѣ работи нервираха и разсмиваха въ сжщото време неговитѣ началници и дружината. Неумѣло стегнатитѣ навуща и перченето на Митю; изобилието на гадьта у други; надутостьта или физическата слабость на

трети — всичко, всичко се подлаваше на безобидния хуморъ на Бутни-колибата. Трѣбва да кажа, че името Бутни-колибата той дължеше на манията си да бута съ гръбъ и да събаря — за сюрпризъ! — колибитѣ на другаритѣ си . . .[1])

Не по-малко интересенъ бѣ и Катерицата — името му не помня. Не знамъ по каква вина, той попадналъ въ единъ окржженъ затворъ, но успѣлъ по хитро скроенъ планъ да избѣга и да се присъедини къмъ готвещата се чета за Одринско, отгдето бѣше и родомъ. Той устройваше увеселителни зрелища отъ малко по-другъ родъ: умѣеше като сжща катерица да се катери по най-високитѣ дървета и да се прехвърля съ удивителна пъргавина отъ дърво на дърво, безъ да слиза.

Съ това, разбира се, далечъ не се изчерпваха всички изкуства, които обладаваха другаритѣ ми: имаше такива, които доста изкусно имитираха стражара, пияния турчинъ, страхливия евреинъ или знаеха да подражаватъ гласоветѣ на разни животни.

Имаше и такива, които намираха своята стихия въ кухнята, т. е. въ воденицата безъ, разбира се, нѣкой да ги задължава. Най-интересенъ между тѣхъ бѣ готвачътъ, запасенъ пионеръ отъ българската армия, чиито очи свѣтѣха отъ радость когато началството намираше вкусна сготвената отъ него яхния. И при всѣки удобенъ случай не забравяше да спомене, че презъ маневритѣ билъ задържанъ отъ ротния командиръ, защото е могълъ напълно да задоволява гастрономическитѣ му склонности.

За Митю социалиста и да не говоримъ. Той бѣше центъра на всички скандали, които сегисъ-тогисъ избухваха въ лагера. Ахилесовата пета на Митю бѣ неговата отчаяна привързаность къмъ абсолютното равенство. Въ

---

[1]) Ето, по споменитѣ на Милю Райковъ Узуновъ, една сцена отъ лагера съ герой Бутни-колибата:

„Единъ день, надвечерь, като бѣхме на обучение, Никола Бутни-колибата остана да готви и развали всичкитѣ колиби. На въпроса на войводитѣ, кой направи това и защо, той отговори: „Азъ, защото ме казватъ Бутни-колибата“. Всички се засмѣха и нищо не му направиха. Времето бѣ хубаво, та можеше да се спи и на открито. („Приноси къмъ историята на възстаническото движение въ Одринско (1895—1903). Книга III. Революционното движение въ Малко-Търновския районъ, по спомени на 4 войводи, 2 подвойводи и 75 легални и нелегални дейци. Съставилъ *Ив. П. Орманджиевъ*. София. 1933 година, страници 217—218).

всичко и навсѣкѫде той виждаше, че неговиятъ богъ — равенството се разпъва на кръстъ. И важното е, че всички посегателства върху равенството се проявяваха само спрямо него. Вода ли щѣше да се налива отъ кладенчето, изпращаха Митю; въ село ли трѣбваше да се изпрати нѣкой на работа — Митю; хлѣбъ или нѣщо друго се разпредѣляше между момчетата, онеправданъ излизаше пакъ Митю. До дохождането ни въ лагера, той не пушеше. При разпредѣлянето на тютюна, който всѣкога се даваше въ оскѫдно количество, Митю не влизаше въ смѣтката. Въ това той виждаше сѫщо една несправедливость, едно нарушение на равенството. И всичко това, защото той билъ най-малкиятъ между другаритѣ.

Възмущенията и протеститѣ си Митю изказваше всѣкога открито, дори демонстративно. Веднажъ единъ бирникъ бѣше уловилъ една хубава риба и реши да нагости съ нея началството въ селото. Усмихнатъ до уши, той се яви въ кръчмата и като остави своя ловъ на тезгяха, съобщи тържествено на началството за своя подаръкъ. Митю бѣше тамъ и тутакси извика:

— Това е рушветъ!

Бирникътъ остана като гръмнатъ. Па и за никакъвъ рушветъ не можеше да става дума. Намѣсата на околнитѣ предотврати скандала, но Митю си спечели въ лицето на обидения даритель единъ смъртенъ врагъ, който го преследваше до самото ни заминаване.

Все пакъ, бирникътъ не бѣше най-опасния врагъ на Митю. Имаше въ лагера друго едно лице, чиито претенции не бѣха по-малки отъ Митювитѣ, само че въ съвсемъ друга посока. Това бѣше Янко Ускюплията. Кѫсъ, набитъ, съ голѣма топчеста глава, той имаше нѣщо, което го отличаваше отъ всички други физиономии: неговата необикновено черна кожа, която караше нѣкои да търсятъ въ произхода му известно сходство съ фараоновитѣ потомци. Янко бѣ скиталъ съ пушка въ рѫка по крайморскитѣ склонове на Странджа и отвличалъ нѣкакви турски или гръцки богаташи. Тоя подвигъ го правѣше необикновено гордъ спрямо всички тия „новаци“. Изобщо, той не обичаше интелигентнитѣ, а ония, които го пренебрѣгваха поради простотията му, съвсемъ не можеше да търпи. И мотивираше ненавистьта си съ това, че отъ ученитѣ щѣлъ да пропадне свѣта.

Съ Митю тѣ дохождаха въ стълкновение при всѣка среща или разговоръ. Ускюплията се дразнѣше отъ своеобразнитѣ учения на Митю, а неуважението на младия социалистъ къмъ годинитѣ и „заслугитѣ на по-старитѣ“, просто влудяваше стария харамия. И когато другитѣ аргументи не помагаха, той се заканваше или прибѣгваше направо къмъ юмручна разправа. Това пъкъ още повече възмущаваше Митю — нараняваше неговото чувство на абсолютно равенство и справедливость. А освенъ думитѣ, той нѣмаше никакво друго срѣдство за реагиране и отплата.

Това бѣха противоположни единъ на другъ и вѣчно враждуващи типове въ лагера. Единътъ съ заученитѣ теории за економически факторъ, класова борба и пр., а другиятъ — съ своята грубость, първобитни понятия за науката и живота и съ своята психология на самомнителенъ и некултуренъ човѣкъ.

III

ПОСЛЕДНИ ПРИГОТОВЛЕНИЯ

Моитѣ нераздѣлни приятели. — Капитанътъ и Докторътъ. — Генерални маневри. — Раздаване на оржжие. — Митю онеправданъ. — Дружината готова за пжть

Освенъ Мишелъ и Петко, имаше въ Герге-бунаръ още две лица, съ които бѣхме нераздѣлни до самото ни заминаване Тѣ бѣха запаснияъ капитанъ Стамо Икономовъ и Докторътъ[1]), младъ фелдшеръ, избѣгалъ отъ армията преди нѣколко месеца и влизалъ вече веднажъ въ Малко-Търновско.

Стамо Икономовъ бѣше военененъ само по своя капитански чинъ, по знанията, добити въ Софийското юнкерско училище и презъ петнадесеттѣ казармени години. Той бѣ скроменъ, мълчаливъ, съ крайно демократични убеждения. Мразѣше коронованитѣ глави, любоугодничеството и надутия педантизъмъ. Веднажъ изявилъ желание да замине въ родния си край, М.-Търновско, той не се позова на офицерския си чинъ за да поиска ржководенъ постъ, а се остави всецѣло на усмотрението на старитѣ одрински

[1]) Дим. Христакевъ отъ с. Райково, Пашмаклийско

рѫководители. Нѣкои отдаваха мълчаливостьта и усамотението му на надутость и презрение къмъ „щатскитѣ", но тѣ се лъжеха, понеже не го познаваха отблизо и сѫдѣха само по външното му държане.

Между кандидатитѣ имаше и такива, които бѣха служили войници въ Икономовата рота. Тѣ всички до единъ го обожаваха и пазѣха скѫпи спомени за неговото бащинско държане въ казармата. Споредъ тѣхнитѣ разкази Икономовъ, колкото е билъ благъ и великодушенъ къмъ своитѣ подчинени, толкова е билъ гордъ и неподатливъ спрямо началницитѣ които, прилагайки съ педантизъмъ казарменитѣ закони, сѫ малтретирали подчиненитѣ, а сѫ раболепствували предъ по-голѣмитѣ. Тѣзи бивши войници, сега храненици на лагера, разправяха за своя ротенъ командиръ интересни истории. Напримѣръ, какъ Икономовъ е гонилъ съ гола сабя по улицитѣ на единъ южнобългарски градъ полковия си командиръ, защото, незнамъ по какъвъ случай, го билъ обидилъ. Азъ познавамъ въ София двама кенлери, сѫщо бивши войници на Икономова които, колчемъ той се явяваше въ локала имъ, му служеха съ истинско страхопочитание и не изпускаха случая да се похвалятъ, че сѫ служили въ неговата рота.

Моятъ приятель Петко, ученикътъ на Волински, бѣше се влюбилъ въ Икономова още при първата имъ среща, главно затова, че въ неговия намръщенъ погледъ и буйно свисналитѣ надолу гѫсти мустаци, открилъ прилика съ Ницше...

Докторътъ бѣше 24—25 годишенъ младежъ който, следъ като избѣгва отъ казармата, бѣше прекаралъ вече нѣколко месеци въ М.-Търново като пѫтуващъ „безплатенъ лѣкарь". Приказливъ, възторженъ, жаденъ за геройски подвизи. Неговитѣ знания на фелдшеръ бѣха напълно достатъчни за нуждитѣ на четата. Селянитѣ пъкъ се надваряли, кои по-напредъ да го приематъ въ селото си и да използуватъ помощьта му. Споредъ Доктора, въ М.-Търновско още имало останки отъ болестьта, присадена презъ време на Севастополската война, когато французитѣ сѫ кръстосвали Странджа-планина.

Докторътъ постоянно приготовляваше аптеката си за вѫтре: две чанти пълни съ хининъ, превръзки, карболова вода, йодоформъ и пр. И постоянно се оплакваше, че не му изпращатъ отъ Бургасъ заряднитѣ медикаменти.

Близо едномесечното стоене въ лагера биде използувано за боевата подготовка на кандидатитѣ. Обикновенитѣ упражнения — редене въ строй, хватки и пр. — бѣха възложени на бившитѣ четници и подофицеритѣ подъ надзора на Икономовъ. Презъ последнитѣ лагерни дни станаха нѣколко генерални маневри. Дветѣ неприятелски армии се командуваха лично — едната отъ бомбиста Мишелъ, а другата — отъ капитанъ Икономовъ. Двамата командующи констатираха, че една четвърть отъ стотината наши хора бѣха напълно надеждни, една четвърть и повече — добри, а останалитѣ не отбираха нищо, или почти нищо отъ военни действия. Констатация твърде важна, понеже тия стотина сегашни храненици въ лагера, заедно съ нѣколкото районни чети въ Малко-Търновско, щѣха да образуватъ ядката на нашитѣ въоржжени сили презъ тъкменото възстание.

Най после, къмъ 15 юний, работитѣ въ бай Христакевата стая, обърната въ лаборатория за пълнене на бомби, бѣха привършени, припаситѣ и муницииитѣ попълнени и цѣлия лагеръ съ въздишка на облекчение и истинска радость узна, че следъ два-три дена заминаваме.

Започна се раздаването на дрехитѣ, оржжието и другитѣ припаси. Лицата на всички се смѣеха отъ гордость и доволство. Манлихери, кжси и дълги, имахме всичко 50 или 60 и тѣ по право се разпредѣлиха между по-опитнитѣ. Другитѣ трѣбваше да се задоволяватъ съ стари или нови бердани и турски мартини. Това предизвика не малко трогателни сцени. Въоржженитѣ съ бердани и мартини се смѣтаха онеправдани и дори обидени. Мрачни, а нѣкои и съ разплакани очи, тѣ приемаха своето оржжие и се отдѣляха на страна. Погледътъ имъ, обаче, дълго време следѣше ония щастливци, които щраказа своитѣ чисти и блѣстящи подъ лжчитѣ на слънцето манлихери и отъ душа имъ се радваха.

— Съ такава пушка не се влиза въ огънь!

— Ние пъкъ ще си вземемъ отъ турцитѣ маузери. Тѣ сж още по-добри отъ манлихеритѣ.

— А бе, ти се научи съ нея да биешъ, после лесно.

— То, ржката като е добра, всѣка пушка бие.

— Харна ми е мене мартинката. Тя голѣма дупка отваря и право при Мохамеда изпраща...

Така натякваха единъ другиму, или се утешаваха онеправданитѣ.

Горкиятъ Митю! Не стигаше, че му се падна една рѣзана мартина, която — о неравенство! — се оказа попосле съвършенно негодна, но трѣбваше да слуша още и гавритѣ на Ускюплията и другитѣ врагове, че и мартината му била много, че по-добре било да я замѣнѣлъ съ нѣкоя тояга...

Само при раздаването на бомбитѣ никой нѣмаше причини да се оплаква. Всѣкиму се даде по една, на нѣкои — по две и по три. Динамитъ, фитили, капси имаше сѫщо въ достатъчно количество. Имахме и две електрически машинки за взривове. Още преди нѣколко дена бѣха се направили опити съ бомби, произведе се единъ фугасъ, разруши се съ динамитъ една скала и пр.

Раздаването на материалитѣ следъ хиляди сцени, разправии и увещания се свърши. Подиръ два часа физиономията на лагера съвършенно се измѣни. Стотината храненици не приличаха на себе си. Скѫсанитѣ панталони и селскитѣ дрехи бѣха замѣнени съ нови шаечени куртки и панталони, пъхнати въ бѣли навуща, артистично пристегнати и кръстосани съ дебели редици върви. Всички бѣха опасани съ пълни патрондаши, всички носѣха пушки, а на главитѣ се перѣха разновидни калпаци, шапки и каскети. Особено бѣха горди ония, на които се падна да носятъ динамитъ, бинокълъ или електрическа машина.

Единъ бургаски фотографъ направи нѣколко снимки на четата.

Дружината бѣ, най-сетне, готова за пѫть!

IV

НА ПѪТЬ

Едно свещенодействие. — Прощаленъ погледъ къмъ лагера. — Повалената бука. — Първитѣ жертви. — Единъ революционеръ отъ типа на Марко Леринski. — Маджаровъ следъ лозенградската афера

На 18 юний зараньта разпредѣлихме временно хората си на десетина четици. Въ пълно въоръжение и наредени въ кръгъ, присѫтствувахме на клетвения обредъ, извършенъ за непосветенитѣ въ дѣлото тридесетина наши другари. Следъ тая церемония, която бѣ цѣло свещено-

действие, Мишелъ държа речь, като напомни на всички, че отиваме да предложимъ услугитѣ си на населението вѫтре, — не да го вкарваме тепърва въ пѫтя на революцията, а само да го подкрепимъ. Защото то е организирано, въоръжено, има своитѣ наредби, на които ние сме длъжни безропотно да се подчиняваме, съгласно клетвата, която сме дали.

Стройната и величествена редица отъ стотина въоръжени млади хора се раздвижи. Почнаха прощаванията съ нѣколцина приятели отъ Бургасъ, дошли да ни изпратятъ и съ нѣкои селяни отъ Герге-бунаръ, които бѣха вече свикнали да гледатъ на насъ като на свои съселяни. После поехме рида. За последенъ пѫть хвърлихъ погледъ къмъ лагера. Само разхвърленитѣ по поляната парцали и остатъци отъ провизии говорѣха за кипящия до преди малко животъ. Едната бука лежеше повалена съ цѣлата си грамадна снага на земята. Малка часть отъ дънера стърчеше нагоре, съ следитѣ на немилостивитѣ брадви, които въ единъ мигъ на човѣшки капризъ туриха край на нейния вѣковенъ животъ. Да, преди нѣколко дена кандидатитѣ бѣха решили да увѣковѣчатъ пребиванието си въ тая гостоприемна полянка, като повалятъ буката и построятъ отъ нея мостъ на рѣката. Но повалениятъ трупъ на буката, съ години хранена и поена отъ майката земя, за да съедини двата брѣга на рѣката и да образува проектирания възпоменателенъ мостъ, изискваше голѣми човѣшки усилия и упорито напрежение на мѫжки мускули. А хубавото желание се оказа мимолѣтно и скоро се изпари. И остана грамадния трупъ да съхне поваленъ на земята, догдето селскитѣ брадви го раздробятъ на части и го хвърлятъ въ огъня. И вмѣсто мостъ, ние оставихме тукъ спомена за едно жестоко убийство, за едно варварство.

Пѫтуването посрѣдъ знойния день, подъ една тежесть по-голѣма отъ 20 килограма, подиръ триседмичния заседналъ животъ, вървѣше доста бавно и трудно по стръмното нанагорнище. Стана нужда по-нататъкъ да се газятъ на нѣколко мѣста води, да се изкачватъ ридища и да се прехвърлятъ долини. И по изплезенитѣ езици, по задъхванията и охканията скоро се убедихъ, че не само азъ бѣхъ изнѣженията отъ нѣколко месечното бездѣлие и скитане изъ софийскитѣ улици. Извървѣли бѣхме толкова малко, а вече имаше два припадъка. Едно младо момче падна на пѫтя и като че ли изгуби съзнание. Сѫщо и единъ 50

годишенъ мѫжъ, решенъ да посвети последнитѣ си старчески години на освободителната борба, биде изневѣренъ отъ слабитѣ си крака и на едно мѣсто спрѣ, а отъ очитѣ му едва ли не закапаха сълзи. И двамата бѣха освободени отъ цѣлия си товаръ и изпратени обратно въ селото. (Митю побърза да замѣсти своята рѣзана мартина съ кѫса манлихера).

Вечерьта нощувахме при единъ язъ, недалечъ отъ селото Текендже, а на другия день бѣхме вече подъ самата граница, на половинъ часъ отъ българския пограниченъ постъ. Тукъ ни чакаше четата на Лазаръ Маджаровъ, отъ тридесетина души. Преди нѣколко дена тѣ бѣха минали отъ Лозенградско, за да се присъединятъ къмъ насъ и да се прехвърлятъ въ Малко-Търновско. Новитѣ ни другари значително се различаваха отъ насъ. Повечето отъ тѣхъ бѣха присъединени къмъ четата бѣжанци отъ Лозенградско, добродушни и прости. Въоръжението, дрехитѣ имъ, всичко бѣ по-лошо отъ нашето.

Маджаровъ принадлежеше къмъ ония наши ратници, които завлѣчени отъ могѫщата вълна на освободителната идея, забравятъ произхода си, родителитѣ си и дори себе си. Съ смирението на самоотлѫчили се отъ живота аскети, тѣ държатъ слѣпо пѫтеката, въ която тѣхното време ги е тласкало, блъскатъ главитѣ си въ камъни и скали, падатъ и ставатъ съ еднакво спокойствие, догдето стигнатъ едно състояние на видимо безразличие. Подъ нестихващия вой на борбата, тѣ отвикватъ да търсятъ отговоръ на хиляди мѫчителни п и т а н и я, които по-рано сѫ обръщали живота имъ въ страшна загадка. Погълнати всецѣло отъ грижата да създаватъ хора и борци всрѣдъ масата на своитѣ прости и злочести съотечественици, не освежаващи съ нищо ново своитѣ и безъ туй оскѫдни знания, тѣ сѫ осмислили съ борбата своето сѫществуване. А себеотрицанието и самоизмѫчването като че ли имъ доставя нѣкаква непозната намъ утеха и наслада.

По своето небрежно облѣкло, Маджаровъ ми напомняше моя незабравимъ Марко войвода. Цървулитѣ му, вѣчно скѫсани, навущата недобре притегнати, панталонитѣ и куртката изтрити съвършенно. Но най-интересна бѣ неговата горна дреха, която той, въпрѣки нашитѣ общи настоявания, отказваше да смѣни съ нова. Пелерина по произходъ, цвѣта и формата ѝ не бѣше вече възможно да се опредѣлятъ. При разпредѣлянето на храната, Маджа-

ровъ, винаги последенъ, се задоволяваше съ каквото му донесатъ, като че ли храната и облѣклото не бѣха две необходимости за тѣлото му, което той подлагаше на изпитанията на Марко, но безъ да притежава спартанската здравина на леринския факиръ: Маджаровъ вече страдаше отъ силенъ ревматизъмъ, а въ дробоветѣ си носѣше зачатъцитѣ на другъ, още по-опасенъ неджгъ.

Ненормалниятъ животъ и постоянните вълнения бѣха създали у него много странни навици. Легналъ по гръбъ и устремилъ безсмисленъ погледъ въ пространството, той оставаше тъй по цѣли часове и тогава околнитѣ като че ли не сжществуваха за него. Заповѣдничество надъ себе си не можеше да търпи и отъ най-малкия поводъ понѣкога се дразнѣше, готовъ да създаде скандалъ, въпрѣки своето безгранично добродушие. Редътъ въ четата му се поддържаше само благодарение на довѣрието и искрената привързаность на момчетата къмъ него. Неговитѣ стари познайници разправятъ, че въ това състояние на нервность и зались той е изпадналъ следъ недавнашнитѣ ужасни събития въ района му — Лозенградско.

И, наистина, имаше защо. Маджаровъ почна своето революционно поприще въ Лозенградско. Тукъ той пръвъ посѣ семето на борбата, въ която вложи нервитѣ, кръвьта и блѣноветѣ на най-хубавитѣ си години и успѣ да създаде отъ тоя цвѣтущъ и богатъ български край единъ образцово организиранъ революционенъ районъ. Но Лозенградско се намира въ съседство съ Одринъ и граничи съ България. Турцитѣ държатъ смѣтка за това и дебнатъ случай, за да съсипятъ българската крепость въ Лозенградско. Една незначителна случка имъ послужи за поводъ. На 18 априлъ 1903 година при село Каракочъ попада въ ржцетѣ имъ едно момче съ спусъкъ отъ кримкова пушка. Изтезавано да каже отъ кжде го е взело, то посочва едно лице въ село Коево. Селото е незабавно блокирано, селянитѣ подложени на жестоки изтезания и мнозина арестувани. Избѣгаха задъ граница осемь души. Самото момче е убито. Отъ Коево ужаситѣ се прехвърлятъ въ всички други села. Въ непълни два месеца имаше съ стотини избити хора, съ стотини пребити отъ бой и изтезания. Затворитѣ въ Одринъ и Лозенградъ се изпълниха съ селяни. Обхваното отъ ужасъ, останалото население почна масово да бѣга въ България. И така,

още преди заминаването ни, Лозенградско представляваше единъ разнебитенъ и разоренъ районъ.[1])

Ето каква буря бѣше минала презъ главата на Маджарова и презъ Лозенградско. Отпреде ни бѣха опустошенията, които тя направи въ душата на нашия другарь. Можеше ли Маджаровъ да бѫде сега другъ?

*

На западъ слънцето за последенъ пѫть ни поздравляваше въ българска земя съ своето залѣзващо сияние. Азъ си извадихъ бележника и записахъ:

„Още нѣколко часа и ние ще сме вече прекрачили границата на тая свободна, но не и блажена (въ всѣки случай гостоприемна) Българийка и ще се отзовемъ ние, щастливцитѣ, въ нещастната страна. Да! Тукъ ни глождеше като червей угризението, задушаваше ни тая срѣда, а тамъ, ако не направимъ роба щастливъ, то поне ний ще се почувствуваме щастливи, защото ще бѫдемъ на мѣстото си".

---

[1]) Лозенградскиятъ районъ е единъ отъ най-страдалческитѣ въ Македония и Одринско. Надъ него се разразиха нѣколко афери.

Първата и една отъ най-съсипателнитѣ афери е тъй наречената (м. юлий 1900 год.). Керемидчиоглува афера Една чета изпратена отъ България плени въ мѣстностьта „Св. Фотида", при с. Раклица, гръцкия лѣкарь отъ Лозенградъ Костаки Керемидчиоглу и го освободи срещу откупъ отъ 800 лири. Последвалитѣ гонения и разкрития разстроиха Лозенградския и Бунаръ-хисарския райони.

„Нека добре се запомни, — казва въ споменитѣ си Хр. Настевъ, (стр. 58—59) тогава ржководитель въ Бунаръ-Хисаръ, — че срещу тѣзи лири, които се донесоха въ България. разори се цѣлата организация въ единъ край, изъ който можеше да се събератъ, ако бѣше нуждно, не 800, а 10,000 лири. За 800 лири се хвърлиха безпощадно въ затворитѣ всички по-видни и събудени българи, нѣкои отъ които сж вече покойници отъ нанесенитѣ имъ побои Българското население се лиши отъ своитѣ интелигентни и ржководни сили, повечето отъ които бѣха осждени и изпратени въ Паясъ-кале, Синапъ и Акия-калеси, а други оставиха мило и драго и избѣгаха въ България, за да се не върнатъ дълго време". („Приноси къмъ историята на възстаническото движение въ Одринско" (1896—1903). Борбата въ Бунаръ-хисарския районъ (съ 13 образи). Съставилъ Ив. Пандалеевъ Орманджиевъ. Издава Тракийскиятъ Върховенъ Изпълнителенъ Комитетъ. София, 1929, стр. 152).

V

КАКЪ МИНАХМЕ ГРАНИЦАТА

Преди година и сега. — По склоноветѣ на Странджа. — Първата зора въ обетования край. — И малко поезия. — Чеглайци при насъ

Втори пѫть презъ моя комитлъкъ минавамъ границата нелегално.

Есеньта 1902 година 12—13 души заболѣли или изнурени комити, между които и трима-четирма войводи или съ претенции на такива, се раздѣлихме съ своитѣ костурски другари и, предвождани отъ единъ куриеръ, гръкъ, се отправихме къмъ гръцката граница. Тринадесеть души имахме само два револвера и тринадесеть . . . тояги. Организацията скѫпи оржжието си и го пази за ония, които се подвизаватъ въ нейна територия. Голи бѣхме „као пищоли", както се изразяваше леринскиятъ ми другарь дѣдо Яндре. Движехме се като най-разпасана команда. Всѣки бѣше за себе си войвода и гледаше само да не се откѫсне отъ другаритѣ си и да не се залута изъ балкана. Гръцки чети тогава нѣмаше и мѣстностьта между най-южнитѣ организирани костурски села и гръцката граница се смѣташе за една отъ най-мирнитѣ и вѣрноподанни области подъ султанска власть. Все пакъ, положението ни бѣ не малко опасно при нашата разгащеность: пѫтувахме съ праздни рѫце, по непознати и негостоприемни мѣста, повѣрили сѫдбата си на единъ неизвестенъ дотогава за насъ гръкъ, който имаше само тази гаранция, че и другъ пѫть бѣ прекарвалъ благополучно презъ гръцката граница хора на Организацията. Въ случай на опасность, можехме да разчитаме само на бързината на недотамъ здравитѣ си крака. Нощьта мина въ пѫтуване, а презъ деня останахме на бивакъ въ гората надъ едно дефиле. Водачътъ ни остави и отиде въ близкото село за хлѣбъ и цѣлия день не се завърна при насъ. Помня като сега, какъвъ страхъ ни смразяваше при мисъльта, че всѣка минута можемъ да бѫдемъ изненадани отъ турска потера, безъ да знаемъ накѫде да бѣгаме и безъ да имаме съ какво да се самоубиемъ . . . Хеле, по здрачъ се показа куриеръть съ две торбички хлѣбъ и пакъ продължихме пѫтя. Когато стигнахме границата, скитахме цѣли два часа изъ всевъзможни долчинки и гѫсти шубраци, катерѣхме се по урви, гдето и коза не стѫпва, гледайки по-

стоянно предъ насъ две, една срещу друга свѣтещи точки — турскитѣ и гръцкитѣ погранични постове. Тия непознати мѣста сж запечатани въ въображението ми като фантастични. Излѣзохме най-после на една рътлина и тамъ куриерътъ се прекръсти, седна съ кръстосани крака и ни каза, че можемъ вече да запушимъ. Чакъ тогава разбрахъ, че се намираме въ гръцка земя, кждето органитѣ на турската власть нѣматъ надъ насъ никаква сила . . .

Стори ми се, че все тъй случайно и нѣкакъ на шега минахме границата и сега. Само че сега представлявахме отъ себе си доста внушителна сила отъ 130 добре въоржжени хора, предвождани отъ сигурни куриери и влизахме въ една страна и приятелска и неприятелска въ сжщото време: тамъ ни чакаше съ открити обятия едно население, готово да се самопожертвува за насъ и съ насочени къмъ насъ щикове — аскерътъ и мюсюлманскитѣ поданици на султана. Силуетитѣ на тесалийскитѣ шубраци и гжсталаци неотстжпно се изправяха въ въображението ми и азъ се чувствувахъ безсиленъ да отстраня спомена за тогавашното време . . . Тукъ нѣмаше онова чудно разнообразие—пресѣчена мѣстность съ долини, стръмнини и гжсти до непроходимость горички, а равни възвишености, покрити съ пожълтѣли класове и зеленъ кукурузъ.

Който е минавалъ турската граница съ пушка въ ржка, проникнатъ отъ великата идея, той не може да не е изпиталъ величавостьта на тоя рѣдъкъ моментъ. Възторгъ, умиление и смжтна тревога вълнуватъ душата, сърдцето бие до пръсване въ разширенитѣ гърди и усѣщашъ, че не въ тъмната долина на мрака и скръбьта стжпва кракътъ ти, а въ нѣкаква вълшебна и обетована земя.

Само когато другарьтъ Мишелъ даде заповѣдь за почивка разбрахъ, че границата е вече мината и се намираме въ територията на организираната революция и... на султана.

Подиръ малко равнитѣ възвишения се свършиха. Поехме склоноветѣ на планината, по селски и кози пжтеки, подъ разлистени арки, презъ които едва се вижда затъмненото небе и при непрекжснато бучение на шумни потоци, обилно излизащи отъ недрата на майката си — Странджа-планина. Къмъ полунощь бѣхме въ една тъмна пропасть по течението на р. Велика. Тукъ владѣеше оная добре позната таинствена и дълбока тъмнина, въ гжсто-

тата на която се губи безследно шума отъ стжпкитѣ на другаря ти, за когото си принуденъ да се държишъ та да не се изгубишъ и която прави невидима и за най-опитното око дългата четнишка редица. Стана нужда да се запалятъ свѣщи, за да изкачимъ стръмния брѣгъ, безъ нѣкой да се търкулне въ рѣката.

Нѣщо единъ часъ преди зори стигнахме „Калето“ надъ село Чеглаикъ, гдето щѣхме да денуваме. Огледа се мѣстностьта, постави се стража и всички момчета изпоналѣгаха като заклани. Азъ, Мишелъ и още нѣколцина запушихме предпазливо, държейки цигаритѣ по хайдушки — запаленията край прикритъ въ закривената длань на ржката. Останахме да чакаме зората, първата зора на новия ни комитски животъ. И видѣхме я какъ трепетна и блага огрѣва съ розовото си сияние необятнитѣ гори на Странджа и се почувствувахме отново такива, каквито бѣхме преди да познаемъ скуката на прашнитѣ софийски булеварди. Колко очарование и мила поезия имаше въ тая минута!

Следъ малко азъ прочетохъ на Мишелъ:

При тебъ сме пакъ, о родино света.
Далечъ отъ тебъ, ний съ тебе сме живѣли —
Съсъ твоитѣ тегла и идеали
И въздухъ, и лжчи, и широта.

Добро ли, зло ли . . . Само Господь знай
Какво те чака. Ний сме и смутени
И отъ свещена вѣра окрилени,
Че ти за насъ обетованъ си край,

Рано-рано още селскитѣ ржководители дойдоха на „добре дошли“ съ шишета ракия.

Преживѣнитѣ въ София нѣколко месеца ми се сториха сънь. Тѣ като че не съставляваха нераздѣлна частъ отъ моето току-що отлетѣло минало. Стори ми се, че днешниятъ день е непосрѣдствено продължение отъ моитѣ незабравими леринскн и костурски дни. Странджа, Вичъ и Нидже се слѣха въ единъ колосъ, който посрѣща бащински синоветѣ си, нуждаещи се отъ неговата закрила. А тия добри и гостоприемни селяни не бѣха одринци, костурци или леринци, а само раи, които обитаватъ кървавото турско царство и готвятъ отъ единия до другия край неговата гибель.

VI

ПРЕДЪ КОНГРЕСА

Страници отъ дневникъ. — Въ Стоиловския балканъ. — Кръстю Българията и другитѣ конгресисти. — На Петрова нива. — Типове на революционери

Въ Леринско и Костурско, подъ първитѣ впечатления на четнишкия животъ и революционната агитация, пълни съ поразително разнообразие и неочаквана прелесть, дневникътъ бѣ станалъ за мене необходимость. Въ дневника предавахъ всѣки день преживяванията си, виденото и чутото всрѣдъ селянитѣ и четницитѣ, въ балкана и по селата. Непрекъснато, съ нѣкакво застрастяване, азъ продължавахъ да пиша тоя дневникъ цѣли шесть месеца. Не ми е известна участьта на шесттѣ мои изписани тетрадки, но не съжалявамъ за изгубеното време и безъ туй обречено на бездействие.*)

И въ Странджа, още съ стѫпването ми, изпълнихъ нѣколко страници отъ новия си дневникъ, но не вече съ нѣкогашното увлѣчение, а ей тъй, по навикъ. Почнахъ, но нѣмахъ ни време, ни охота да го продължа повече отъ нѣколко дена. Ето нѣколкото страници, написани на „Калето".

21. VI. 1903 год.

Миналата година на тоя день се сражавахме на Попадия. Попадия! Колко скръбни чувства възбужда въ мене тоя споменъ! Изходътъ бѣ печаленъ. Шестима мои другари, между които двама отъ най-добритѣ (Христо отъ с. Вощарани и Кръстю отъ Борешани) сложиха кости тамъ. Подиръ сражението се изредиха тритѣ най-печални дни въ живота ми.

А днесъ? — Днесъ прекарвамъ първиятъ день отъ новия ми комитски животъ. Снощи около 130 души минахме границата безъ никакъвъ неприятенъ инцидентъ и, следъ като издържахме едно доста трудно пѫтуване, пристигнахме надъ селото Чеглаикъ и се установихме на бивакъ на „Калето". Ще чакаме да се присъединятъ къмъ насъ четитѣ на Кондолова и на Българията, заедно съ

*) Възпроизведени по паметь, часть отъ описанитѣ въ тия шесть тетрадки събития и впечатления влѣзоха въ книгата „Писма и изповѣди на единъ четникъ" (1927).

другитѣ делегати, та да се свика конгреса, въ който ще се обсѫди въпроса за предстоящето движение.

Вечерьта слѣзохме съ Мишелъ и още нѣколцина приятели въ селото. Повечето отъ младитѣ селяни бѣха минали въ България за пушки. Десетина-петнадесеть селяни се събраха при насъ и Мишелъ имъ говори за положението изобщо и за поведението, което трѣбва да държатъ поради близостьта на решителния моментъ.

Но всички тия смѣли и ободряващи проповѣди падаха сякашъ върху вцепенени отъ ужасъ сърдца и не произвеждаха очакваното впечатление. Беднитѣ селяни! Тѣхъ ежеминутно ги преследваше като кошмаръ участьта на съседнитѣ лозенградски села, презъ които мина като сѫща чума, последната афера. Тѣ сѫ вече разорени, почти обезлюдени и завинаги изгубени за дѣлото. Беднитѣ чеглайци! Тѣ живѣятъ подъ постояненъ страхъ и не знаятъ какво ще имъ донесе утрешния день. Мѫчно може да се възвърне вѣрата у тия добри, но отчаяни и некалени въ борбата хора. Следъ запустяването едно следъ друго на съседнитѣ села, мѫчно можешъ ги накара да повѣрватъ дори, че следъ нѣкоя седмица ще стане туй, отъ което най-много се боятъ. А не бѣ отдавна, когато тѣ на тоя день сѫ възлагали толкова голѣми надежди...

Но пакъ . . . Смѣя ли азъ да ги поставямъ подолу отъ населението у насъ? Не! Тѣ сѫ все сѫщитѣ по душа хорица, добри, искрени и готови на жертви, но некалени въ бури и страдания. Тѣ не сѫ днесъ това, което сѫ костурци — но не по тѣхна, а по наша вина, па и по много други причини, независящи нито отъ насъ, нито отъ тѣхъ.

22. VI. 1903 год.

Днесъ сме на сѫщото мѣсто. И то почва да ни омръзва. Спомнямъ си думитѣ на Марко: „Нашиятъ животъ е едно вѣчно чакане . . .“ Да, вѣчно, студено, вледеняващо чакане.

23. VI. 1903 год.

И тоя день мина въ досадно еднообразие. България още го нѣма. Мишелъ замина за „Кулата“ да избере мѣсто за конгреса. И тая вечерь оставаме тукъ.

*

На „Калето“ стана нужда да стоимъ цѣли четири или петь дена. Въ дружината станаха нѣколко неприятни

спрѣчквания и инциденти, нѣщо не необикновено въ живота на четницитѣ, когато имъ се падне случай да прекаратъ повече дни на едно и сѫщо мѣсто въ пълно бездѣлие.

Най-после Мишелъ съобщи, че очакванитѣ отъ България чети и делегати за конгреса сѫ пристигнали и вечерьта потеглихме за Стоиловския балканъ. Установихме се на едно гористо, живописно мѣсто, за което селянитѣ ни увѣряваха, че отъ „тридесеть години не е виждало манафски кракъ“ (населението въ М.-Търновско нарича аскерлиитѣ манафи). Съ Митю презъ деня имахме единъ „принципаленъ двубой“. Той третираше противника си — мене — съ покровителствено благоволение, както прилича на човѣкъ, твърдо стѫпилъ върху известно научно становище, къмъ заблудена овца, която тъне въ блажено неведение. Тоя день не мина и безъ тревога: единъ отъ новацитѣ изтърва пълната си мартина и накара цѣлия бивакъ да скочи на кракъ.

На 27 юний вечерьта ние бѣхме вече на Петрова нива, надъ село Стоилово, кѫдето ни чакаха конгресиститѣ.

Тукъ, ведно съ четницитѣ и делегатитѣ, пристигнали отъ България подъ водителството на Кръстю България и съ мѣстнитѣ районни чети отъ Малко-Търновско, Лозенградско и Бунаръ Хисарско, станахме около 250 души, — число, каквото до тогава никаква чета въ М.-Търновско не е достигала и което надминаваше всички отдѣлни турски гарнизони въ района, съ изключение на оня въ града Малко-Търново.

Съставътъ на уголѣмената чета бѣше още по-пъстъръ. България водѣше съ себе си нѣколцина бивши гимназиални учители и легални районни и окрѫжни рѫководители[1]) отъ ония наши легални деятели, които смѣтатъ себе си способни да действуватъ само по градоветѣ и селата, подъ будното око на полицията и често пѫти предпочитатъ мѫченичеството въ затвора или въ далечно заточение, предъ трудноститѣ и мѫкитѣ на нелегалния четнишки животъ. Мнозина отъ тия деятели иматъ въ миналото си една, две, три и повече затворнически години, изпитали сѫ всѣкакви полицейски напасти и срѣднощни изтезания. Тѣ сѫ истински борци-мѫченици, въ нищо не отстѫпващи и на най известнитѣ стари войводи.

[1]) Василъ Пасковъ, Велко Думевъ, Анастасъ Разбойниковъ, Георги Аяновъ и др.

Особено е мѫчително тѣхното положение, когато легалното имъ боравене въ борческата страна стане невъзможно и се видятъ принудени да се настанятъ въ България. На тѣхъ се гледа като на обикновени бѣжанци, защото тукъ герои на деня сѫ само ония, които отъ време на време се вестяватъ изъ софийскитѣ улици въ своя войводски каяфетъ — съ куртка, опинци и навуща. На вчерашнитѣ рѫководители не остава, освенъ да се задоволятъ съ разни счетоводителски и други служби при организационното представителство и по граничнитѣ пунктове или просто да се настанятъ на българската държавна трапеза. Доведенитѣ отъ България вишисти щѣха, като бивши одрински рѫководни деятели, да участвуватъ въ конгреса, който да имъ възложи по нѣкоя революционна мисия въ . . . България.

Освенъ тѣхъ, България водѣше и група „хъшлаци", както самъ ги наричаше, събрани изъ кръчмитѣ и площадитѣ на разни български градове. Къмъ тая категория хора, които обикновено не вдъхватъ довѣрие на порядъчнитѣ люде, България хранѣше много голѣма слабость. Но затова пъкъ обладаваше до съвършенство изкуството да ги дисциплинира, подчини и обърне въ послушни свои орѫдия. И тогава тѣ ставаха въ рѫцетѣ му страшна груба сила, готова да се нахвърли като хала върху когото и да било, да освирепѣе за кръвь и вражески жертви и геройски да се самопожертвува. Простъ подофицеръ, възпитаникъ на казармата, грубъ и прямъ до страхотия, България привързваше къмъ себе си момчетата не само съ грижитѣ си за тѣхъ, съ духа и физическата си издържливость и съ примѣра на своята изпълнителность, но и съ неизчерпаемитѣ си дебели шеги. Крамоли и ежби въ неговата чета най-рѣдко се явяваха. Миналото му допринасяше много за това обаяние: ветеранъ отъ движението на 1895 година, той е кръстосалъ съ Дѣлчева и Попето Северна и Югоизточна Македония, а като дѣсна рѫка на Мишелъ въ М.-Търновско бѣше извършилъ най-черната работа при организирането на тоя край. Допринасяше и фигурата му: строенъ, съ кокалесто лице, украсено съ буйна, чаталеста брада.[1])

[1]) Неговитѣ заслуги за организирането на М.-Търновско сѫ помрачени отъ суровостьта на наказанията, които понѣкога за нищожни простѫпки налагаше на селянитѣ. Въ минути на гнѣвъ той бѣше, наистина, страшенъ. Стоянъ Камилски, Лефтеръ Мечевъ, Дим.

Съ Българията другарувахме после въ свободната страна и останахме докрай добри приятели. Въ България той се отпущаше доста, суровата му строгость се смекчаваше — правѣше впечатление на по-другъ човѣкъ. Тукъ той извикваше и симпатия, но и страхъ. Покрай шегитѣ, Кръстю имаше и своитѣ оригинални изрази и възклицания, произнасяни винаги гръмогласно и съ тонъ, достатъченъ да изплаши ония, които не го познаваха. Събудисъ! — викаше Българията и тоя викъ имаше различни значения. Охъ на дѣда! Тия негови думи пъкъ изразяваха, споредъ случая, и умиление, и ирония, и нѣжность и презрение. Българията подкупваше и съ смѣха си — гръмливъ като гласа му, но сърдеченъ и заразителенъ.

Интересни за наблюдение бѣха и другаритѣ отъ мѣстнитѣ чети, събрани всички на Петрова нива.

Всѣка професия и обществено положение иматъ своитѣ типични представители. Четничеството, това странно съчетание на доброволно затворничество и свобода, много по-скоро може да приучи хората къмъ своитѣ особености и да ги преобрази до неузнаваемость. Ония, които още въ първитѣ дни се уплашатъ отъ непредвиденитѣ трудности, много скоро изгубватъ предишния си жаръ. Всичко почва да имъ тежи. Криви имъ ставатъ другаритѣ съ своето безгрижие и съ готовностьта си за дълги походи и за срещи съ „бракята“.[1]) Подиръ едно-две измокрювания тѣ почватъ да страдатъ отъ въображаемъ ревматизъмъ и други болести. Настроени сж всѣкога миньорно и мислитѣ имъ постоянно ги носятъ натамъ, откждето сж дошли. А честолюбието, то ги гризе ежеминутно като звѣръ и ги заставя да прикриватъ слабостьта и отчаянието си — нѣщо почти непостижимо въ четата. Вжтрешната борба между слабостьта и честолюбието продължава, догдето слабостьта вземе връхъ. И тогава отчаяниятъ се решава на бѣгство, често пжти при най-опасни обстоятелства (такива случаи ний имахме вече два или три)

Халачевъ и др. които сж другарували съ него, го описватъ въ споменитѣ си като жестокъ войвода.

Отъ други спомени, обнародвани въ „Приноси“ се вижда, че и други войводи въ Одринско сж поддържали дисциплината чрезъ тероръ, макаръ и не толкова безогледенъ.

Българията умрѣ заразенъ отъ холера при Чаталджа презъ Балканската война.

[1]) Турцитѣ — споредъ четническия жаргонъ.

или продължава да се влѣче като трупъ съ другитѣ, догдето имъ стане истинска тежесть и ги принуди да се освободятъ отъ него.

Така е съ случайнитѣ революционери, решили да станатъ комити отъ скука или отъ желание и тѣ да се прославятъ.

Ония, обаче, които съзнателно сѫ прегърнали революционната идея, твърде скоро се приспособяватъ къмъ условията на новия животъ. Съ духъ и воля тѣ се стараятъ да наваксатъ ония физически качества, отъ които природата ги е лишила. Липсата на топла храна, покривъ и легло, постоянното физическо напрежение, борбата съ кръвожаднитѣ гадини, мисъльта за смърть — всички тия неприятни спѫтници не ги отчайватъ, не ги ожесточаватъ. Тѣ сѫ арена за каляване, нѣщо като принудителенъ спортъ. Преодоляването на мѫчнотиитѣ имъ доставя после удоволствие, издига ги въ собственитѣ имъ очи, прави ги по-достойни за идеята, на която служатъ. Новиятъ животъ налага върху тѣхъ своя печатъ и съ течение на време създава отъ тѣхъ особени типове, които учудватъ предишнитѣ имъ познати.

Лазаръ Маджаровъ бѣше такъвъ типъ, който брои не малко свои подобия между дългогодишнитѣ интелигентни революционери.

Българията представляваше проститѣ дейни водители, на които Организацията дължи твърде много.

Между проститѣ четници приликата е още по-голѣма. Къмъ трудноститѣ и лишенията тѣ привикватъ твърде скоро, особено когато сѫ селяни. Дългитѣ походи, оскѫдната понѣкога храна и пр. не представляватъ за тѣхъ нѣщо съвсемъ ново. Хора съ примитивна култура, макаръ родени и откърмени въ недрата на една поробена родина, тѣ сѫ съ запазенъ инстинктъ за мѫжество и храбрость. А качеството имъ на комити усилва у тѣхъ гордостьта и желанието да се показватъ и да бѫдатъ юнаци. Грижитѣ около пушката, патронитѣ, облѣклото и обучението замѣстватъ всичкитѣ имъ други предишни грижи. И всѣки се старае да впише въ борческия си активъ колкото се може повече убити врагове, шпиони или турци. Такива бѣха почти всички мои първи другари отъ Марковата чета въ Леринско. Тоя типъ въ четитѣ оттатъкъ Вардара, кѫдето не може да се мисли за „почивки“ въ България, бѣше най-обикновенъ. Въ М.-

Търновско, поради съблазнителната близость на българската граница, азъ не вѣрвахъ да намѣря такива четници, които да възкресятъ въ паметьта ми незабравимия Темелко отъ Цапари, Кръстю отъ Борешани, Кице отъ Екши су, Дине Абдурамана и толкова други мили другари, до единъ загинали въ юнашки схватки съ аскера.

Но за голѣма моя радость, Темелковци намѣрихъ и тукъ, ако и не до тамъ усъвършенствувани. Борбата превръща хората въ тесто и отъ него после създава екземпляри по единъ и сѫщъ моделъ.

VII

КОНГРЕСЪТЪ НА VII ВЪЗСТАНИЧЕСКИ ОКРѪГЪ

Малко предисловие: за и противъ възстанието. — Активисти и еволюционисти. — Петтѣхъ заседания на конгреса. — Разисквания и решения

Двадесеть и осми юний зараньта.

Следъ запознаванията между новитѣ другари, четиридесеть и седемь души войводи, районни и окрѫжни рѫководители, терористи, учители и по-интелигентни четници се събрахме на една равнинка, всрѣдъ Петрова нива. Ние бѣхме избраницитѣ, на които предстоеше да решатъ близката сѫдба на три цѣли кази отъ Одринския вилаетъ — членоветѣ отъ I конгресъ на VII възстанически окрѫгъ.

Преди да изложа дейностьта на тоя конгресъ, ще направя едно малко отстѫпление, ако и да се отнася до въпроси, доста нашироко разгледани въ мѣстнитѣ и задгранични македонски издания.

Както и по-напредъ се спомена, априлскиятъ (Смилевскиятъ) конгресъ на битолскитѣ революционери бѣше се изказалъ вече за възстание. Въпросътъ, дали да се обявява възстание или не, се наложи на Вѫтрешната организация подиръ ненавременното, така наречено генералско възстаническо движение въ Петричко и Джумайско и шумната обиколка на полковникъ Янковъ оттатъкъ Вардара. Тоя въпросъ раздѣли дейцитѣ на Организацията на два лагера: за и противъ възстание. Ония, които бѣха за, взимаха предвидъ редъ съображения. Ето по-важнитѣ

отъ тѣхъ. Следъ възстаническото движение на върховиститѣ Организацията изгуби нѣколко надеждни района, отчасти или съвършено разорени отъ турцитѣ. Числото на съсипателнитѣ афери отъ день на день се увеличава, тъй че дѣлото се лишава всѣки день отъ най-добритѣ си сили, а въоръжението на масата, поради мѣркитѣ на властьта и постояннитѣ разкрития, става все по-мъчно. Най-сетне, ако ние не се решимъ на възстание, върховиститѣ, подпомогнати отъ външни фактори, ще повторятъ идещето лѣто своята авантюра, съ рискъ да се компрометира окончателно освободителното дѣло и безплодно да се разруши съграденото съ хиляди усилия и жертви отъ Организацията. Съ една речь, невъзможно става да се задържи положението. Най-жарки поддържници на това течение се явяваха току що завърналитѣ се отъ Подрумъкале заточеници и вече задгранични представители на Вѫтрешната организация — Хр. Матовъ и д-ръ Хр. Татарчевъ,

Трѣбва още да спомена, че между всички окръзи, само Битолскиятъ, най-добре подготвениятъ въ морално и материално отношение, поддържаше, въ лицето на повечето свои районни водители, мнението за възстание презъ тая година.

Другитѣ бѣха решителни противници на ненавременнитѣ революции, проповѣдваха отчаяна борба противъ генералитѣ и всички други фактори, които спъватъ правилния развой на дѣлото и действуватъ мимо Организацията. Тѣ отхвърляха всѣка мисъль за възстание преди масата да еволюира напълно въ своето революционно възпитание и сама да наложи решителния актъ, Затова, безъ да отричатъ напълно съображенията на противницитѣ си, предпочитаха всички лоши последици отъ създаденото положение предъ перспективата на едно второ ненавременно и нещастно възстание. Отчаянъ представитель на това течение бѣше покойниятъ Дѣлчевъ.

И еднитѣ и другитѣ не отричаха, че подготовката на масата, както въ морално, тъй и въ материално отношение е още далечъ неудовлетворителна, за да осигури успѣха на крайното срѣдство въ борбата — революцията. Еднитѣ бѣха хора на практиката, които въ своитѣ действия се ржководѣха само отъ практическитѣ резултати, неувѣрено разчитайки, че едно възстание, по-крупно отъ генералското, какъвто и да бѫде изходътъ, все ще

тласне Македонския въпросъ по-напредъ, като го наложи на европейската дипломация. Вторитѣ, между които, наредъ съ многото теоритици на революцията, фигурираха и хора съ безсъмнена практическа опитность (Гоце Дѣлчевъ, Гьорче Петровъ и др.) схващаха борбата много по-широко, отколкото първитѣ. Тѣ игнорираха минутнитѣ настроения и не поставяха граници на своята дейность като революционери. Стѫпили веднажъ на здраво принципално становище, тѣ не искаха да натрапватъ единъ тъй сѫдбоносенъ актъ, какъвто бѣше възстанието, на масата и да правятъ опити съ нея. За нещастие, първитѣ, които изразяваха настроението на мнозинството въ Организацията, надделѣха и Солунскиятъ конгресъ презъ януарий 1903 г. единодушно почти реши презъ лѣтото да се обяви възстание.

Помня като сега оня нервенъ жестъ на покойния Дѣлчевъ, когато се получи въ София вестьта за решението на солунскитѣ конгресисти. Развълнуванъ както никога, може би отъ зловещо предчувствие, той сви вежди и нарече тоя актъ: безумие. Но връщане назадъ вече нѣмаше, нито пъкъ мѣсто за нова раздвоеность въ редоветѣ на борцитѣ: малцинството трѣбваше или да напустне борбата, да „дезертира", за да не измѣни на себе си, или да тръгне мълкомъ по общото течение — да вземе участие въ едно „съзнателно престѫпление".

Кое отъ дветѣ становища ще оправдае единъ день историята и кое ще осѫди? Нека не я изпреварваме.

Що се отнася до мене, азъ като се върнахъ отъ Костурско, дълго време се колебахъ. Живѣехъ още съ тежкото впечатление отъ току що преживѣнитѣ изпитни вѫтре. При това, натовареиъ бѣхъ и съ мисия. Водителитѣ на Костурския край, най-добре въоръжения и организиранъ въ Битолския окрѫгъ, (Василъ Чекаларовъ, Пандо Кляшевъ и др.) уплашени отъ бъркотията, която внесе въ района имъ полковникъ Янковъ съ своитѣ недомислия, на тръгване бѣха ме задължили да предамъ на софийскитѣ другари, че се чувствуватъ безсилни да задържатъ положението въ своя районъ и настояватъ за възстание презъ идещето лѣто. Прочее, азъ поддържахъ революционеритѣ, но въ душата си съзнавахъ правотата на еволюциониститѣ. И колкото по наближаваше фаталниятъ моментъ, толкова повече зрѣеше и закрепваше въ мене съзнанието, че готвимъ едно велико престѫпление спрямо народа.

Ясно е, че сега на Петрова нива не ни предстоеше да решимъ, дали да възставаме или не — това бѣ вече решено отъ Битолския конгресъ въ Смилево презъ миналия м. априлъ и вече санкционирано — значи предрешено за насъ — а да обсѫдимъ само плана на предстоящето възстание въ Странджа. Моето душевно настроение се споделяше отъ мнозина по-съзнателни и интелигентни конгресисти. Но имаше и такива, които не се измѫчваха отъ дилеми и не разсѫждаваха много за сетнинитѣ, доволни, че ще си премѣрятъ силитѣ съ „бракята“ и ще има пуканица, бомби, кръвь. . . .

* * *

Въ 2 часа следъ обѣдъ Мишелъ откри конгреса въ присѫтствието на всички 47 души делегати. Следъ като се прочетоха имената на всички участвуващи въ конгреса, пристѫпи се къмъ изборъ на бюро, което да рѫководи заседанията. Избраха се: Василъ Пасковъ — председатель, Велко Думевъ — подпредседатель, Хр. Силяновъ и А. Разбойниковъ, секретари.

Председателтъ покани съ нѣколко прочувствени думи членоветѣ на конгреса да почетатъ паметьта на първия, най-скромния и най-много заслужилия революционеръ-организаторъ Гоце Дѣлчевъ съ ставане на крака. Всички станаха. После председателтъ изтъкна важностьта и значението на свикания конгресъ за успѣха на предстоящето възстание въ VII възстанически окрѫгъ и напомни на членоветѣ, че всичко, което ще се говори и реши въ заседанията на конгреса, трѣбва да се пази въ най-голѣма тайна. Оня, който изневѣри, ще се накаже, съгласно чл. 38 отъ организационния уставъ, съ смъртъ.

Въпросътъ за самото възстание се реши безъ разногласия: той се смѣташе за решенъ. Ние се събрахме да организираме възстанието, макаръ и да съзнавахме всички, че окрѫгътъ, взетъ изцѣло, далечъ не е подготвенъ. Само мустафа-пашанскиятъ делегатъ Дим. Катерински се изказа противъ. И бѣ веднага отстраненъ отъ конгреса.[1])

---

[1]) Ето какво казва за своето становище самъ Д. Катерински: „Отъ името на Свиленградско изтъкнахъ, че Одринско не е въоръжено. Отъ друга страна, понеже то е предъ самия Цариградъ, реформи за него не могатъ да се очакватъ. Въ заключение се обявихъ противъ възстанието, като казахъ, че не бива само отъ братска солидарность да хвърлимъ българското население въ Одринско на разорение.

За да се освѣтлятъ членовете на конгреса върху положението въ окржга, председателтъ предложи да се направи писменъ докладъ, за всѣки районъ отдѣлно, отъ ония които го представляватъ и които сж действували въ него — ржководителитѣ, членовете въ ржководното тѣло и войводитѣ. Въ тия доклади трѣбваше да се опише: географическото, етнографическото, топографическото и стратегическото положение на всѣки районъ; числото на четницитѣ, които ще взематъ участие въ възстанието и на четницитѣ въ смъртнитѣ дружини; количеството на оржжието въ всѣки районъ и състоянието, въ което то се намира и колко още недостига; какво количество храна е складирано и колко още може да се складира; съ какви парични срѣдства разполага районътъ и каква сума приблизително би могла да се събере; има ли бѣжанци въ района, колко и где се намиратъ; има ли затворници, колко и где сж затворени; духътъ на борцитѣ; въ кои села на района има войска и числеността ѝ; въоржженото състояние на турцитѣ въ района, тѣхното настроение и пр.

Докладитѣ на всички райони: Малко-Търновски, Лозенградски, Бунаръ-Хисарски, Чокенски, Мустафа-Пашански, Одрински, Деде-Агачки и Ахж-Челебийски, — ще се представятъ за четене въ следното заседание.

Заседанието се дигна, за да се даде време на представителитѣ на районитѣ да приготвятъ докладитѣ си. Часътъ бѣ около 5 следъ пладне.

На другия день, 29 юний, заседанието се откри въ присжтствието на всички членове. Прочетоха се приготвенитѣ доклади, като се обясниха и допълниха. Оказа се, че въ М.-Търновско се е действувало по единъ строго опредѣленъ организационенъ планъ само отъ една година насамъ и постигнатитѣ резултати бѣха удовлетворителни. Тоя районъ, и само той въ цѣлия Одрински окржгъ, можеше съ своята организация и въоржжение да се мѣри съ най-добре подготвенитѣ македонски райони. Отъ другитѣ райони Лозенградскиятъ, както вече се знае, бѣ съсипанъ отъ последнитѣ афери; Бунаръ-Хисарскиятъ

Конгресътъ ме изслуша спокойно, въпрѣки че бѣ горски, революционенъ, съ всички одрински войводи, които можеха да ме загрелятъ за непокорство и разномислие. Тая толерантность правѣше на всички не само честь, но и придаде на революционния конгресъ видъ на конференция. („Приноси“, кн. III, стр. 259).

— организиранъ, но не въоръженъ; въ Мустафа-Пашанскиятъ не се е направило нищо, поради ежбитѣ и разправиитѣ между ржководителитѣ; въ Чокенско нѣмаше нищо; Деде-Агачко нѣмаше оржжие; а Ахж-Челебийско, откжснато отъ другитѣ одрински райони чрезъ нѣколко чисто турски околии, бѣ въоржжено само отчасти.

И така, за предстоящето възстание можеше да се разчита само на М.-Търновско и на нѣколко села отъ Лозенградския и Бунаръ-Хисарския райони.

Потърсиха се обяснения отъ нѣкои войводи, провинени въ грубости спрямо населението [2]) и други простжпки. Единъ отъ членоветѣ запита, какво трѣбва да се направи съ оня членъ на конгреса, който до възстанието би се отказалъ отъ работата, съ която бжде натоваренъ. Токущо се постави на разискване този въпросъ и двама четници доложиха, че близо до мѣстото на конгреса се движела турска войска. Заседанието се прекжсна, но скоро се изясни, че цельта на тая войска не е да напада конгреса и заседанието наново продължи. Следъ като се обсжди надълго и широко повдигнатия въпросъ, реши се: всѣки членъ на конгреса, който не би могълъ още отъ сега да се задължи, че до и презъ възстанието ще действува, за да изпълни задачата която конгресътъ съобразно умственитѣ му и физически сили би му възложилъ, да се отстрани. Реши се: всѣки членъ, който до възстанието откаже да изпълни задачата, която конгресътъ би му възложилъ, да се накаже съ смърть. Заседанието се закри.

Въ следобѣдното заседание се прочете приготвения отъ Главния щабъ на Битолския възстанически окржгъ Общъ планъ и цель на възстанието.

По въпроса, кога трѣбва да се почне възстанието, конгресътъ, като взе предвидъ неподготвеностьта на нашия окржгъ, реши да изкаже мнение предъ Централния комитетъ: възстанието въ Одринско да се обяви не порано отъ 20 юний и не по-късно отъ 20 августъ.

---

[2]) Кондоловъ упрѣкна България за неговото жестоко отнасяне къмъ селянитѣ и особено за екзекутирането на четирма братя въ с. Велика. И четирмата се подозираха въ разбойничество, но избиването имъ се извърши безъ да бждатъ разследвани и надлежно осждени. (Вижъ въ „Приноси“, кн. III, споменитѣ на Ст. Камилски, Л. Мечевъ, Дим. Халачевъ, Петко Хъшлака и др.)

Следъ това се пристжпи къмъ изработване, възъ основа на казания общъ планъ, специаленъ планъ за възстаническитѣ действия въ нашия VII възстанически окржгъ.

За да се даде на възстанието повсемѣстенъ характеръ, а най-главно, за да се разпокжсатъ турскитѣ сили, реши си да се произведатъ възстанически действия въ всички райони на окржга, като не се изключатъ и най-слабо подготвенитѣ.

Конгресътъ, като взе предвидъ докладитѣ, раздѣли VII възстанически окржгъ, съобразно съ физическитѣ дѣлежи на страната отъ рѣки и планински гребени, съобразно съ стратегическото значение на разнитѣ пунктове и съобразно съ мѣстната подготовка въ боеви сили и припаси, на петь раойна:

I. Малко-Търновски—Лозенградски—Б.-Хисарски
II. Чокенски
III. Мустафа-Пашански—Одрински
IV. Деде Агачки—Гюмюрджински;
V. Ахж-Челебийски—Скеченски

Всѣки районъ се подраздѣля на нѣколко участъци. Първиятъ районъ, който самъ изнесе на плещитѣ си както възстанието, тъй и последицитѣ отъ него, се раздѣли на дванадесеть участъци. Въ него влизаха всички, около 50, организирани села, тъй щото на всѣки участъкъ се падаха по 2—6 села. И възстанисто въ окржга се ограничи само въ тия 50 села. Затова и моитѣ записки засѣгатъ само Малко Търново—Лозенградско—Бунаръ-Хисарския районъ.

Следъ това разпредѣление конгреса реши: дейностьта на четитѣ въ време на възстанието да бжде възстаническа и терористическа. Терористически ще действува специална чета, раздѣлена на малки дружини.

По задачитѣ на четитѣ и способитѣ на действие, конгресътъ реши да се придържа въ общия планъ.

I. Нападане на незначителни войскови отреди разположени на лагеръ въ турски села и паланки.

II. Нападане:

1. Турски аванпостове
2. Отдѣлни караули и часови
3. Малки полицейски и военни отдѣления
4. Башибозушки потери
5. Пощи и пощенски куриери

III. Нападане на военни складове за ограбване или унищожаване. Това се има предвидъ особено въ първитѣ дни на възстанието.

IV. Терористически действия

1. Разрушаване на влакове
2. Разрушаване на желѣзопѫтни мостове
3. Разрушаване на тунели
4. Разрушаване на релси
5. Разрушаване на макази
6. Разрушаване на станции, ссобено на ония които иматъ водоснабдилища и складове за машини,
7. Разрушаване на кредитни учреждения
8. Разрушаване на фабрики и пр.

V. Скѫсване на телеграфни жици и разрушаване на телеграфни станции докато трае възстанието, телеграфнитѣ жици трѣбва постоянно да се кѫсатъ.

VI. Приготовляване на така наречените фугаси.

После конгресътъ се спрѣ на въпроса: кой трѣбва да направлява общитѣ действия въ време на възстанието. Следъ дълги разисквания се реши да се избере едно подвижно Главното ржководно тѣло отъ три члена. Не го нарекоха Главенъ щабъ, както направиха битолскитѣ другари, отъ скромность и за да не мирише на военщина. . . Бюрото на конгреса се натовари да предложи кандидати за това тѣло. Следъ кратко съвещание бюрото предложи: Мих. Герджиковъ, капитанъ Стамо Икономовъ и Лазаръ Маджаровъ, които се приеха единодушно. При това Мишелъ, по собствено желание, бѣ назначенъ едновременно и за началникъ на терористическата чета.

Пристѫпи се къмъ назначаване войводи на отдѣлнитѣ участъци. Всички петь района имаха всичко около двадесеть участъка, тъй щото назначиха се сѫщо толкова войводи, стари или новопроизведени и подвойводи.

Азъ, заедно съ Ив. Варналията влѣзохме като подначалници въ терористическата чета на Мишелъ. Тая чета имаше опредѣленъ участъкъ и се движеше навсѣкѫде.

При разпредѣлянето на четницитѣ, дошли отъ България заедно съ войводитѣ си, четницитѣ бидоха раздѣлени на три категории: стари четници, четници служили въ войската и новаци. После четницитѣ отъ всѣка категория се раздѣлиха по равно между войводитѣ, като

се внимаваше, щото въ всѣка чета да съвпаднатъ приблизително по еднакво число добри пушки.

Заседанието се закри.

Въ петото заседание което се откри на другия день въ 8 и пол. часа сутриньта, на дневенъ редъ се постави въпросътъ: точно опредѣляне задачитѣ на Главното ржководно боево тѣло.

По тоя въпросъ говориха мнозина и най-после се реши:

1. Всѣки членъ на Г. Р. Б. Т. си назначава самъ свой помощникъ, който ще има право да го замѣства въ време на отсжтствие.

2. Г. Р. Б. Т. ще изработи, съобразно съ общия планъ на действие, специални планове: а) за ония райони и участъци, които се нуждаятъ отъ такива, като има предвидъ мнението на войводитѣ на всѣки такъвъ районъ или участъкъ и б) ще изработи сжщо специални планове за действие на терористическитѣ дружини.

3. Ще предпреме акции за събиране на парични срѣдства.

4. Ще разпредѣля, съобразно съ нуждитѣ и количеството, пропорционално между районитѣ и участъцитѣ всички боеви материали, дрехи, цървули и пр.

5. Ще се разпорежда за складиране необходимото количество храна въ всички участъци.

6. Ще изравнява всички спорове между войводи, между четници и войводи и селяни и войводи.

7. Ще назначава нови войводи, ще уволнява и размѣства старитѣ, когато това се налага отъ интереситѣ на дѣлото.

8. Ще направлява и ржководи общитѣ възстанически действия и ще бди за изпълнението на всички предначертани планове.

9. Ще се конституира въ сждъ съ двама войводи отъ най-близкитѣ участъци, всѣкога когато стане нужда, за да сжди престжпницитѣ войводи и четници и ще има право да наказва съ смъртъ. Когато нѣкой членъ отъ Г. Р. Б. Т. отсжтствува, ще се замѣства отъ помощника му; ако пъкъ и последниятъ отсжтствува — отъ нѣкой войвода, но сждътъ всѣкога ще се състои отъ петъ члена.

Повдигна се после въпросъ за материалнитѣ срѣдства. Констатира се възъ основа на докладитѣ, че въ VII възстанически окржгъ има въпиющи нужди предвидъ

на предстоящето възстание, а срѣдствата съ които разполага касата на окржжния комитетъ сж нищожни. Установи се, че не само не сж били изпратени отъ София никакви суми за нуждитѣ на тоя окржгъ, но и срещу внесенитѣ отъ Окр. комитетъ преди 3 месеца 7400 лв. въ касата на Задграничното представителство не сж отпустнати никакви материали. Може да се каже, че почти всички организационни представители до възстанието сж направили тоя непростимъ грѣхъ спрямо Одринско. На тоя окржгъ тѣ сж гледали като на второстепененъ и освенъ че не сж му оказвали никаква материална помощь, но дори сж употрѣбявали одринскитѣ пари за македонски нужди, ако и да сж били длъжни да отдѣлятъ четвърть отъ събиранитѣ въ България пари за Одринско.

Ето защо, конгресътъ реши да се образува едно специално тричленно Представително тѣло съ центъръ Пловдивъ. Единиятъ отъ представителитѣ ще влѣзе като равноправенъ членъ въ софийското представително тѣло на Централния комитетъ, за да излага нуждитѣ на VII възстанически окржгъ, изобщо, за да защищава интереситѣ на Одринско. Другиятъ представитель—касиерътъ, ще стои въ Пловдивъ и ще контролира смѣткитѣ на всички началници на пограничнитѣ пунктове, а третиятъ ще стои въ Бургасъ, съ който градъ най-много работа иматъ пунктовитѣ началници.

Това тѣло ще зависи отъ Г. Р. Б. Т. съ което ще бжде въ постоянна преписка. То ще се грижи за събиране на парични помощи и за правилното изразходване на всички суми получавани отъ Г. Р. Б. Т. и отъ Софийското представителство, ще стъкмява и въорижава чети. Нему ще сж подчинени всички началници на пограничнитѣ пунктове въ България.

Тъкмо въ това време отъ най-близкия до конгреса пунктъ, кждето бѣше поставена една малка чета, се чу пушеченъ гърмежъ. Въ мигъ ораторътъ спрѣ и всѣки отъ членоветѣ инстинктивно попипа оржжието си. Всички се вслушаха съ затаенъ дъхъ. Раздаде се втори гърмежъ. Трети . . . четвърти . . . пети . . . Очевидно, работата е сериозна, казахме си. Всѣки взе да се готви за бой, а азъ и моятъ колега-секретарь останахме съ конгреснитѣ протоколи въ ржка. Българията отърча пръвъ на мѣстопроизшествието, за да види какво има. Едно ненадейно сражение сега, когато конгресътъ не е свършилъ

още работитѣ си, въ разгара на най-необходимитѣ подготвителни действия, не бѣше за никого желано. Затова и гърмежитѣ ни много неприятно изненадаха. Ала ето върна се Българията, тичешкомъ, но веселъ и усмихнатъ. Работата не била опасна: нѣколко млади момчета, между които и Митю, отишли за вода. На пѣтдесеть крачки отъ себе си чуватъ шумолене. Митю се изправилъ и вйдѣлъ „единъ аскерлия", който дебнѣлъ изъ гжстака. Значи — врагъ! Веднага клѣква, прицелва се въ „азиатеца" и му отправя единъ куршумъ. „Азиатецътъ", обаче, продължавалъ да мърда изъ гжстака — значи, куршумътъ не го е засегналъ. Митю, разбира се, не се отчайва и изпразва всички останали въ пачката патрони, безъ да обръща внимание на това, че „азиатецътъ" му викалъ на български, колкото му гласъ държи, да не гърми. Най-после другаритѣ на Митю познали въ „азиатеца" единъ отъ своитѣ другари, който се отдалечилъ отъ тѣхъ подъ напора на неотложими функции . . . Митю, разбира се, и следъ това продължаваше да увѣрява, че е видѣлъ „аскерлия" съ фесъ на главата и съ неприятелска физиономия.

Следъ този инцидентъ заседанието продължи до $12^1/_4$ часа.

Въ следобѣдното и последно заседание се говори за уредбата на куриерскитѣ служби. Реши се да има всѣкидневна поща съ представителитѣ отъ България, а презъ време на възстанието да се разгласява чрезъ задграничния листъ на Организацията всѣко сражение или терористична акция. Следъ това се опредѣлиха разнитѣ пунктове, до които ще се спиратъ куриеритѣ.

Съ съжаление се констатира после, че въ Ахж-Челеби —Скеченския районъ ще могатъ и то съ голѣми трудности да се подготвятъ по една-две само акции. Сжщо и за Чокенския и Мустафа-Пашанския районъ — и то чрезъ изпратени отъ България специални чети,

Говори се още за организиране на динамитни атентати въ Одринъ въ споразумение съ нѣкои арменски революционери. За тая цель се даде позволение на Мишелъ да се върне за 15—20 дена въ България и направи каквото трѣбва. Затова, обаче, нѣма да говоря, понеже предполагаемитѣ атентати останаха само въ проектъ.

Реши се още, всѣка чета да замине тутакси за своя районъ и да се залови за складирането на храната, обу-

чението на селянитѣ и пр. Селото Паспалово се опредѣли за лѣчебенъ пунктъ, гдето ще стои „докторътъ“ съ своето санитарно отдѣление; тамъ ще се изпращатъ всички болни и ранени. Тоя пунктъ ще се намира подъ охраната на мѣстнитѣ чети.

На насъ, „терориститѣ“, конгресътъ възложи да извършимъ единъ обиръ край Черно-море.

Всички взети решения ще се съобщятъ на Централния комитетъ и на Представителството въ София, като имъ се изпрати пълненъ преписъ отъ протоколитѣ.

Най-накрая се прочетоха издаденитѣ отъ конгреса пълномощни на представителитѣ и на нѣкои отъ войводитѣ и заседанието се закри.

Така се свърши конгресътъ въ който, по всички правила на модерния парламентаризъмъ, се предреши гибельта на единъ отъ най-цвѣтущитѣ български краища.

VIII

ПЪРВАТА КРЪВЬ

Малко сражение. — Раздѣла. — Една бурна нощь по течението на р. Велика. — При Кладара

Сгушенъ въ своята мушама, азъ още лежехъ въ утринна полудрѣмка, когато една ржка ме бутна. Това значеше, че трѣбва да ставамъ. Азъ се събудихъ и въ очитѣ ме удариха първитѣ свѣтли лжчи на изгрѣващето слънце, което предвещаваше хубавъ, лѣтенъ день. Вмѣсто Маджаровъ, който сноши бѣше легналъ до мене, видѣхъ вѣчно усмихнатия другарь Петъръ. Той съ едва сдържано безпокойство ми каза:

— Ставай, че бракята идатъ.

И се отдалечи.

Азъ набързо се натъкмихъ и отидохъ на сборното мѣсто, гдето вчера заседаваще конгресътъ. Мишелъ съсрѣдоточенъ разпредѣляше на части една група отъ около двадесеть-тридесеть момчета. Щомъ ме съгледа, даде ми десетина души за да заема съ тѣхъ едно близко възвишение. Токущо се разположихме тамъ, безъ да знаемъ още въ какво се състои опасността и задъ насъ се раздадоха гърмежи. Стреляха нашитѣ: тежкиятъ и продъл-

жителенъ екъ на мартинитѣ и берданитѣ се смѣсваше съ сприхавия гръмъ на манлихеритѣ. Последваха още нѣколко дружни залпа и чакъ тогава се чуха единични гърмежи на турски маузери. Разбрахме, че не нашитѣ, а турцитѣ сѫ били изненаданитѣ. Откъмъ село Стоилово, разположено на два — три километра отъ насъ, се чу турска тръба. Свирѣше отбой. По това време Мишелъ ни извика пакъ на сборното мѣсто и ни изпрати да подкрепимъ веригата на капитанъ Стамо Икономовъ, която първа откри огъня. Тичешкомъ стигнахме до капитана. Изправенъ на пръсти, той гледаше къмъ дола, отъ кѫдето отъ време на време идѣше по нѣкой гърмежъ. Икономовъ набързо ми каза, че не се нуждае отъ подкрепление, разправи ми, че работата върви добре и ни изпрати да заемемъ горната страна на дола.

Около половинъ часъ стояхме тамъ залегнали и очаквайки съ затаенъ дъхъ да се покаже нѣкой непріятель. Но гърмежитѣ бѣха вече спрѣли. Азъ оставихъ момчетата и пакъ отидохъ при Икономовъ. Единъ четникъ побърза да ми съобщи, че отъ нашитѣ нѣма нито една жертва, а отъ читацитѣ — двама убити и единъ раненъ. Ето въ какво се състоеше работата: призори пристигнало въ Стоилово едно отдѣление аскеръ, за да обискира нѣкои кѫщи. Това моментално се съобщило отъ селянитѣ на четата и Икономовъ и Мишелъ веднага разпредѣлили нашитѣ 250 момчета на 10—15 отдѣления, всѣко едно отъ които заело по една височина около Петрова нива. Когато дветѣ последни отдѣления начело съ покойния Цено Куртевъ и Поповъ отивали да заематъ височината надъ заберновския пѫть, съгледали аскеръ, упѫтенъ право къмъ Петрова нива. Той идѣлъ откъмъ Забърново, за да се присъедини къмъ аскера въ Стоилово и на пѫтя, както обикновено, поискалъ да се отбие на Петрова нива, за да се нахрани и продаде сербезликъ на колибаритѣ. Посрѣщнатъ, обаче, отъ залповетѣ на Ценовата дружина, аскеръ̀тъ се пръсналъ въ безпорядъкъ по долището, като оставилъ двама мъртви и единъ раненъ. Насърдчени, Ценови момчета го подгонили. Само нѣколцина аскерлии по-нататъкъ се поокопитили и залегнали задъ камънаци, почнали да отговарятъ на нашитѣ гърмежи, догдето следъ малко и тѣ поели пѫтя за М.-Търново.

Върнаха се на мѣстото си и **победителитѣ**, заедно съ прибранитѣ трофеи: две аскерски куртки, две ка-

сатури, две кесии съ нѣколко меджидиета, чейреци и дребосъкъ. Едно отъ момчетата тържествено ми заяви, че то е убило единия читакъ. То бѣше нахлузило турски фесъ и това му доставяше неописуема радость. Цено ми разправи, че раненията войникъ, единъ дребенъ и мършавъ анадолецъ, незнаещъ нито дума български, напраздно е молилъ момчетата да го пощадятъ: промушили го и то все млади и нови момчета, които съ натопяването на щиковетѣ си въ кръвьта на безпомощния анадолецъ мислѣли, че получаватъ своето революционно кръщение.

Мишелъ и нѣколко войводи обсѫждаха на сборното мѣсто случката. Едни предполагаха, че следъ нѣколко часа ще бѫдемъ нападнати отъ цѣлия М.-Търновски гарнизонъ. Други, обаче, чието минало изобилствуваше съ случки като днешната, бѣха увѣрени, че М.-Търновскиятъ аскеръ ще се яви не по-рано отъ утре, когато насъ нѣма да ни има, за да си отмъсти на селянитѣ. За всѣки случай, всички отдѣления останаха на позициитѣ си да чакатъ. Икономовъ бѣше въ възторгъ отъ отличното разположение на четитѣ и отъ непристѫпностьта на заетитѣ позиции. Той увѣряваше, че ако читацитѣ рекатъ да ни дойдатъ, ще имъ се даде единъ урокъ, какъвто не сѫ и сънували. Турцитѣ, обаче, не мислѣха като него. Тѣ намѣриха за благоразумно да не ни безпокоятъ и ний останахме цѣлия день на позициитѣ си да чакаме, изложени на слънчевия пекъ.

Привечерь всички се събрахме около Мишелъ. По лицата на селянитѣ се четѣше страхъ и огриженость за това, което ги чакаше утре. Но тѣ бѣха успѣли да ни донесатъ хлѣбъ и тютюнъ, които нѣколцина войводи мълчаливо разпредѣляха между четитѣ, готвещи се за пѫть по разни направления изъ Странджа. Всѣки трѣбваше да потегли за своето мѣсто и да се предаде на работа. Раздѣлихме се мълчаливо, безъ да сваримъ да се сбогуваме. Мишелъ, заедно съ нѣкои отъ делегатитѣ, потегли за България, други — къмъ Лозенградско, трети — къмъ Черноморското крайбрѣжие, четвърти — къмъ М.-Търново и по-нататъкъ. Само Дико Джелебовъ остана съ своята чета, за да може утре да се притече въ помощь на селянитѣ, ако стане нужда. Последни се простихме съ селянитѣ ние. Тѣ ни прегръщаха разтреперани и съ сълзи на очи ни пожелаваха добъръ пѫть. А ние ги ободрявахме съ смѣли приказки и ни измѫчваше ми-

сълта, че утре, когато ще имъ се отмъщава за убититѣ аскерлии, четата ни ще бѫде далече, много далече.

*

Небето бѣше заоблачено и ни една звездица не осѣтяваше нашия пѫть. Подъ неизчезналото още впечатление на изпитанитѣ презъ деня тревоги, се движеше редицата ни по течението на Велика. Варналията, който добре познаваше капризнитѣ и промѣнливи настроения на тая рѣка, при такова облачно и недобро време, съветваше да се бърза, за да заварим близкия селски мостъ неповреденъ. Но дребниятъ дъждъ бързо се засилваше, догдето почна да се лѣе надъ главитѣ ни като изъ ведро. Патрулитѣ бѣха вече до моста, нескопосно скрепенъ отъ три неравни дъски, когато се чу едно страшно бучене, което въ единъ мигъ стигна до насъ, ведно съ надошлата разярена вълна. Тритѣ дъски не оказаха никаква съпротива на тая хала и тя ги отнесе нататъкъ.

Опасенията на Варналията се сбѫднаха. Сега трѣбваше да обикаляме цѣли часове по брѣга, за да стигнемъ голѣмиятъ мостъ, минаването на който не бѣше съвсемъ безопасно. А поройниятъ дъждъ не преставаше. Отвреме навреме по нѣкоя свѣткавица прорѣзваше тъмното було на нощьта и осѣтяваше клокочещитѣ води на Велика. Хванати еднъ за другъ, катерѣхме се по стръмния брѣгъ, безъ да знаемъ на какво стѫпваме, подъ монотонното бучене на рѣката и плискането на дъжда. Натъкнахме се на съвсемъ непроходими мѣста, кѫдето стана нужда да прибѣгнемъ до помощьта на свѣщитѣ. Дъждътъ попрестана. Мостътъ не се вардѣше и ние следъ полунощь го минахме безъ никакво приключение.

Да стигнемъ на опредѣленото мѣсто, до с. Кладара, не бѣше възможно, затова призори останахме да денуваме въ близкия букакъ, подъ който шумѣше единъ буенъ притокъ на Велика.

Другата вечерь бѣхме до Кладара. Тамъ складирахме часть отъ взривнитѣ материали, които носѣхме, раздѣлихме се съ мѣстната чета, която ни придружаваше още отъ Стоилово и потеглихме къмъ Черноморското крайбрѣжие.

IX

УРЕДБА НА ДРЕВНАТА СПАРТА

Въ царството на войводата Петъръ Ангеловъ. — Организация. — Смъртни дружини. — Комуна. — Обиръ̀тъ. — Надъ Василико. — Вѫглещаритѣ. — По стѫпкитѣ на Индже-войвода

По крайбрѣжието имахме да извършимъ единъ патриотически обиръ, който ни се възложи отъ конгреса. Жертвата, обаче, още не бѣше набелязана. Компетентни мѣстни хора предлагаха да пипнемъ директоритѣ на Режията въ Ениада, други — нѣкакъвъ едъръ търговецъ, гръкъ отъ Василико, а трети — единъ всеизвестенъ по богатствата си бей отъ мухаджирското село Потурнаково.

Съ тѣзи предложения, но безъ никакъвъ опредѣленъ планъ въ главата, стигнахме въ Пиргопуло. Това село, заедно съ съседното село Блаца, образуваше участъка, или по-добре — царството на войводата Петъръ Ангеловъ. Да, царството. Пиргопуло, Блаца, Рѣзово и Миджура, разположени въ видъ на неправиленъ четиримгълникъ по долното течение на голѣмия притокъ Рѣзвая, оставатъ настрана отъ двата центъра Ахтополъ и М.-Търново. Жителитѣ имъ рѣдко се сношаватъ съ останалото българско население въ М.-Търновско, а съ турцитѣ отъ Ениада и гърцитѣ отъ Ахтополъ поддържатъ само търговски връзки. Тѣмъ тѣ продаватъ своитѣ дървени вѫглища, добивани по най-примитивенъ начинъ. Благодарение на тая изолираность, нравитѣ тукъ сѫ запазили първобитната си простота. Срѣщатъ се и непокѫтнати обичаи, произходътъ на които се губи въ най-отдалечено езическо време. Турски чиновници идватъ само когато се събира десятъка и беглика. Много рѣдко презъ годината припада случайно нѣкое отдѣление войска. Турски зулуми хората почти не сѫ виждали. Само върлуванията на прочути харамии до преди нѣколко години сѫ оставили въ паметьта имъ спомени за насилия и грабежи.

Въ такава девствена почва сѣячитѣ на революционната идея хвърлиха преди година първитѣ семена на организираната борба. Идеята се видѣ съблазнителна на селянитѣ и тѣ я възприеха скоро, но безъ да съзнаватъ значението на тая решителна стѫпка. Перспективитѣ на близкото възстание не затрогваха тукъ сърдцата така силно, както въ Македония.

Въ разстояние само на една година четири села бѣха нагледъ отлично организирани. Мѫже, жени и деца бѣха посветени въ дѣлото, смѫтно съзнаваха, какво се готви и се подчиняваха слѣпо на комитетскитѣ разпоредби. [1])

Сѫщата идилична картина представляваха повечето отъ малко-търновскитѣ села въ навечерието на възстанието.

Както всички други села и Пиргопуло имаше своята смъртна дружина: мѣстна селска чета, съставена отъ въоръжени селски младежи, съ мѣстенъ войвода за непосрѣдственъ началникъ. Четата се намираше постоянно на лагеръ въ планината, упражняваше се заедно съ редовнитѣ четници, складираше храната и пр. Въ отсѫтствие на редовната чета, смъртната дружина се подчиняваше на селското рѫководно тѣло.

Младежитѣ се упражняваха на пушка и се калѣха за активна борба, а безоръжнитѣ селяни наглеждаха нивитѣ и добитъка, които нѣмаха вече частни стопани, а принадлежеха на цѣлото село и на Организацията. Всѣки день се жънѣха узрѣлитѣ нивя, не непременно отъ собственицитѣ, безъ да се гледа кому принадлежатъ. Приготвената храна се носѣше въ складоветѣ, като се отдѣляше отъ нея известна часть за нуждаещитѣ се селяни и за четницитѣ. Сиромаситѣ, а такива бѣха повечето, не губѣха, разбира се, нищо отъ това. Наопъки, тѣ се чувствуваха по-добре, много по-добре отколкото преди, когато и кѫсчето имъ земя и малкото имъ добитъкъ можеха да бѫдатъ отнети отъ лихваритѣ въ Ахтополъ и Ениада. Сега тѣ заедно съ скромния си имотъ принадлежеха на Организацията и докато има храна за всички, ще има и за тѣхъ. Тоя новъ строй не можеше, разбира се, да се харесва и на чорбаджиитѣ, но тѣ, било отъ страхъ, било отъ честолюбие, увлѣчение или срамъ, не изказваха никакво незадоволство. Само чорбаджийскитѣ жени сегисъ-тогисъ натяквали на своитѣ по-бедни комшийки: не ги било ядъ, че се складираше храната имъ за възстанието, а загдето се раздава и на по-беднитѣ селяни.

---

[1]) „Бързината въ революционната агитация и подготовка бѣше характерна за Одринско — казва А. Разбойниковъ. — Тя, обаче, даде и своитѣ слаби страни. Членоветѣ останаха недостатъчно подготвени, което ги правѣше несигурни, несамоотвержени. Отъ друга страна, тѣ бѣха слаби въ духа си, поради това възлагаха надеждата си на външна помощь — България или Русия, вмѣсто на собственитѣ си борчески сили". („Приноси". кн. II, стр. 87).

Виждалъ съмъ въ Македония райони по-добре подготвени отъ М.-Търновския, за пръвъ пѫть, обаче, сега виждахъ комуна. Да, въ навечерието на възстанието М.-Търновскиятъ районъ представляваше истинска комуна, която въ боево и стопанско отношение напомняше древната спартанска уредба: имотитѣ общи и всѣко село има своя постояненъ военененъ лагеръ — смъртна дружина, за издръжката на която се грижатъ другитѣ селяни. Да се допустне следъ всичко това, че е предотвратима фаталната акция , не бѣше мислимо, макаръ че въ М.-Търновско до самия день на възстанието положението остана нормално. Часътъ на саморазправата наближаваше неотстѫпно, неумолимо, но на това гледаха съ еднакво лекомислие както селянитѣ, така и мнозинството отъ водителитѣ.

*

Нашиятъ планъ за обиръ се натъкваше на твърде голѣми мѫчнотии и представляваше грамаденъ рискъ за Организацията въ цѣлото Черноморско крайбрѣжие. При все това, убедени въ необходимостьта на акцията, една зарань стигнахме, заедно съ въоръженитѣ сили на Петъръ Ангеловъ, надъ пристанището Ениада, кѫдето двама пиргопулци трѣбваше съ измама да ни доведатъ избраната жертва — нѣкакъвъ грькъ богаташъ. Въ плана се предвиждаше и нападение съ бомби на участъка и на Режията въ Ениада, — въ случай че бѫдемъ открити и изненадани отъ башибозука. Но понеже бѣхме забелязани отъ едно турче овчарче, което не успѣхме да заловимъ, както и поради една друга случайность, цѣлиятъ планъ се осуети и се върнахме въ Пиргопуло. Петъръ Ангеловъ бѣ доволенъ, загдето обиръть не стана въ предѣлитѣ на неговото „царство“ и имаше защо: една афера предъ самото възстание, би разстроила съвсемъ Организацията въ тоя важенъ край.

Сега решихме да се прехвърлимъ къмъ Василико и да хванемъ потурнаковския бей. Наоколо български села нѣмаше и не рискувахме да изложимъ на опасность наши хора. Отдалечихме се съвсемъ отъ територията на Организацията и завързахме сношения съ живущитѣ около върховетѣ Китката, Голешъ и Копрецъ вѫглещари. Това бѣха едни почернѣли и подивѣли почти всрѣдъ странджанскитѣ самотии бедняци, македонци отъ Битолско, кротки и боязливи. Повечето отъ тѣхъ бѣха непосве-

тени въ дѣлото и за пръвъ пѫть виждаха хора като насъ. Скоро, обаче, се разбрахме, сродихме се съвършено и беднитѣ хорица охотно почнаха да дѣлятъ съ насъ оскѫдния си залъкъ, а следъ нѣколко дни предложиха ни услугитѣ си въ предстоящия обиръ. Отъ тѣхъ се научихме, че потурнаковскиятъ бей не се намира за сега тукъ, а щѣлъ да се върне най-малко следъ десетина дена. Разположихме се тогава изъ тия самотни мѣста и решихме да чакаме.

Тукъ ние се чувствувахме пълни господари и заживѣхме чисто по харамийски. Вѫглещаритѣ всѣка вечерь ни водѣха отъ връхъ на връхъ въ най-скритнитѣ мѣста на тоя хайдушки балканъ, кѫдето всѣки кѫтъ пази по единъ споменъ за Инджето и други върли харамии. Имай само приятелството на вѫглещаритѣ, за да те снабдяватъ съ храна, а природата сама ще ти даде всичко друго, за да се почувствувашъ самъ, свободенъ отъ хомота на всѣкакви хорски закони. Накѫдето и да се обърнешъ, все гора, гора. Гора и бистри, студени като ледъ потоци. А възкачишъ ли се на нѣкой връхъ, предъ окото ти се открива двойна картина: отъ една страна зеленѣе море отъ китни букети гора, очертанията на която се сливатъ съ далечната мъгла, а отъ друга — разстила се необятната черноморска ширь съ своя злокобенъ покой. Посрѣшнете само веднажъ зората въ нѣкой отъ тия върхове и ще се почувствувате поети.

X

ВЪ МАКЕДОНИЯ ЗАПОЧНАХА!

Въ ложе отъ папраги. — Македония вече пламнала. — Едно трогателно зрелище. — Свинската атака

Нашиятъ хайдушки животъ изъ крайморскитѣ низки върхове и сѣнчести долини на Странджа се продължи доста.

Следъ заникъ слънце слизахме въ по-низки равнища и търсѣхме непременно папрать. Варналията казваше, че не би замѣнилъ папратьта и съ най-мекия и удобенъ креватъ на софийскитѣ хотели. Азъ се заразихъ скоро отъ сѫщата слабость. Легло отъ папрать — това

стана за мене болезненъ капризъ. Ахъ, тѣзи меки, хубави, незабравими папрати! Тѣ сѫ по-нѣжни отъ всички други горски треви. Тѣ освобождаватъ горския скитникъ отъ грижата да избира по-удобно мѣсто за спане — може да се простре кѫдето иска: навсѣкѫде крехкитѣ стъбълца кротко се навеждатъ подъ него и му постилатъ тихо легло. Човѣкъ чувствува съ цѣлото си тѣло тая приятна мекота, която го гали и приспива. Колко пѫти, въ ложе отъ папрати зелени, съ погледъ устременъ въ небесния сводъ, съмъ се предавалъ на тихи мечти, или съмъ се свивалъ безсиленъ предъ мѫчителни загадки!

Днитѣ минаваха, а набелязаната жертва, потурнаковскиятъ бей, все още не идваше. Една вечерь куриерътъ отъ село Вургари ни донесе писмо, че утре вечерь пристига въ Граматиковско Мишелъ отъ България. Тая вѣсть ми навѣ и радость и страхъ. Мишелъ идѣше отъ България пъленъ съ новини за готвещата се революция, отъ която ни раздѣляха, може би, само нѣколко дни. Следъ кратко съвещание съ Варналията азъ тръгнахъ съ осемь другари къмъ Граматиковско да посрѣщнемъ Мишелъ, а той остана да чака бея. На другия день бѣхъ въ царството на войводата Шиваровъ (селата Вургари, Мързово и Граматиково), а следъ обѣдъ посрѣщнахме Мишелъ. Презъ деня той можа да ми съобщи само, че още тая вечерь ще трѣбва да потеглимъ надолу и да се срѣщнемъ съ другитѣ двама членове на Боевото тѣло — капитанъ Икономовъ и Маджаровъ. Мишелъ бѣше разсѣянъ. Вечерьта поехме пѫтя за надолу и при една продължителна почивка азъ се приближихъ до него и го запитахъ какви новини носи отъ България. Той безъ никакви забикалки и нѣкакъ сухо ми отговори:

— Въ Македония вече започнаха!..

— Започнаха? Ами ние? Нѣма ли съ това да се попрѣчи на цѣлия ни планъ?

Не зная какво друго сме говорили, но помня като сега, че сърдцето ми се сви отъ зловещо предчувствие. Цѣла Странджа ми се видѣ пламнала въ огънь и стенеща подъ тежестьта на страшна и непредотвратима гибель...

Продължихме. Горе, изъ една стръмна планинска пѫтека, се даде знакъ за тревога. Всички залегнахме и всрѣдъ нощната тишина защракаха затворитѣ на пушкитѣ ни. Но тутакси патрулътъ съобщи, че можемъ да се успокоимъ. Следъ малко предъ насъ се заредиха десетина коня,

водени съ мжка изъ тѣзи непристжпни и пустинни пжтеки отъ наши селяни. Где отиваха тѣ посрѣдъ нощь, таинствени и плахи като сѣнки? — Отиваха да складиратъ току-що пожънатия плодъ на едногодишенъ кървавъ трудъ. И отиваха бодри и безропотни както винаги, безъ да подозиратъ, че тѣхнитѣ братя по участь въ Македония бѣха ги изпреварили и въ тоя моментъ вече скжсали всѣка връзка съ едно петвѣковно робско минало. . .

Подъ впечатлението на това трогателно зрелище азъ бродѣхъ замаянъ изъ тъмнинитѣ до бѣли зори — докато стигнахме въ цикнихорския балканъ при капитанъ Икономовъ и Маджаровъ. И тукъ заварихме сжщия комуналенъ животъ, сжщото самоотречение, сжщитѣ очаквания.

*

Къмъ обѣдъ ме взе на страна Доктора. Той бѣше пренесълъ тамъ своята подвижна болница и словоохотливъ, какъвто бѣше, започна да ми разправя за всичко преживѣно. По едно време сложи засмѣнъ ржката си на рамото ми и ме запита:

— Разбрахте ли тамъ за нашата „свинска атака"?

— Свинска атака ли? Не!

— Чакай тогава, азъ най-важното не ти разправихъ.

И възрадванъ отъ моя отрицателенъ отговоръ, Докторътъ ми разказа съ хиляди отклонения и ненуждни подробности следната случка:

— Азъ се намирахъ въ Паспалово. Бѣха ме повикали да прегледамъ нѣкои болни. Тукъ наблизо бѣше кундисалъ на бивакъ войводата на Камилския районъ, заедно съ четата на участъка и съ часть отъ мѣстната смъртна дружина. Сутриньта се присъединилъ къмъ тѣхъ и Т... идещъ отъ България съ стотина бунаръ-хисарци, всички въоржжени за пръвъ пжть съ кримки. По едно време часовоятъ долага на Л..., че единъ отредъ аскеръ вървѣлъ въ стройна колона изъ гората и то право къмъ бивака на четата. Подвойводата се затичва съ бинокъла за да види въ какво се състои опасностьта. Обръща бинокъла къмъ посоченото отъ часовоя мѣсто и какво да види — цѣлъ полкъ манафи вървятъ къмъ бивака! Фесове, разбира се, не се виждатъ, защото манафитѣ се движатъ изъ гората, та да издебнатъ ненадейно четата. Връща се тогава бае ти Л... и — нали е пакостно да се даватъ сражения сега, предъ самото възстание —

заповѣдва отстжпление. Една сюрия отъ сто и двадесеть-тридесеть души се разбѣгва въ безпорядъкъ по дола, а въ бивака оставатъ двата казана съ варено месо, нѣколко раници и пр. Чакъ следъ единъ часъ нѣколцина селяни успѣли да застигнатъ Л.. и да му кажатъ, че бивакътъ е превзетъ отъ едно стадо свине, които победоносно се разправятъ съ остатъцитѣ отъ провизии и всички други трофеи, оставени отъ четата. Подвойводата тогава смъмралъ часовоя, виновника на недоразумението и се обърналъ къмъ селянитѣ:

— Хайде донесете сега месото тукъ, за да се не връщаме всички!

— На другия день — продължи Докторътъ — мегаловскиятъ селски войвода Илия донесълъ на Л. само сирене и хлѣбъ за храна.

— Днесъ, бай Илия, нѣма месо, а? — запиталъ като на шега героятъ на „свинската атака."

— По-добре хлѣбъ и сирене, защото, ако ви донесеме месо, може да го оставите пакъ на турцитѣ — съвсемъ сериозно му отговорилъ Илия.

XI

ДАТА И ПЛАНЪ НА ВЪЗСТАНИЕТО

Важно заседание на Боевото тѣло. — Сждбоносни решения и грѣшки. — Нашата революционна логика

Следъ „свинската атака" Докторътъ мина съ сжщото увлѣчение на други куриози, но азъ, за голѣмо негово съжаление, бѣхъ принуденъ да го оставя: единъ четникъ ми съобщи, че ме вика Боевото тѣло.

Мишелъ, Икономовъ и Маджаровъ бѣха седнали подъ единъ джбъ на страна отъ бивака и бѣха вече за почнали разискванията. Азъ бѣхъ повиканъ да участвувамъ въ тѣхъ като секретарь.

Датата се установи бързо: нощьта на пети срещу шести августъ — срещу праздника Преображение — значи, 15 дена следъ Илиндень.

Разполагахме всичко съ 900, най-много 1000 въорженни хора, отъ които само 150—200 съ манлихери, бердани и мартини, а останалитѣ — селяни-кримкари. Какво

можеше да се направи съ 900—1000 пушки въ едно пространство съ 70—80 села, заобиколени отъ турско-гръцки кази и първостепенни военни центрове и граничещи съ Черно-море, кждето турцитѣ можеха всѣки моментъ да направятъ десанти и да ни атакуватъ едновременно отъ три страни? Ние се видѣхме най-напредъ изправени предъ капиталния въпросъ: Малко-Търново ли трѣбва да избереме за главна прицелна точка на нашитѣ нападателни действия, като оставимъ всички други по-малки турски гарнизони, кули и погранични постове, или да оставимъ Малко-Търново и да се нахвърлимъ едновременно върху всички турски села и гарнизони въ Малко-Търновско, Василикоско и часть отъ Лозенградско? Да се действува едновременно и върху другитѣ гарнизони бѣше немислимо. По тоя въпросъ мненията се раздѣлиха: Мишелъ, Маджаровъ и азъ се обявихме решително противъ нападението на М.-Търново, а Икономовъ неотстжпно поддържаше противното. Дълго той се мжчи да ни убеди, че М.-Търново, нападнато отъ 600—700 възстаници, подпомогнати отъ терористически акции вжтре въ града, ще падне непременно въ наши ржце и ще остави всички околни гарнизони безъ сборенъ центъръ. Ние му възразявахме, че дори и ако превземемъ М.-Търново, не ще можемъ да го удържимъ повече отъ 1—2 дена, понеже, лишени отъ силни чети въ околностьта, бихме се изложили на турски нападения отъ всички страни и само въ нѣколко дена ще капитулираме. Ние бѣхме трима противъ единъ и се наложихме. По-после, обаче, се указа, че Икономовъ бѣше по-правъ. М.-Търново би паднало въ наши ржце, дори и само съ 300 души атакувано. Както и да е, нашето мнение надделѣ и Боевото тѣло още въ самото начало направи една грѣшка отъ капитална важность.

Мисъльта за нападение на М.-Търново изоставена, само по себе следваше, че трѣбва да се нападнатъ и разбиятъ гарнизонитѣ и да се очисти цѣлата възстанишка область отъ султанския аскеръ. Скоро се натъкнахме на другъ, не по-малко труденъ въпросъ: какво трѣбва да правимъ съ турскитѣ села. Двамина отъ насъ поддържаха, че всичко турско трѣбва да се унищожава, а всички турски села да се нападнатъ и изгорятъ.

Затова тѣ имаха своитѣ основания: до насъ бѣха вече стигнали вестници отъ България, които съобщаваха за първитѣ акции на битолскитѣ ни другари. Нашитѣ не

сѫ клали безоръжжни турски селяни, не сѫ горили турски села. При все това две—три български села били вече обърнати въ пепелища отъ аскера. Значи, горимъ или не турскитѣ села, нашитѣ нѣма да бѫдатъ пощадени. Всѣки отъ насъ бѣше достатъчно опитенъ, за да не се съмнява въ това. Но Мишелъ се обяви решително противъ идеята да се напада и убива безразборно турското население и да се горятъ турскитѣ села. Избра се тогава нѣщо срѣдно: да се горятъ турскитѣ села, кули, казарми и пр., но да се щадятъ безоръжжнитѣ турци и всички, които не оказватъ съпротива.

Останалото се реши лесно и бързо. На пети срещу шести, къмъ полунощь, или преди зори (споредъ условията) всѣки участъковъ началникъ трѣбва да свика на оръжие всички свои въоръжени хора и да обяви възстанието: да скѫса всички телеграфни жици, да разруши телеграфо-пощенскитѣ станции, ако такива има; да нападне всички турски гарнизони и да изгори турскитѣ села въ своя участъкъ. Скѫсването на жици и други подобни по-леки акции се предоставятъ на невъоръженитѣ селяни. Нападението на селата и гарнизонитѣ трѣбваше да почва съ хвърляне на бомби и викове у р а. Изобщо, по изпълнението на нападателнитѣ акции Икономовъ изработи специални упѫтвания, които, преписани на другия день отъ мене въ 12 екземпляра, се разпратиха до всички началници на участъцитѣ.

Както се вижда, нашитѣ обсѫждания и решения засегнаха само това, което имаше да се извърши първата нощь. Какво трѣбваше да се прави следъ първитѣ акции — това бѣше оставено на благоусмотрението на отдѣлнитѣ войводи. И тукъ Икономовъ изказа едно мнение, което на насъ, привърженици на масовата революция, се видѣ странно и неприемливо. Той искаше: за да се запази безоръжното население — женитѣ, старцитѣ и децата — отъ неминуеми кланета, да се експедира, веднага следъ първитѣ акции, задъ граница, а ние да продължимъ борбата догдето можемъ. По-после и сами видѣхме, че повече отъ това, което ни предлагаше запасниятъ капитанъ, не бѣхме въ състояние да направимъ съ нашитѣ скромни сили — не можехме да защитимъ населението отъ турската мъсть и горчиво се каехме. До възстанието, обаче, нашата революционна логика не можеше да допустне подобно нѣщо: да се изпрати задъ граница това насе-

ление, когато часть отъ неговитѣ синове се борятъ въ роднитѣ балкани за свобода. Ние мислѣхме, че подобна постѫпка би отслабила ентусиазма на борцитѣ и би окарикатурила истинския характеръ на борбата: борба на животъ или смъртъ. Не искахме да предрешаваме сами фалита на нашата борба, като че ли можехме да очакваме друго! Ние не искахме да измѣнимъ на своето чисто революционно вѣрую. Колкото нищожни и да бѣха силитѣ ни, въ душитѣ си, обаче, дълбоко съзнавахме, че сме тласнати отъ хода на събитията въ една фатална безизходность. Ентусиазъмъ у насъ нѣмаше, понеже не си правѣхме илюзии за неизбѣжния, катастрофаленъ за населението изходъ. И въ борбата съ себе си и съ действителностьта, ние оставахме по срѣдата...

Както и да е, жребето бѣше вече хвърлено. Следъ четири—петь дена започваше борбата. На насъ, терориститѣ, се възложи да нападнемъ, заедно съ часть отъ силитѣ на VI (Кладарския) участъкъ, крайморския околийски центъръ Василико.

На Голѣмо Кокорафи, дотогавашната главна резиденция на Икономова, се простихме съ мѣстнитѣ чети. Упѫтихме се пакъ къмъ Черноморското крайбрѣжие, но тоя пѫть не за да издебваме бегове и чорбаджии, а за да принесемъ и своята дань предъ олтара на революцията, така страстно и самоувѣрено блѣнувана нѣкога, а сега, уви, по неволя почти прегръщана.

XII

ВЪ НАВЕЧЕРИЕТО

На Китка. — Едно знамение. — Напраздни негодувания. — На „наблюдателния постъ“. — Планъ на нападението. — Малко вдъхновение. — Мишелъ обявява възстанието. — Къмъ Василико!

На 4 августъ вечерьта бѣхме на Китка. Раздаде се храната и всѣки се оттегли да спи и да сънува за събитието, отъ което ни дѣлѣше само едно денонощие.

Само Варналията се взираше угриженъ въ мрачинитѣ и казваше на Мишелъ:

— На дъждъ ми сочи... Ще ни побърка страшно...

Сгѫстенитѣ още презъ деня черни облаци и тревожната тишина на атмосферата не предвещаваха нищо добро.

— Да става каквото ще! — извикахъ азъ и се свихъ на кълбо подъ една бука. Дълго време бълнувахъ, ни на яве, ни на сънь. Предъ очитѣ ми се мѣркаха страшни видения, които на минути изчезваха и настѫпваше глухъ и продължителенъ тътнежъ. Всѫде върху мушамата си чувствувахъ падането на едри капки, които ми се струваха тежки като куршуми. И всичко това се сливаше въ една адска игра. Азъ бълнувахъ вече на яве, но не смѣехъ да си отворя очитѣ. По едно време нѣщо като кракъ ме бутна по гърба и азъ стреснато скочихъ.

— Хайде, бързай, че другитѣ сѫ вече въ колибитѣ, — каза ми Варналията и ми обърна гръбъ. Азъ покорно го последвахъ.

Дъждъ като изъ ведро се сипѣше отгоре и отвреме навреме мълнии раздираха тъмнината.

Следъ нѣколко минути бѣхме въ една вѫглещарска колиба, треперящи и измокрени до кости.

Бѣхме натъпкани въ две малки колиби. Нашата стрѣха скоро се продъни и подъ краката ни се образува страшна локва.

Дъждътъ все повече се усилваше. Мишелъ сега сериозно се загрижи и дори предреши участьта на готвената атака. Псувни и закани се отправяха отъ всѣкѫде и достигаха Господа на небето и султана въ Стамбулъ. Богъ и природа се съюзяваха противъ насъ въ момента, когато отъ тѣхната благосклонность зависѣше всичко. . .

Мишелъ въ отчаяние само шепнѣше:

— Ако се продължи и утре, пропадаме. Момчетата ще бѫдатъ измокрени и капнали отъ безсъние, пѫтьтъ каленъ и непроходимъ. . . Цѣлата акция ще се компрометира. . .

И псувнитѣ и заканитѣ продължаваха да се сипятъ.

Зараньта дъждътъ попрестана и ние излѣзохме отъ нашитѣ локви, до колѣне потънали въ каль, озлобени противъ всичко. Върнахме се на вчерашния бивакъ, на Китка.

Тоя проливенъ дъждъ, който отъ всички ни се взе като злокобно знамение на божеството противъ насъ, обхвана почти цѣло М.-Търновско, часть отъ Лозенградско и по-голѣмата часть отъ Бургаския окрѫгъ.

При все това, нашитѣ негодувания се оказаха напразни. Подухналиятъ вѣтъръ бързо разпръсна и последнитѣ парцаливи облаци. Къмъ обѣдъ слънчевиятъ дискъ грѣеше надъ главитѣ ни и цѣлиятъ просторъ, догдето ни очи видятъ, се кѫпѣше въ море отъ свѣтлина. Деньтъ бѣ толкова прозраченъ, колкото бѣ мрачна и зловеща нощьта. Види се, Провидението поиска да подложи на изпитание нашата дълготърпеливость и вѣра въ силитѣ ни.

Ние бѣхме спасени. Цѣлиятъ бивакъ онѣмѣ. Момчетата дълбоко захъркаха. Мишелъ, Варналията и азъ, придружени отъ единъ македонецъ вѫглещарь, който познаваше отлично Василико, се отправихме къмъ приготвения наблюдателенъ постъ, затуленъ съ храсти и голѣми изсѣчени клонове, на най високата издадина къмъ края на бивака. Отъ тамъ можехме спокойно да наблюдаваме крайморското градче, цѣлата му околность и морския брѣгъ, безъ да бѫдемъ забелязвани отъ шосето подъ насъ.

Въ градчето ясно различавахме, съ помощьта на бинокъла, две части. Едната нова, съ планирани улици и двуетажни кѫщи, разположена на единъ малъкъ полуостровъ, вдаденъ въ Черно-море. Това бѣше гръцката махала, — ново Василико. Въ тая часть се намираха правителствения домъ (хукюмата), телеграфо-пощенската станция, казармата, пристанищното управление и другитѣ учреждения. Къмъ входа на полуострова се намираше мухаджирската махала, състояща все отъ низки колиби, покрити съ слама и отдѣлени отъ гръцката махала. Ново Василико броеше около 250 кѫщи—70—80 мухаджирски, а останалитѣ — гръцки. Старо Василико, недалеко отъ новото, но по-далечъ отъ морето, имаше 400—500 кѫщи чисто гръцки. Можахме да добиемъ ясна представа за града, за разположението на отдѣлнитѣ му части, за учрежденията, които щѣха да се нападнатъ и за цѣлата околность.

Въ това време се яви единъ куриеръ и усмихнатъ до уши ни съобщи:

— Халачъ войвода дойде съ все музиката!

Това бѣше началникътъ на Кладарския участъкъ, бившиятъ тржбачъ подофицеръ Халачевъ. Въ участъка му нѣмаше турски села, нито гарнизони, затова часть отъ неговитѣ въорѫжени сили се опредѣлиха за василикоската акция. Той ни водѣше 100 души кримкари и... своята тржба.

Привечерь планътъ бѣ окончателно съставенъ. Разполагахме съ 120 души четници, отъ които 20 души съ манлихери, 5—6 души съ бердани и мартини и стотината кримкари на Халачева. Придадохме къмъ тѣхъ и 20—30 македонци вѫглещари, въоръжени съ брадви и ножове. Тѣ щѣха да ни служатъ и за куриери, понеже познаваха Василико. На Мишелъ и Варналията се възложи да нападнатъ съ 40—50 души казармата, на мене — да завзема съ 10—15 души правителствения домъ и станцията, на Загорски — да обгради съ 15—20 души старо Василико за всѣка случайность, а на друга една команда отъ тридесетина души[1])—да подпали мухаджирската махала. Една група брадвари трѣбваше въ сѫщото време да наблюдава пѫтищата и да отсѣче на едно голѣмо разстояние всички телеграфни стълбове. Прекъсването на телеграфнитѣ жици, нападенията въ града и подпалването на мухаджирскитѣ кѫщи трѣбваше да почне едновременно. Сигналъ за почване — първата бомба, хвърлена отъ дружината на Мишелъ въ казармата и гласа на Халачевата трѫба. Знакътъ за отстѫпление щѣше да се даде пакъ отъ Халачева, аташиранъ къмъ „главнокомандуващия“ Мишелъ.

Бивакътъ шумѣше отъ работа. Момчетата, отпочинали и отспали, се пристѣгаха, чистѣха пушки, патрондаши, преглеждаха бомбитѣ си, ръждясали отъ стоене въ дъното на мръснитѣ раници. И всичко това ставаше при високи разговори, смѣхове и шеги. Никой вече не намираше за нуждно да пази тишина и да се крие: булото на таинствеността и на вѣчната тревога бѣше вече хвърлено.

Помѫчихъ се и азъ да позаспя малко, но напраздно. Отидохъ пакъ на наблюдателния постъ до часовоя и останахъ тамъ. Напрѣгахъ въображението си за да си представя невидената картина на разрушението, съ огненитѣ пламъци надъ горящитѣ села, съ писъка на бѣгащитѣ домочадия, при адския пукотъ на бомбитѣ и куршумитѣ. А гнѣвно подъ мене Черно-море блъскаше вълнитѣ си о брѣговетѣ, изпращаше ми сякашъ своя вѣченъ зовъ за борба...

Море разбунено, заливай
Скали, пустинни брѣгове!
Гърми и съ насъ ведно, откривай
Незнайни бездни — гробове!

---

[1]) Подъ командата на Георги Костандиевъ.

Гърми за смърть и разрушенье
И съ твоя буренъ, дивъ напѣвъ
На почнатото отмъщенье
Гърми — пригласяй съ адски ревъ.

Гърми, пригласяй, че раитѣ
Отъ тебъ по-жадни сѫ за стръвь,
За мъсть, набрана въвъ душитѣ
Отъ вѣка петь на срамъ и кръвь.

Гърми! Въ съседство съ тебъ заровенъ,
Бихъ спалъ сънь вѣченъ — сънь благатъ:
Ту шепотъ слушалъ бихъ любовенъ,
Ту — твоя бѣсенъ ревъ познатъ.

Стъмни се, най-сетне, и многожеланата нощь прострѣ черното си було надъ необгледния балканъ. Кървава и страшна нощь, за която отъ толкова години се готвимъ.

Събрани на полянката, момчетата образуваха колело и, изправени въ пълно въоръжение, зяпаха Мишелъ, който стоеше въ срѣдата.

— Часътъ, който отъ петстотинь години очакваме, за който работѣхме день и ношь, купувахме пушки, скитахме изъ балканитѣ и пълнихме занданитѣ, най-сетне е ударилъ. Тая вечерь всички наши братя по кръвь и тегло, кѫдето и да се намиратъ, ще си премѣрятъ силитѣ съ нашитѣ душмани. Кѫдето има турско село — ше се изгори; кѫдето има турски аскеръ, — ще се разбие! Тая нощь ще има да се извършатъ страшни работи. Кръвь ще се лѣе, глави ще падатъ, села и градове ще горятъ. Отъ тая нощь ние не сме вече раи, не признаваме хукюматъ, аскеръ и каймаками, не плащаме данъци и вергии! Хукюматъ, кадии, сѫдии и аскеръ на тая земя ставаме ний! Вмѣсто съ темане, всѣки турчинъ ще се посрѣща съ ножъ и куршумъ, догдето не се очисти нашата страна отъ душманитѣ, или се подчинятъ на нашия редъ и заживѣятъ съ насъ не като мѫчители и господари, а въ братство и миръ, съ еднакви права и задължения. Нека всѣки, който чувствува страхъ въ сърдцето си, да се отдѣли, догдето е време, защото потеглимъ ли отъ тукъ, нѣма вече връщане! Тогава всѣки страхливецъ, ако не падне отъ турцитѣ, ще падне отъ насъ. Ние не се боримъ за насъ, боримъ се за нашитѣ жени и деца, за тия, които идатъ следъ насъ.

Мишелъ свърши своята вдъхновена речь съ нѣкои общи упѫтвания по възстанието. Слушаха го всички при

гробно мълчание. Но по лицата на селянитѣ, уви, азъ не прочетохъ ентусиазъмъ и радость, а само покорность предъ сѫдбата. Не така, мислѣхъ си, сѫ посрѣщнали, навѣрно, Илиндень селянитѣ въ Битолско.

Групитѣ пристегнати, готови, очакваха полунощь. Все пакъ нѣкои момчета легнаха да подрѣмнатъ. Къмъ полунощь дружината се раздвижи. Нѣкои отъ селянитѣ боязливо се кръстѣха, призоваваха Господа на помощь. Щастливци, имаха на що да се уповаватъ . . . Не бѣхме още прехвърлили рида, на небето, далече нѣкѫде къмъ Ениада, свѣтна необикновено зарево. Сърдцата въ мигъ трепнаха и всички, спрѣни, безмълвно наблюдавахме нѣщо като пожарни отблѣсъци.

— Ениада гори! — прошепнаха нѣкои.

— Не. Руситѣ отъ Ениада освѣтляватъ съ прожектори балкана — обади се другъ.*)

И съ нервни стѫпки продължихме пѫтя.

---

*) Презъ това време една руска ескадра демонстрираше въ Ениада по поводъ убийството на руския консулъ въ Битоля—Ростковски.

ДВАДЕСЕТЬ ДНИ СВОБОДА

I

НАПАДЕНИЕ НА ВАСИЛИКО

Градчето блокирано. — Първата бомба. — Хукюматътъ въ ржцетѣ ни. — Нашитѣ пленници. — Усилия около касата. — Яростьта на Ускюплията и на Павле. — Плячката ни въ тютюневия складъ. — Зестрата на една стара мома. — На тѣсно. — Малко сражение предъ казармата. — Колчевъ раненъ. — Пленницитѣ благодарятъ: mille merci. . .

Ридътъ е прехвърленъ и ето ни въ полето,

Десетина едри кучета се хвърлиха, като изъ засада, съ бѣсенъ лай срещу редицата ни. Тѣзи вѣчно будни селски стражи изпълняваха и тази нощь своята предателска роля спрямо насъ. Тѣ се изпрѣчиха демонстративно на пѫтя ни за Василико — предупреждаваха сякашъ спещия градъ за това, което му се готви. Догдето се разправимъ съ овчаритѣ — тѣ се оказаха наши хора — дигнаха се на кракъ и кучетата отъ мухаджирската махала. Отъ тоя моментъ и до сутриньта тѣ вече не спрѣха. Ядосани и смутени, усилихме вървежа.

На половинъ часъ само отъ Василико патрулитѣ и брадваритѣ се отдѣлиха, за да завзематъ пѫтищата, водещи за града. Загорски съ своето отдѣление се отби вдѣсно и тръгна къмъ старо Василико.

Тъкмо въ тоя мигъ изви рогъ закъснѣлата луна, червеникава и плаха, бързаща отново да се скрие въ морскитѣ вълни.

Последни се раздѣлихме ние съ Мишелъ. Той хвана северния брѣгъ на Василикоския полуостровъ, а ние заобиколихме мухаджирската махала и се намѣрихме на южния брѣгъ, до пристанището. Кучетата, подушили нашата близость, лаеха до скѫсване. Никакъвъ другъ шумъ, никакво движение. Пропълзѣхме покрай нѣколко двуетажни

здания, вмъкнахме се въ една широка улица и се пръснахме въ верига на стотина крачки отъ правителствения домъ.

Залегнали, насочихме пушкитѣ си срещу разположеното до самия брѣгъ триетажно здание, въ което още свѣтѣха нѣколко прозорци.

Чакаме. Другаритѣ отъ казармата не се обаждатъ... Янко Ускюплията е нетърпеливъ, предлага ми да започнемъ и се готви да стреля. Азъ се мъча да го спра, придумвамъ го. Завързва се цѣла разправия...

Бум-м-мъ!...

Разнесе се, най-сетне, откъмъ казармата, сигналния гръмъ на бомбата, последванъ отъ продължително у р а! Повечето отъ лампитѣ въ хукюмата моментално изгаснаха, а яростниятъ кучешки лай се смѣси съ виковетѣ на нашитѣ другари. Следъ една минута до насъ стигна другъ такъвъ гърмежъ, но слабъ и далеченъ като ехо: Георги Костандиевъ съ своитѣ кримкари започваше нападението на село Потурнаково.[1])

Съ дружно у р а направихме нѣколко прибѣжки и хукюмата бѣ заобиколенъ. Отъ всички страни се отправиха залпове къмъ прозорцитѣ които свѣтѣха. Въ здането, очевидно, бѣха изненадани. Само отъ единъ прозорецъ се гръмна съ турска мартина противъ насъ, но скоро невидимиятъ нападатель се принуди да млъкне отъ нашитѣ залпове. Тая непрекъсната стрелба, която имаше за цель да не даде време на стражаритѣ въ хукюмата да се опомнятъ, продължи догдето запалихъ бомбата, (жертва, на която при хвърлянето насмолко щѣхъ да стана самъ азъ). Съ ново у р а петима души отърчахме до стенитѣ на здането, а останалитѣ, настанени при входоветѣ на околнитѣ улици, продължаваха да обстрелватъ

---

[1]) Георги Костандиевъ въ споменитѣ си разказва:

„Герджиковъ бѣше наредилъ: щомъ чуемъ първитѣ вистрели въ Василико, да почнемъ да действуваме и въ Потурнакъ.

„На Никола Бутни-колибата дадохъ единъ селянинъ, за да насѣкатъ съ брадва околнитѣ телеграфни стълбове. Азъ пъкъ подѣлихъ съ съгражданина ми Андонъ Кировъ възстаницитѣ по на 10 души и застанахме на две противоположни страни на селото. Запалихме първо харманитѣ. Цѣлото село свѣтна. Въ отговоръ на нашитѣ три залпа, турцитѣ ни откриха огънь. Съ групата си отидохъ при Андонъ Кировъ и настжпихме въ верига къмъ селото. Хвърлихъ две бомби. Турцитѣ почнаха да бѣгатъ. Веригата ни ги обстрелваше, Тѣ бѣгаха къмъ турския постъ, който бѣ близо до Потурнакъ. Цѣлото село запалихме. Населението и постътъ избѣгаха по море". („Приноси", кн. III, стр. 179).

прозорцитѣ. Свитъ подъ прозореца на най-низката стая, която преди свѣтѣше, азъ се мѫчехъ да запаля втора бомба и да я хвърля презъ прозореца, а Ускюплията и Павле стреляха въ вратата и викаха: „теслимъ"! Изгорилъ бѣхъ вече петь или шесть клечки кибритъ, а фитилътъ на бомбата, измокренъ миналата нощь, не можеше да се запали. Тъкмо тогава дойде при мене Павле — достоенъ другарь на Ускюплията по славно харамийско минало и ми заяви:

— Не я пали! Нѣма нужда! Работата се свърши!

Бързо отърчахъ къмъ вратата. Въ коридора стоеше единъ турчинъ въ бѣла жилетка и полицейски мундиръ, съ изправени нагоре рѫце, като че се молѣше на Аллаха. Наведенъ предъ него, Янко Ускюплията безцеремонно таршуваше изъ джобоветѣ му, а единъ нашъ брадварь свѣтѣше съ свѣщь въ рѫка. По-нататъкъ стоеха, пакъ съ рѫце дигнати нагоре, други трима турци. Двама наши селяни бѣха насочили срещу тѣхъ дулата на своитѣ кримки, готови при най-малко помръдване да дръпнатъ ударника и да ги повалятъ на мѣсто. Обискирахме ги. Ускюплията прибра всичко намѣрено у тѣхъ — пари, часовници и пр., а Павле побърза да препаше сабята на жандармерийския подпоручикъ.

— Така ли се варди държава, бе куче! — обърна се на турски Ускюплията къмъ подпоручика.

Турчинътъ, ни живъ, ни мъртавъ, му отвърна съ една безпомощна гримаса, а азъ побързахъ да го увѣря, че тѣ сѫ наши пленници и нѣма нито косъмъ да падне отъ главитѣ имъ, ако се покоряватъ на заповѣдитѣ ни и ни дадатъ всички нуждни показания.

— Ние сме въ рѫцетѣ ви и разчитаме на вашата милость, — отговори турчинътъ на своя езикъ, като продължаваше да държи рѫцетѣ си дигнати нагоре. Дебелитѣ устни и гѫсто-черния цвѣтъ на лицето издаваха анадолския му произходъ.

— Свалете си рѫцетѣ и се закопчейте, — казахъ му азъ, а той ми благодари по военному. — Има ли други хора въ зданието?

— Имаше осемь души стражари, но тѣ още въ началото на нападението избѣгаха презъ задната врата и ни оставиха сами.

— И вие ни казвате истината?

— Самата истина. Отговарямъ съ главата си.

— И ще отговаряте съ главата си, ако показанията ви излѣзятъ невѣрни.

Отидохъ при другитѣ пленници. Единиятъ бѣше високъ, около 35-годишенъ мѫжъ, облѣченъ въ мундиръ на морски офицеръ и съ физиономия на интелигентенъ турчинъ.

— Каква длъжность заемате?

— Началникъ на пристанището — отговори ми той и почтително кимна съ глава.

— А вие? — обърнахъ се къмъ другия пленникъ, кѫсъ, дебелъ човѣкъ, съ издаденъ коремъ, типъ на вѣчно седящъ, саможивъ османлия.

— Началникъ на карантинното отдѣление, — измърмора той съ трепереща още устни.

Третиятъ пленникъ бѣше едно много младо момче съ симпатично лице. Облѣчено бѣше съ лѣтни дрехи и фланелена риза. На моя въпросъ той отговори съ наивна усмивка, че е телеграфистъ и управлява телеграфо-пощенската станция.

— Вие ще ни потрѣбвате — забелязахъ азъ.

— Башъ юстюне! (На драго сърдце) — отвърна ми съ сѫщата усмивка телеграфистътъ.

Предадохъ тримата пленници въ ржцетѣ на тримата кримкари, а съ Павле и Ускюплията се качихме на втория етажъ, предвождани отъ жандармерийския милязиминъ.

Двамата ми другари бѣха обхванати отъ желание да чупятъ, да горятъ, да опустошаватъ. Водачътъ ни въведе най-напредъ въ приемната, или както той я нарече, каймакамъ-одасѫ. Тамъ нѣмаше нищо забележително. При все това, Павле на излизане вдигна две кресла и ги блъсна съ всичка сила върху канапето. Въ канцеларията подпоручикътъ ни отключи единъ сандъкъ съ разни „мектюпи“ (книжа).

— Тукъ ли пазите хартиитѣ за обиране на сиромаситѣ а, куче? — изръмжа му Ускюплията и подпали книжата.

Влѣзохме най-после и въ съкровището. Предъ насъ стоеше една огромна желѣзна каса, която едвамъ можахме да повалимъ. Опитахме всички ключове на подпоручика — не ставатъ. Павле и Ускюплията прибѣгнаха до брадвитѣ. Ударитѣ се сипѣха немилостиво, но върху желѣзото оставаха само нищожни и ненадеждни следи.

— Кѫде сѫ ключоветѣ отъ касата? Колко пари има вѫтре? — разяренъ викна Ускюплията, като хвърли брадвата и насочи дулото на манлихерата си въ гърдитѣ на подпоручика.

— Ключоветѣ отъ касата сѫ всѣкога у каймакамина. Само той знае какви суми има вѫтре, — отговори бледенъ като платно, но съ спокоенъ гласъ турчинътъ.

По много съображения, азъ не искахъ да се бавимъ повече около касата, макаръ че съдържанието ѝ би ни послужило много. Да я пренесемъ, не ни бѣше възможно: не разполагахме нито съ срѣдства, нито съ време. Да я разбиемъ — можехме, защото носѣхме съ себе си динамитъ, но и сега още не мога да си обясня, какъ никому не дойде на умъ да се възползуваме отъ това всеразрушително срѣдство. И за преголѣмо съжаление на Павле, очитѣ на когото останаха въ касата (и който никога отпосле не ми прости тая детинщина) напустнахме хукюмата. Уви! Толкова кратко време се разполагахме тамъ! Предвождани отъ телеграфиста, влѣзохме въ станцията, която се помѣщаваше въ долния етажъ на зданието.

На улицата ме удари въ лицето миризма на димъ. Погледнахъ нагоре — единъ огроменъ пламъкъ багрѣше хоризонта и стори ми се, че се издига до небето: горѣше мухаджирската махала. По-нататъкъ друго сияние, розово и трептяще: горѣше въ тая минута и Потурнаково. Още по-далече можеха да се различатъ други сияния, други пламъци — цѣлата Странджа горѣше тая нощь.

Ядосанъ отъ несполуката съ касата, Павле още съ влизането си започна да разрушава всичко, каквото му попадне. Жертва на неговата бѣснота стана най-напредъ батерията съ електрическитѣ елементи. Тѣ бидоха обърнати на прахъ съ едно замахване на пушката. Тукъ симпатичното турче, което, повидимому, се въодушевяваше отъ горещото желание да ни посвети въ най-тънкитѣ подробности на своята станция, съ трогателна наивность извика:

— Недейте, моля ви, елементитѣ сѫ много скѫпи!

Азъ не можахъ да не се изсмѣя, а Павле съ една псувня му посочи приклада. Следъ елементитѣ, той изпотроши стъклата на прозорцитѣ, разни чаши, шишета и всичко което можеше да се чупи. Най-после съгледа телеграфния апаратъ.

— Бу не ? (Какво е това ?) — обърна се той къмъ телеграфиста, който съ сѫщата наивность започна да му обяснява за какво служи апаратътъ. Павле, разбира се, нищо не разбра, нито пъкъ бѣше разположенъ да слуша лекция по физика. Той грабна апарата и го прасна на земята. Азъ за минута забравихъ всичката сериозность на положението ни и отъ сърдце се смѣехъ колкото на яростьта на Павле, толкова и на наивностьта на телеграфиста, който съ детинско недоумение следѣше действията на моя другарь, като че ли се питаше: защо е този бѣсъ у тоя човѣкъ, когато всичко е въ рѫцетѣ му!

— Този апаратъ не бива да се остави, Павле, иди го хвърли въ морето, по на далеко нѣкѫде, — казахъ му азъ. И той веднага го грабна и съ сѫщата ярость го хвърли въ морето. Следъ това не забрави да прибере всички пари отъ чекмеджето на масата и... една бохча съ шарени кърпи, гащи и ризи.

Още когато бѣхме въ приемната на хукюмата, мене ми се стори, че откъмъ казармата изсвири тржбата на Халачева за отстѫпление. Понеже не умѣехъ да различавамъ добре сигналитѣ, запитахъ сега учителя Иванъ Колчевъ, не е ли и той чулъ нѣщо. Излѣзе, че никой, въ разгара на нападението, не бѣ обърналъ внимание на сигнала. Но азъ имахъ всички основания да предполагамъ, че другаритѣ отъ казармата сѫ отстѫпили: гърмежи вече не се чуваха въ градчето — ний нѣмаше защо да гърмимъ, а ако другаритѣ ни бѣха се разправили победоносно съ казармата, щѣха непременно да ни съобщятъ това по куриеръ, както бѣше условено. Павле и Ускюплията не бѣха въ никой случай наклонни да приематъ моитѣ съображения за основателни. При все това, азъ решихъ да използувамъ динамита, само за ефектъ, разбира се, понеже хукюмата и тъй бѣше вече въ рѫцетѣ ни. Устроихме взрива и следъ 5 минути единъ страховитъ гърмежъ разтърси цѣлото градче. На тоя гърмежъ, както отсетне разбрахъ, ние има да благодаримъ за спасението си: той отново зашемети войницитѣ отъ казармата, за да не помислятъ да излѣзятъ отъ скривалището си и да ни пресѣкатъ пѫтя, понеже, действително, ние бѣхме останали сами вѫтре въ града.

Следъ тоя актъ не ни оставаше нищо друго, освенъ да напустнемъ града. Но Павле узна отъ телеграфиста, че до насъ се намира управлението на тютюневия монополъ. Съ

единъ ритникъ вратата на низкото здание се събори и ний се отзовахме посрѣдъ купища отъ голѣми и малки кутии съ тютюнъ, папироси, цигарени книжки, кибритъ и пр. Надѣсно имаше една малка желѣзна касичка. Тоя пѫть решихме да не я оставимъ. Отъ телеграфиста узнахме, че директорътъ на Режията е гръкъ, и живѣе наблизо нѣкѫде. Изпратихъ Ускюплията и Павле съ телеграфиста да го доведатъ, а презъ това време два голѣми човала бидоха натъпкани съ папироси и разни други турски тютюни, цигарени книжки и пр. Стана ми драго при мисъльта, че ще можемъ така приятно да изненадаме другаритѣ си въ бивака. Но ето и директора. Гъркътъ, безъ да чака заповѣди, се упѫти къмъ касата и я отключи. Натъпкахъ джобоветѣ си съ намѣренитѣ вѫтре жълтици и други ценности и освободихъ послушния директоръ. Той не бѣше се още отдалечилъ и въ стаята се вмъкна една жена, боса, съ разчорлени коси и ужасенъ видъ. Тя се упѫти право къмъ Ускюплията, който още продължаваше да таршува изъ касата и се хвърли на шията му. Жената плачеше съ гласъ, обсипваше Янко съ цѣлувки и молѣше на гръцки нѣщо, отъ което нищо не можеше да се схване. Успокоихъ я и можахъ да разбера, че е сестра на директора и че 40 лири — нейната зестра — се намирали въ касата. Тя ни молѣше да ѝ върнемъ тази сума, защото иначе рискувала да остане завинаги стара мома. И до днесъ не зная, дали тая сцена е била скроена или не, но тогава ни за минута не се усъмнихъ въ искреностьта на жената. Бръкнахъ въ джоба си и ѝ дадохъ една шепа жълтици, безъ да ги броя. Очитѣ ѝ свѣтнаха отъ радость.

— Днесъ ще бѫдете на гости у насъ, като царе ще ви нагостимъ! — каза ми тя на гръцки. Въ отговоръ на това азъ ѝ заповѣдахъ да си върви заедно съ брата си.

Отъ тѣзи думи на гъркинята азъ разбрахъ какъ се схвана нашето нападение отъ населението: че градътъ е превзетъ отъ многобroенъ и силенъ неприятель, който не мисли вече да го напуща . . .

А нашето положение никакъ не бѣше розово. Безъ да усѣтимъ, нощьта превали и на изтокъ грѣеше вече пурпурна зората. Трѣбваше да се бърза. Навързахме съ едно вѫже четирмата пленници, двама брадвари дигнаха чувалитѣ и бързо прекосихме гръцката махала. Никакъвъ признакъ на животъ. Всички завеси спустнати, вратитѣ залостени. Никой не се решаваше да подаде отнейде глава.

Излѣзохме на открито — между мухаджирската махала и северния морски брѣгъ. Облаци димъ се издигаха още надъ мухаджирскитѣ кжщи.

На стотина крачки отъ насъ двама въоржжени хора спокойно наблюдаваха нашето движение. Насочихме пушки и извикахме: „вълкъ!“ Вмѣсто да ни отговорятъ съ условната дума, тѣ ни изпратиха два куршума. На селянитѣ заповѣдахъ да вървятъ съ пленницитѣ къмъ сборното мѣсто, а ние завързахме престрелка съ мухаджиритѣ, числото на които постоянно се увеличаваше. Следъ десетина минути можахме безъ жертви да се измъкнемъ отъ градчето и да се съберемъ въ василикоскитѣ лозя. Тукъ се спрѣчкахме съ Ускюплията. Той искаше да ме убеди, че Мишелъ съ другаритѣ си е още предъ казармата. Ядосанъ и раздразненъ, азъ взехъ петь души и тръгнахъ къмъ казармата презъ сжщото мѣсто отъ кждето бѣхме минали. Съ мухаджиритѣ сега се завърза поусилена престрелка, но както и да е, можахме да се приближимъ на стотина метра до казармата. Предъ черквата лежеше убитъ човѣкъ, неизвестно какъвъ. Отъ дружината на Мишелъ нѣмаше предъ казармата ни следа. Затова пъкъ аскерлиитѣ, поокопитени отъ настжпването на деня, ни посрѣщнаха съ залпове. Тукъ се завърза втора престрелка и положението ни се много затрудни. Едни отъ войницитѣ стреляха отъ прозорцитѣ а други, покуражлии, залегнаха срещу насъ на улицата. Откъмъ гърба всѣка минута можехме да бждемъ изненадани отъ мухаджиритѣ. Бързо почнахме да отстжпваме и отново се намѣрихме между морето и мухаджирската махала. Ускюплията, разбралъ вече грѣшката си, бѣше изпратилъ нѣколко души за да ни осигурятъ гърба. Стреляха сега на насъ отъ три страни — войницитѣ отъ казармата, мухаджиритѣ, а задъ насъ — избѣгалитѣ отъ хукюмата стражари, успѣли да се укрепятъ въ едни канари по крайбрѣжието. Престрелката се обърна въ истинско сражение, отъ което можахме, благодарение на случая само, да се измъкнемъ безъ голѣми жертви. Само даскалътъ Колчевъ бѣше раненъ на две мѣста въ крака, но не много опасно.

Въ лозята наситихме жаждата си съ кисело грозде — тоя день бѣше Преображение Господне! — и тръгнахме да стигнемъ пленницитѣ и другаритѣ на Мишелъ. Въ полето Варналията бѣше повелъ дружината си въ атака, съ у р а и подъ звуковетѣ на Халачевата тржба, срещу

Василико: разтревоженъ отъ новата стрелба въ града, той ни идваше на помощь. Потеглихме всички къмъ сборното мѣсто, а задъ насъ мухаджиритѣ продължаваха да гърмятъ по посока къмъ дружината и въ въздуха. Стигнахме и пленницитѣ. (При по-голѣма смѣлость, тѣ можеха безъ особенъ рискъ да избѣгатъ отъ ржцетѣ на селянитѣ).

Въ политѣ на Китка се издигаше единъ огроменъ стълбъ димъ. Варналията дяволито се обърна къмъ милязимина на турски:

— Какво гори тамъ?

— Потурнаа бензеръ, (На Потурнаково мяза) — едвамъ чуто прошепна турчинътъ.

Тукъ казахъ да отвържатъ пленницитѣ, за което началникътъ на пристанището ми отправи хиляди благодарности. Раненията Колчевъ не можеше вече да се държи на краката си и другаритѣ го понесоха на ржце по рида.

Азъ се помжчихъ да предразположа портовия началникъ, който все още бѣше много загриженъ за своята сждба. Още веднажъ го увѣрихъ, че живота имъ е вънъ отъ опасность. А когато при едно изворче му поднесохъ въ каскета си вода, той съ развълнуванъ гласъ и съ очи свѣтнали отъ благодарность ми шепнѣше:

— Mille merci . . . mille merci . . . mille merci!

II

НИЕ, „ПОБЕДИТЕЛИТѢ . . .“

Нашитѣ ранени. — Защо не падна казармата. — Какъ атакуваха кримкаритѣ. — Разговоръ съ пленницитѣ. — Варналията въ ролята си. — Керванътъ за България. — „Богъ да ви помогне“

На двесте крачки отъ бивака Мишелъ посрѣщна „победителитѣ“ на Василико.

Той впери въ мене изпитливъ погледъ, но успокоенъ отъ веселия ми изгледъ, се пошегува.

— Дяволе, помислихъ да не си се похарчилъ въ хукюмата...

— Ни единъ отъ насъ не искà да се похарчи. Остави това, ами носимъ ти цѣла сюрия роби: все видни птици, — казахъ азъ и му посочихъ пленницитѣ.

Провѣриха се групитѣ. Оказа се, че липсватъ двама селяни. Тѣхната участь и до днесъ остана неизвестна за насъ. Момчетата похапнаха и следъ това захъркаха.

Азъ и Мишелъ се заехме съ раненитѣ. Тѣ бѣха четирма: Николай Казака, моятъ даскалъ Иванъ Колчевъ и двама селяни. Само Казака бѣше раненъ тежко. Той лежеше почти въ безсъзнание, свиваше се сегисъ-тогисъ отъ болки, жълтъ като мъртвецъ. Едната му ржка, набързо превързана, бѣше страшно подута къмъ лакета и бѣше потънала въ кръвь. Мишелъ предпазливо отвърза раната. Ржката висѣше като откжсната. Само едно кжсче месо я съединяваше съ мишницата: костьта бѣше счупена и дребни парчета се смѣсваха съ кръвьта, която все още течеше.

Само нашитѣ кримки могатъ да отворятъ такава страшна рана! И наистина, Казака бѣше раненъ не отъ турци, а отъ наши кримкари! Измихме повторно раната съ хладка вода (Докторътъ съ своята аптека въ тая минута превързваше, може би, други ранени като Казака, нѣкжде въ Паспаловско), превързахме я и поутешихме ранения, че още днесъ ще го изпратимъ въ Бургасъ и тамъ ще го излѣкуватъ. Мишелъ, за да заблуди Казака, нарочно повтаряше: „Да... тая турска мартина!“... Но тѣзи подмѣтания предизвикаха само горчива усмивка върху бѣлитѣ устни на ранения. Горкиятъ! Той бѣше дочулъ или пъкъ смжтно съзнаваше, че дължи раната си не на врагъ, а на братя!...

Превързахме и другитѣ ранени, отдѣлихме се съ Мишелъ на страна и скръстихме крака предъ една отворена кутия василикоски папироси. Азъ накратко му разправихъ историята съ хукюмата, а той съ видимо недоволство започна:

— На пжтя, още следъ като се раздѣлихме съ тебъ, Казака и Карчо*) се скараха — кой пръвъ да хвърли бомбата. Казакътъ надви. Още на Китка той върза на ржката си като мартеница една фитилена връвь и щомъ минахме мухаджирската махала, я запали. Стигнахме казармата и се настанихме между нея и морския брѣгъ, а на улицитѣ, които изхождатъ къмъ морето, поставихме часови. Оставаше да гръмне бомбата, Халачевъ да засвири на атака и да се хвърлимъ къмъ казармата, за да

[1]) Единъ рѣдъкъ терористъ, кукушанецъ — любимецъ и довѣреникъ на покойния Дѣлчевъ.

счупимъ вратата и безъ да дадемъ време на войницитѣ да се окопитятъ, да ги избиемъ или обезоржжимъ. Отдѣлихъ една резерва отъ 20 души. Тѣ трѣбваше да ни охраняватъ отвънъ и да ни бѫдатъ въ помощь, следъ като влѣземъ въ казармата. Всички залегнаха. Казакътъ отиде до жгжла на една кѫща, по-близо до турския часовой. Изминаха се 5—6 минути, а той все още не хвърля бомбата, Това ме раздразни -- това накара и васъ да чакате предъ хукюмата. Отидохъ при него да видя какво чака още, а той ми обясни, че фитила на бомбата не можелъ да се запали. Нали всичко бѣше измокрено отъ дъжда? Най-после фитилътъ пламна, Казакътъ прекрачи напредъ, изрева по руски една псувня и съ силенъ замахъ запрати бомбата. Тя изгърмѣ силно. Турцитѣ завикаха; „Бастъларъ бизи бе-е-е! (Нападнаха ни, бре-ей!). Халачевъ по уговорения знакъ засвири за атака. Варналията извика у р а и тръгна напредъ. Азъ се обърнахъ къмъ онова отдѣление, което трѣбваше да напада и което бѣше залегнало сега, подканихъ момчетата да станатъ и да атакуваме и тръгнахъ да гоня Варналията и Казака. Застигнахъ ги къмъ вратата на казармата. По туй време задъ насъ се чуха силни залпове. Обърнахъ се: никой отъ селянитѣ не бѣше мръдналъ отъ мѣстото си — тѣ стреляха отъ страхъ въ казармата, а куршумитѣ падаха въ насъ. Намирахме се между два огъня. Три пѫти се връщахме назадъ да ги канимъ на атака — на три пѫти ни лъгаха и оставаха сами. Пуканицата стана по-усилена. Войници, селяни, ний всички стреляхме въ тъмнината, кой гдето свари. Казакътъ изпъшка и ми обади, че е раненъ въ ржката, Иванъ войникътъ — сѫщо, следъ това Варналията се обади, че нѣщо го парнало въ петата — значи, всички сѫ ударени отъ куршумитѣ що идѣха откъмъ нашитѣ. Ако бѣхме продължавали, трѣбваше да се избиемъ помежду си. Селенията лежеше срещу казармата въ единъ дълъгъ трапъ — стреляше на кутурица и само викаше ура-а-а-а. Разбрахъ, че нѣма да я бѫде. Увѣрихъ се, че и до пладне да стреляме отвънъ, казармата нѣма да се превземе, а ние можемъ да се избиемъ сами помежду си. Най-важниятъ моментъ бѣше пропустнатъ: турцитѣ, поокопитени вече, стреляха съ залпове и ни държеха далечъ отъ казармата. Казахъ на Халачевъ да свири отстжпление. Азъ тръгнахъ насамъ съ раненитѣ, а Варналията оставихъ до града да ви чака.

И така, ние бѣхме само нападнали по хайдушки Василико, подпалихме мухаджирската махала, изпоплашихме жителитѣ и своевременно отстѫпихме. Гарнизонътъ оставаше почти непокѫтнатъ, каймакаминътъ — тамъ. Акцията ни бѣ наполовинъ само извършена. На лице бѣше още неподготвеностьта на нашитѣ селяни за активна борба.

И можеше ли да се мисли за правилно превземане и задържане на Василико съ нашитѣ 120—140 души, отъ които четири пети — селяни?

Мишелъ ми разказа още нѣколко куриозни епизоди. Героятъ на най-голѣмия бѣше пакъ Митю:

— Поставихъ го подъ непосрѣдствената команда на Карчо. Два фенера предъ църквата още не бѣха изгаснали. — „Изгаси фенеритѣ“! — изкомандува му Карчо. — „Какъ да ги изгася?“... Карчо насочва манлихерата си и фенера става на парчета. Митю подкачва правилна престрелка противъ другия фенеръ и успѣва да го изгаси следъ като изхвърля най-малко двадесеть патрона.

Упѫтихме се съ Мишелъ къмъ пленницитѣ. Около тѣхъ се въртѣше Митю, поглеждаше ги остро и презрително, заобикаляше ги и пакъ се изпрѣчваше предъ тѣхъ, като че искаше да имъ каже: „Вижте ме, на, и азъ съмъ комита!“

— Стой си на...! — изкрѣска му Мишелъ и малкиятъ Митю се отстрани.

Карантинниятъ началникъ, все тъй бледенъ и трепереще, продължаваше да пухти. Лицето на морския офицеръ изразяваше покорность, а жандармерийскиятъ началникъ запазваше все сѫщото тѫпо и безсмислено изражение на анадолецъ. Само телеграфистътъ безгрижно гризѣше парче хлѣбъ (отъ сутриньта той само ядѣше и все не можеше да се насити) и нищо нагледъ не го вълнуваше!

Тѣ ни посрѣщнаха съ ставане на крака. Мишелъ ги спрѣ и заведе съ морския офицеръ разговоръ на французки. Записа най-напредъ имената имъ. Морскиятъ офицеръ се казваше Мехмедъ Али, телеграфистътъ — Арифъ, карантинниятъ началникъ—Хамидъ, а жандармерийскиятъ началникъ — поручикъ Хайдаръ.

— Запитайте господинъ поручика, познава ли тѣзи хора около него?—обърна се Мишелъ къмъ Мехмедъ Али.

— Повечето отъ тѣхъ сѫ наши селяни, познавамъ ги всички, — отговори ни чрезъ преводчика поручикътъ.

— Да, това е народно движение, наоколо виждамъ само селяни . . .

Мишелъ имъ обясни причинитѣ на възстанието. Султанскиятъ режимъ е пагубенъ за всички турски поданници, а несигурностьта е еднаква и за християнитѣ и за всички мюсюлмани, които искатъ да живѣятъ съ миренъ и честенъ трудъ. Затова, заключи Мишелъ, младотурцитѣ, които тоже претендиратъ да ратуватъ за коренно реформиране на империята, би трѣбвало да действуватъ рамо до рамо съ насъ.

Мехмедъ Али остана трогнатъ отъ тѣзи изявления, побърза да изкаже съгласието си и накрая констатира, че всичкото зло за Турция се състои въ това, че трезвата часть на турската интелигенция твърде малко действува между масата.

Едвамъ сега нашитѣ пленници почнаха да вѣрватъ, че живота имъ се намира наистина въ безопасность. Даже дебелиятъ Хамидъ се поотпустна, взе да си дава видъ, че разбира всичко, което се говори. Следъ всѣка дума на Мишелъ кимаше почтително съ глава въ знакъ на пълно одобрение.

— Ние ви третираме,—продължи Мишелъ,—като пленени противници и не можемъ да разполагаме съ живота ви, при всичко, че ако ние бѣхме изпаднали въ вашето положение, до сега сто пѫти щѣхме да бѫдемъ разкѫсани на парчета . . . Кажете сега, какво предпочитате — да ви изпратимъ въ България, или да ви пустнемъ на свобода отъ тука?

Мехмедъ Али, свѣтналъ отъ радость, обясни на другаритѣ си предложението на Мишелъ. Следъ кратко съвещание, морскиятъ офицеръ съобщи:

— Изпратете ни въ България. Следъ всичко станало, тукъ не можемъ да се чувствуваме сигурни.

И съ развълнуванъ гласъ добави своето: „Mille merci, mille merci!“. . .

Оказа се, че Павле снощи прибралъ всичко каквото намѣрилъ у тѣхъ: часовници, ножчета, шашки, дребни пари и 15 лири на морския офицеръ. Върнахме имъ всичко, освенъ сабитѣ. Раздадохме имъ василикоски тютюнъ, а на тѣзи, които имаха съвсемъ малко пари — по една лира (пакъ отъ василикоскитѣ) за харчлъкъ въ Бургасъ.

Варналията презъ това време разпредѣляше василикоския тютюнъ на купчинки. До тютюна, въ неговата му-

шама, която въ разни случаи му служеше като чения за прѣсно млѣко, шербетъ (попара съ захарена вода) яхния и пр., имаше купъ сирене — провизия за утрешния день. Варналията бѣше раздавачъ на храната по традиция и вършеше тая функция сериозно, съсрѣдоточено и дори съ увлѣчение, като артистъ. Привърши той работата си, седна до мене, запали цигара и ми пошепна:

— Изядохъ и азъ снощи една кримка. — Изу се и ми показа една малка рана въ петата. Предложихъ му да привържемъ и него, но той, каленъ и печенъ комита, бѣше съвсемъ нечувствителенъ къмъ такива нищожни драскотини и отказа.

Ние, значи, имахме не единъ, а двама другари ударени съ кримка.

Мръква се. Мекъ, прозраченъ полумракъ се стели по гиздаво разхълмената Странджа. И тая нощь тя ще бѫде празднично илюминирана отъ пламъци и пожарища. Закани и писъци ще раздиратъ мълчанието ѝ. Но бѣсътъ на обитателитѣ ѝ нѣма да наруши нейното царствено спокойствие.

А ние се вълнуваме и очакваме всѣка минута нѣщо, безъ да знаемъ какво. Обладани отъ суевѣренъ страхъ, дочуваме зловещитѣ стѫпки на неумолимата сѫдба, която ни преследва, гаври се надъ дѣлата ни и сочи съ заканителенъ жестъ близкото бѫдеще!... А, Боже мой, кога другъ пѫть, ако не днесъ, трѣбваше да победимъ съмненията си, да повѣрваме въ силитѣ си, да погледнемъ съ упование на бѫдещето!...

— Готово е! — извести нѣкой и всички се събрахме на полянката. Казакътъ и другитѣ ранени бѣха възседнали вече коне, взети едни отъ Василико, а други отъ македонцитѣ вѫглещари. Тия добри планинци се раздѣляха за винаги съ своитѣ самотни колиби! Младитѣ се присъединиха къмъ насъ. Останалитѣ, немощни старци, трѣбваше да ни напуснатъ, но и тѣ бѣха вече платили данъка си на революцията: нанесли бѣха по нѣкой и другъ ударъ съ брадва върху турската империя.

Пленницитѣ останаха изненадани когато предложихме и на тѣхъ коне.

— Желая ви добъръ пѫть! Бѫдете съвсемъ спокойни, — каза имъ Мишелъ, следъ като възседнаха конетѣ.

— Чокъ мерхаметлѫ-сънъзъ (Много сте милостиви) — отвърна поручикътъ и следъ малко добави: — Ако нѣкога

изпаднете въ турски ржце, разчитайте на мене! Доколкото силитѣ ми позволяватъ, ще ви помогна!

— Отъ такава помощь едва ли ще стане нужда, — каза Мишелъ, — защото азъ по-скоро ще си тегля куршума, отколкото да падна въ турски ржце...

Пленницитѣ и раненитѣ повѣрихме на шестима стари четници, като имъ дадохме само по единъ патронъ. Тѣ носѣха въ България и подробно описание на нашата акция, за да го предадатъ на коннитѣ куриери, които въ тоя моментъ чакаха на границата за известия.

Керванътъ отъ около 30 души се раздвижи. Подъ редъ се сбогувахме съ всички. Последенъ бѣ поручикътъ. Той ни стисна ржцетѣ и извика:

— Сбогомъ, сбогомъ! Богъ да ви помогне!

И неговата азиатска физиономия не ми се виждаше вече отвратителна.

III

НАПАДНАТИТѢ

Мжчителна неизвестность. — Акцията въ Граматиково. — Възстаницитѣ отблъснати, но гарнизонътъ бѣга. — Праздникътъ на освобождението въ Вургари.—Последнитѣ телеграфни стълбове.— Турскиятъ страхъ. — Една феерична картина. — Мързовци

Съ патронитѣ на заминалитѣ въ България четници наваксахме загубитѣ си въ Василико, а съ пушкитѣ на раненитѣ въоржжихме четирма селяни. Отъ моитѣ паласки липсваха само четиринадесеть патрона.

Деньтъ — първиятъ следъ възстанието — мина въ пълна неизвестность. Знаехме само това, което се извърши въ Василико и Потурнаково. Увѣрени бѣхме сжщо, че сж извършени всички предвидени въ плана акции. Но какъ се извършиха тѣ, съ какви резултати, съ колко жертви отъ наша страна и въ какво състояние се намираше неприятельтъ? Неизвестността ни тревожеше страшно. Знаейки добре нищожността на боевитѣ ни сили, въ качествено и особено въ количествено отношение, имайки предвидъ и изхода на нашата акция въ Висилико, ние схващахме положението като съвсемъ не розово и утрешниятъ день ни се представляваше пълненъ съ изненади, а

може би и съ катастрофи, фатални за цѣлото дѣло. Нашитѣ кримкари имаха да нападатъ казарми и гарнизони, добре окопани, модерно въоръжени, обучени и ржководени отъ военни хора. Войската сигурно ще издържи лесно възстанишкия напоръ, догдето ѝ се изпратятъ подкрепления отъ Лозенградъ, М.-Търново и Одринъ. И тогава?...

Измжчвани отъ всички тия тревожни мисли, ние напустнахме бивака при Калето, следъ като наредихме наблюдателска и куриерска служба, за да бждемъ осведомявани и за най-малкото движение въ Василико, по Черноморското крайбрѣжие и къмъ границата. Отивахме къмъ най-близкия намъ участъкъ на Пеню Шиваровъ (Вургари, Мързово, Граматиково). Тамъ ще се освѣтлимъ по положението и ще отидемъ на помощь кждето потрѣбва. За по-голѣма стегнатость, раздѣлихме четата на три. Мишелъ, азъ и Варналията се поставихме начело на тритѣ отдѣления и поехме къмъ Вургари.

Тъмни тѣснини, низки хълмове и долини се редѣха едни следъ други и бързо оставаха задъ насъ — изчезваха въ мрака на безлунната нощь. Време и мѣста превъзходни за нощни пжтувания. Следъ нѣколко часово ходене азъ, изнуренъ отъ безсънието и напрежението презъ последнитѣ две денонощия, се почувствувахъ, ако и на пжть, изоставенъ отъ силитѣ си — бѣхъ победенъ отъ съня. Напраздно напрѣгахъ клепачи и мускули. Краката ми се преплитаха и съньтъ надви. За пръвъ пжть въ Странджа азъ вървѣхъ и спѣхъ като сомнамбулъ. Митю, последенъ по редъ въ първото отдѣление, вървѣше предъ мене. Отъ неувѣренитѣ ми стжпки, отъ честитѣ ми падания, той разбра състоянието, въ което се намирахъ и рече да се пошегува.

— Ти-и-хо-о-о! — провлѣчено и високо извикваше той на ухото ми, предавайки заповѣдитѣ на Мишелъ.

Това най-сетне съвсемъ ме раздразни и му залепихъ една хубава плѣсница. Митю само се закани съ глава и ме остави на мира. И пакъ се поддадохъ на съня. Падахъ и ставахъ, влачехъ краката си инстинктивно подиръ другаритѣ. Единъ пушеченъ изстрелъ ме накара — пакъ инстинктивно — да залегна и да насоча заедно съ всичкитѣ пушката си срещу предполагаемия неприятель. Работата не била опасна. Изтървана пушка. Значи, не само азъ спѣхъ между толкова бдещи. Гърмежътъ прогони съня.

Едва призори се разположихме на единъ хълмъ срещу Вургари. Далече отъ насъ, на нѣколко страни, хоризонтътъ се освѣтяваше и до ушитѣ ни достигаха слаби гърмежи, като изподъ земята. Сегисъ-тогисъ пъкъ се носѣха по-силни залпове — тѣ идѣха откъмъ Граматиково. Мишелъ и Варналията наблюдаваха сиянията и правѣха догадки за мѣстата, които горятъ. Както обикновено, Мишелъ ме покани да запушимъ, но азъ предпочетохъ тоя пѫть да се сгуша въ мушамата си и да спя, безъ да искамъ да знамъ какво гори и кѫде се сражаватъ.

Слънцето, паляще, августовско слънце, бѣше се издигнало високо на небето когато се събудихъ. Мишелъ угриженъ наблюдаваше съ бинокъла граматиковската казарма която, здрава и читава, се издигаше на единъ рѫтъ. До него стоеха двама старци вургарци, въоръжени съ чифтета. Първиятъ ми въпросъ бѣше:

— Какво направи Шиваровъ?

Отъ думитѣ имъ излѣзе, че е направилъ толкова, колкото и ние въ Василико.

Съ стотина селяни нападналъ той казармата, въ която нея вечерь, за пакость, аскерътъ билъ удвоенъ. Но вмѣсто да изненада неприятеля, самъ налетѣлъ срещу неприятелския огънь. Дико Джелеповъ въ съседния участъкъ подкачилъ по-рано нападението на гарнизона въ Стоилово и граматиковския аскеръ, разтревоженъ отъ гърмежитѣ, заелъ тутакси окопитѣ и възвишенията около казармата и се приготвилъ за бой. Нашитѣ се сражавали до зори, безъ никакъвъ положителенъ резултатъ, разбира се, и се оттеглили съ четирма убити*). По сѫщия начинъ се свършила и другата акция въ тоя участъкъ — нападението противъ визичката застава. Тридесетина селяни, предвождани отъ единъ четникъ, атакували заставата, но издадени отъ аскерскитѣ кучета, били посрѣщнати отъ залпове. Зараньта отстѫпили безъ жертви.

Ако така сѫ се свършили всичкитѣ акции... Тая страшна мисъль мина едновременно и на двама ни презъ ума.

*) Споредъ разказитѣ на Л. Мечевъ и Ефтимъ п. Константиновъ, участници въ нападението на граматиковската казарма, жертвитѣ паднали не отъ турски куршумъ. Отдѣлението било командувано отъ Ст. Томовъ. Последниятъ не разбралъ дадения сигналъ за отстѫпление, „та се изправи и настѫпи, съ което се изложи на стрелбата на западното отдѣление; поради тая грѣшка, той даде трима убити и единъ раненъ“, — казва Е. п. Константиновъ („Приноси“, кн. III, стр. 238).

— Да ви донесемъ ядене... — казаха старцитѣ и станаха.

— Не, ще обѣдваме въ село, — решително отговори Мишелъ и стана. — Нали не сме вече турска рая?

Старцитѣ го изгледаха учудено, но следъ минутно двоумение разбраха сякашъ мисъльта му и весело тръгнаха къмъ село.

Къмъ обѣдъ четата тържествено влѣзе въ „освободено" Вургаре. Накрай селото ни посрѣщнаха десетина старци начело съ ржководителя дѣдо Г.[1]). Тѣ бѣха въоржжени съ пищови, евзалийки и други вехти и ръждясали оржжия, останали отъ дѣди и прадѣди и извадени сега отъ избитѣ и таванитѣ. Само дѣдо Г. носѣше чифте. Посрѣщането бѣше тържествено и мълчаливо. Старцитѣ ни прегръщаха и цѣлуваха съ насълзени очи, които говорѣха по-красноречиво отъ всѣкакви думи.

На селския мегданъ заварихме групи отъ празднично премѣнени булки и моми, които се впуснаха да дирятъ близки между четницитѣ. Подъ сѣнката на две високи дървета бѣха постлани черги — всичко наредено като за сватба. Появяването ни въ селото ободри старцитѣ, развесели булкитѣ и момитѣ, изпратили на смъртъ близки и познати. Дѣдо Г., сякашъ подмладенъ, припкаше отъ човѣкъ на човѣкъ, даваше разпореждания, заповѣдваше.

Излѣзохъ вънъ отъ селото да поставя часови. Тукъ-тамъ по шосето стърчеше още по нѣкой телеграфенъ стълбъ. Отъ жицитѣ—ни следа. По-нататъкъ група старци, въоржжени съ сѣкири, събаряха съ истинско ожесточение последнитѣ стълбове. Наистина, тѣ не събаряха турски глави, но това не имъ прѣчеше да се чувствуватъ горди: унищожаваха последнитѣ останки отъ турското владичество.

Скръстихме крака предъ сложената на чергитѣ трапеза и се почна обѣда. Старцитѣ се настаниха между насъ. Мишелъ пи за упокоение душитѣ на падналитѣ другари и за успѣха на дѣлото. Дѣло Г. стана съ бъклица въ разтрепераната си ржка и призова върху насъ божията милость и благословия.

[1]) На времето, за да не изложа нѣкои мѣстни хора, си послужихъ съ инициали. А сега забравихъ вече и имената и физиономиитѣ имъ.

Селянитѣ най-после повѣрваха, че турската тирания се свърши и настана наше царство.

Подиръ обѣдъ пристигна куриеръ отъ Шиваровъ и ни съобщи, че граматиковскиятъ аскеръ, следъ като далъ много залпове въ въздуха, избѣгалъ къмъ М.-Търново. Сѫщото направилъ и аскерътъ отъ визичката казарма. До турскитѣ окопи въ Граматиково нашитѣ намѣрили заровени труповетѣ на деветнадесеть аскерлии, убити въ сражението.

На Шиваровъ веднага писахме да прибере каквото има въ казармата и да я запали.

Не се мина часъ, втори куриеръ отъ Калето ни съобщи, че аскерътъ и мухаджиритѣ отъ Василико напускали града и съ лодки и гемии бѣгали къмъ Мидия и Цариградъ.

— И тазъ добра! — казахме си. Но защо бѣгатъ? Отъ нѣкакви тактически или стратегически съображения? Не. Само отъ панически страхъ. Нашитѣ нападения, ако и нерешителни, бѣха повсемѣстни, едновременни и ненадейни. Всички съобщения съ главнитѣ центрове бѣха прекѫснати и гарнизонитѣ, изплашени и изолирани, предпочитаха да бѣгатъ, отколкото да защищаватъ докрай честьта на държавата си. Държането на аскерлиитѣ (въ Малко-Търновско почти всички бѣха анадолци) и особено малодушието на офицеритѣ въ Василико, не издаваше военни и граждански добродетели у неприятеля. И наистина, можеше ли това безредно бѣгство да се извини съ пълната неизвестность, въ която се намѣриха пръснатитѣ изъ Странджа турски отреди? Коя армия, пропита отъ любовь къмъ отечеството и съ съзнание на войнишки дългъ напуска позициитѣ си и то следъ като е отблъснала неприятеля или следъ като той се е оттеглилъ? Началницитѣ на нападнатитѣ гарнизони, разнитѣ юзбашии и милязими, не можеха да не разбератъ отъ нескопосния и нерешителния начинъ на нашитѣ нападения (въ Граматиково четирмата наши убити селяни останали въ рѫцетѣ на аскера, който ги обезобразилъ и разкѫсалъ на парчета) че иматъ работа съ селяни кримкари. Най-после, какво покрасноречиво доказателство за слабата подготовка на нападателя отъ нашитѣ бързи отстѫпления, още щомъ се съмна? Очевидно, страхътъ бѣ парализиралъ всѣка воля и енергия у турцитѣ.

На тоя страхъ, само ние дължимъ своето двадесеть дневно почти пълно господство въ Странджа.

Известието, което получихме привечерь — че аскерътъ отъ пограничнитѣ постове бѣгалъ къмъ вѫтрешностьта, съвсемъ не ни изненада вече. Първата нощь ние не закачихме нито единъ пограниченъ постъ, защото постоветѣ не представляваха голѣма опасность и нѣмаше защо да отдѣляме сили и за тѣхъ. Но можеха ли тѣ, ако и ненападнати отъ никого, да стоятъ на границата, когато съседнитѣ тѣмъ гарнизони отъ вѫтрешностьта бѣгаха въ Малко-Търново, безъ никой да ги гони?

Вечерьта се оттеглихме въ балкана. Нощьта скоро забули странджанскитѣ върхове и монотонната пѣсень на щурцитѣ изпълни самотата. Изведнажъ надъ граматиковската казарма свѣтна огънь. Втори, трети — надъ цѣлото здание единъ огненъ стълбъ заигра по околнитѣ върхове. Дълго време трептѣ тоя пламъкъ надъ довчерашното жилище на граматиковския аскеръ — дълго време мълчаливо се любувахме съ Мишелъ на фееричното зрелище.

*

Сутриньта дойде при насъ Шиваровъ. Той бѣше не по-малко изненаданъ отъ бѣгството на неразбития гарнизонъ. Между другото, той ни предаде и следния епизодъ:

— Отъ Граматиково потеглихъ къмъ Мързово и стигнахъ тамъ на пладне. Селото се спотаило подъ адската жега — никакъвъ гласъ на човѣкъ или животно, никакво движение. Дворища, плѣвни, стаи, изби — всичко изпразднено. Никѫде жива душа.

Ще да сѫ уфейкали въ България още при първитѣ гърмежи — помислихъ азъ и напустнахъ селото.

Обърнахъ наоколо бинокъла — дано видя нѣкого. На срещния ридъ стоеха, полузакрити въ гората, две жени. Съ четирма четници мързовци упѫтихъ се къмъ тѣхъ.

Женитѣ ме посрѣщнаха радостни и засмѣни.

— Какво правите тукъ? — запитахъ ги.

— Оставиха ни да пазимъ караулъ.

— Ама кѫде сѫ селянитѣ?

— Ей ги тукъ, въ дола.

Тръгнахме да ги намѣримъ. Надъ дола преплитаха клони низки букаци и непроходими храсти. Подъ тѣхъ се спускаха отъ двата брѣга надолу урви и камънаци, слизането по които бѣше извънредно мѫчно. Следъ дълги тътрузения и търкаляния намѣрихме се въ дъното на дола, сѫществуването на който не само азъ, но и четницитѣ мързовци не подозираха.

Животътъ на Мързово бѣше пренесенъ цѣлъ тукъ, въ тая пустиня. По продължението на дола бѣха сложени нѣколко трапези. На едната седятъ най-старитѣ мжже и жени — ядатъ, приказватъ за стари мурабета, а нѣколко бъклици непрекжснато обикалятъ отъ ржка на ржка. По-нататъкъ пиятъ и ядатъ по-млади мжже. Следъ тѣхъ булкитѣ, образували колело, въртятъ чекръци, предатъ и плетатъ, а на края моми и подѣвки, извили тънки гласове и пѣятъ. На страна отъ тѣзи групички съжителствуватъ кучета, кокошки, коне, овце, котки, свине — всичкиятъ домашенъ добитъкъ. До добитъка натрупана покжщнина, коля, винени бъчви и пр.

Щомъ ни забелязаха, всички станаха на крака. Старцитѣ се впуснаха къмъ мене разтревожени — помислиха, че само азъ и четирмата ми другари сме уцѣлѣли.

Азъ ги успокоихъ и тогава единъ осемдесеть годишенъ старецъ се изстжпи напредъ, дигна ржце нагоре и извика: — Охъ, чада, живи ли сте? Дѣдо Господь ви запазилъ отъ турския куршумъ!

Взе после бъклицата и пи за Богъ да прости на четирмата убити при Граматиково.

На тръгване сжщиятъ старецъ ме изпрати до горе и презъ цѣлия пжть не преставаше да ме заклина:

— Пази децата, да не гинатъ напраздно... Пази децата!...

IV

НОВА ДЪРЖАВИЦА

Подвигътъ на единъ старецъ. — Нѣма турско-българска граница. — М. Търновска комуна. — На голѣмо Кокорафи. — Унищоженъ гарнизонъ въ Цикнихоръ—.Праздникъ въ Мегалово. — Друга скжпа жертва на кримкитѣ. — Тжжно посещение

На 9 и 10 августъ ние можехме да бждемъ вече напълно спокойни. Отъ всички участъци, дори и отъ най-малко надеждитѣ, пристигаха благоприятни известия. Всички нападнати презъ нощьта срещу Преображение турски гарнизони — разбити или неразбити — напустнали казармитѣ си и бѣгали къмъ Лозенградъ и М.-Търново.

Но най-интересно бѣ държането на турцитѣ въ по-малкитѣ ненападнати гарнизони, застави и погранични постове. Изненадани отъ близка и далечна стрелба и трѣсъкъ на бомби, свидетели на безброй огромни пожарища на турски казарми и села, тѣзи стражи на падишаховата държава опредѣлиха въ единъ мигъ и безъ всѣко колебание своята линия на поведение. Тѣ нито помислиха да залегнатъ въ своитѣ превъзходни окопи и да защищаватъ до последна капка кръвь честьта на оржжието и границитѣ на царството си, макаръ че на една крачка задъ тѣхнитѣ постове се почваше територията на невѣрния Булгаристанъ. Бѣгството имъ се видѣ по-лесно и по-износно.

Какъвъ характеръ имаше това „оттегляне“ на турцитѣ отъ пограничнитѣ постове, се вижда ясно отъ следния случай. Петнадесетина войници отъ единъ пограниченъ постъ, въ пълно въоржжение и водещи съ себе си двама болни другари, избѣгватъ втората ношь отъ границата и безъ пжть, изъ най-страшнитѣ и пустинни долове на Странджа, вървятъ по посока къмъ М.-Търново. Измжчени отъ гладъ и отъ двудневно скитане, тѣ се отбиватъ въ една колиба за да поискатъ хлѣбъ. Но като наближили петдесетина крачки, тѣ забелязали предъ вратата единъ прегърбенъ старецъ — единственъ обитатель на колибата. Аскерлиитѣ се спрѣли въ нерешителность и съ умолителни жестове почнали да викатъ стареца при себе си и да му искатъ хлѣбъ. Старецътъ, научилъ за победитѣ на възстаницитѣ, грабва една копаня, блъска я по камънитѣ и съ всичкия си гласъ извиква: „Елате брее-е, по-скоро, комити, брее-е! . . .“ Вика старецътъ и подканя несжществуващата възстаническа дружина. Страхътъ излѣзълъ по силенъ отъ глада: въ единъ мигъ войницитѣ се пръснали като пилци изъ гората и не се видѣли вече, а въ ржцетѣ на стареца останали нѣколко шинела, две раници и . . двама болни аскерлии. Така тоя прегърбенъ старецъ (на сжщото това мѣсто той билъ закланъ следъ двадесеть дни) е нанесълъ на султанския аскеръ една победа, която не се различаваше много отъ евтинитѣ победи на нѣкои възстанически отреди!

На 10 августъ по цѣлото продължение на Лозенградския санджакъ турско-българска граница вече не сжществуваше. По цѣлата тази дължина Княжеството граничеше не съ Турция, а съ завладѣна отъ възстани-

цитѣ турска територия, съ новооснована държавица, която ние кръстихме „Малко-Търновска комуна“.

Веднажъ постоветѣ очистени отъ неприятеля, другото бѣше вече лесно. Брадвари, пищовлии и кримкари, научени вече да повалятъ телеграфнитѣ стълбове и да горятъ напустнати турски села, плъпнаха изъ пограничната линия и съ оставената отъ самитѣ аскерлии газь даваха огъня на казармитѣ, следъ като ги предварително обираха (за голѣма радость на съседнитѣ български граничари). Изпепелени съвършенно, нѣкои казарми биваха по два и по три пжти отново нападани отъ любители подпалвачи. Въ такива случаи, за да не се връщатъ напраздно, селянитѣ събаряха и стенитѣ—да не остане камъкъ върху камъкъ.

*

На 10 августъ потеглихме къмъ участъка на Стоянъ Камилски *) за да се срѣщнемъ съ двамата членове на Боевото тѣло. На върха Голѣмо Кокорафи, кжде то преди 15 дни съставяхме плана на възстанието, сега заварихме победоносни другари. Въ този участъкъ, кжде то до възстанието се случи знаменитата „свинска атака“, презъ нощьта срещу Преображение се извърши една отъ най-славнитѣ възстанически акции: гарнизонътъ отъ 34 войници въ Цикнихоръ, заедно съ милязимина си, биде унищоженъ до кракъ.

Тукъ, на Голѣмо Кокорафи, заварихме кап. Икономовъ, Маджаровъ и Камилски съ четата си. Капитанътъ, все тъй мраченъ и мълчаливъ, седѣше съ кръстосани крака върху прострѣната мушама, а Маджаровъ унесено тананикаше неизмѣнната си пѣсень:

Слънцето трепери,
Дъргано, Дърганке!
Трепери да зайде,
Дъргано, Дърганке!

По старитѣ четници бѣха смѣнили своитѣ манлихери съ турски маузери, други спѣха, завити въ манафски шинели. Всички говорѣха за нанесената славна победа.

Но какво бѣше моето учудване, когато следъ обѣдъ въ село Мегалово се изправи предъ мене Докторътъ, облѣченъ въ униформата на милязиминъ! Нѣколко минути

---

*) VII участъкъ на Стоянъ Камилски се състоеше отъ селата Цикнихоръ, Камилитѣ, Керациново, Мегалово и др. колиби.

той ми държа подъ козирогъ въ една комична поза. Претърнахме се и тутакси го дръпнахъ на страна: познавахъ неговата словоохотливость и бѣхъ увѣренъ, че никой не може по-жиго отъ него да ми опише всичко станало въ тоя участъкъ отъ 6 августъ насамъ.

Отворихъ последната кутия василикоски тютюнъ и Докторътъ започна своя разказъ. Цѣли два часа бѣха нуждни за да ми предаде той перипетиитѣ на нападението въ Цикнихоръ, праздненствата следъ победата въ Мегалово, тактическитѣ грѣшки на войводата и всичко, което бѣше видѣлъ и чулъ.

И тамъ призори срещу Преображение стотина селяни и четници изненадали аскера, настаненъ въ две кѫщи. Отъ едната командувалъ милязиминътъ, а отъ другата — башъ-чаушътъ. Милязиминътъ презъ цѣлото време молилъ обсадителитѣ да не гърмятъ, като имъ обещавалъ да направи всичко, което поискатъ. На войницитѣ си сѫщо заповѣдвалъ да не стрелятъ. Въ другата кѫща войницитѣ, начело съ башъ-чауша, се защищавали мѫжки. Още въ началото на сражението нашитѣ дали една скѫпа жертва: войводата на мегаловската смъртна дружина, Илия Янчевъ, падналъ убитъ отъ . . . кримкитѣ на селянитѣ, които е предвождалъ. Презъ деня нашитѣ решили да изгорятъ кѫщитѣ на обсаденитѣ. Нѣколко вѫжета, обвити въ кълчища и залѣни съ газь, бързо подпалили и дветѣ кѫщи. Къмъ пладне аскерътъ въ пълно въоръжение излѣзълъ отъ квартиритѣ си и тичешкомъ се упѫтилъ къмъ дола, преследванъ отъ нашитѣ. Тукъ, въ тоя долъ, единъ следъ другъ намѣрили гроба си тридесеть и двама манафи, заедно съ своя милязиминъ и само двама ранени паднали въ рѫцетѣ на възстаницитѣ. Войницитѣ плакали и проклинали башъ-чауша, който билъ виновенъ да се избиятъ толкова хора. Милязиминътъ на нѣколко пѫти предлагалъ да се предадатъ, но башъ-чаушътъ не искалъ да чуе и продължавалъ съ своитѣ войници да се защищава. Докторъть превързалъ раненитѣ войници, които, по тѣхно желание, били изпратени въ България. Тридесеть мавзери, патрони, шинели, раници, чували съ оризъ, брашно и други провизии—всичко останало плячка на възстаницитѣ. Докторътъ пипналъ една оцѣлѣла бохча съ парадната форма на милязимина и веднага се преоблѣкълъ въ нея.

Тая пълна победа окрили духа на четници и селяни. Ето защо, никѫде освобождението не се отпразднува съ

такъвъ блѣсъкъ и тържество, както тукъ. На 7 августъ всички мжже и жени посрѣщнали Икономова на селския мегданъ съ хлѣбъ и соль, а на обѣда, следъ наздравицитѣ и благословиитѣ, засвирили гайди, завъртѣли се хора а булки и моми обсипвали четницитѣ съ цвѣтя.

И сега въодушевлението не бѣше още минало. Заобиколени отъ група селяни, стари и млади, ние слушахме мнения и тълкувания върху станалото — надути и смѣли, или трогателно наивни.

— Макя имъ! Като свинье ги гонѣхме низъ дола! — извикваше единъ широкоплещестъ селянинъ и продължаваше да си чисти пушката.

— Двама изядохъ съ това топче! — обаждаше се другъ и съ гордость посочваше своята огромна кримка.

А единъ старецъ, който, види се, не даваше на турската империя по-широки граници отъ Одринъ и Лозенградъ, разсжждаваше:

— Ето, ние се помжчихме и се освободихме. Още търновци не се освободиха, ама нека и тѣ се помжчатъ да се освободятъ сами. Ако се помжчатъ и ние ще имъ спомогнемъ... ако не, да си седятъ още подъ манафето!

Никому отъ тия прости хорица не идѣше на умъ, че скоро, много скоро, ролитѣ ще бждатъ размѣнени... Цикнихорскиятъ гарнизонъ унищоженъ — турското робство сломено...

Само две сжщества бѣха потопени въ скръбь и насила преглъщаха сълзитѣ си, за да не смутятъ хармонията на народния праздникъ: старата майка и булката на мегаловския войвода Илия Янчевъ. Привечерь съ Мишелъ отидохме да ободримъ дветѣ нещастници. Съ очи зачервени отъ плачъ, тѣ тихо хълцаха, а щомъ ни видѣха, сълзитѣ имъ бликнаха съ нова сила. Колко благи думи бихме намѣрили, за да утешимъ дветѣ клети жени, ако любимиятъ имъ човѣкъ бѣше падналъ отъ вражеска ржка! Уви, тѣхниятъ Илия бѣше жертва на сбъркалъ пжтя си братски куршумъ. Тѣ знаеха това — имаше защо да тжжатъ и да плачатъ, а ние не намирахме думи да ги утешимъ...

V

ВЪ УЧАСТЪКА НА ГЕОРГИ КОНДОЛОВЪ

Акциитѣ въ Паспаловския участъкъ.—Какъ загина Г. Кондоловъ.— Изложение отъ секретаря на войводата. — Самотенъ гробъ. — Сждбата на Паскалъ Ивановъ

На югъ отъ Малко-Търново се простираше участъка на Георги Кондоловъ, който обхващаше селата; Мокрешово, Паспалово, Кара-дере, Едига и др. И по своето мѣстоположение, и по възстаническитѣ си сили — около 200 въоржжени хора, — този участъкъ бѣше единъ отъ най-важнитѣ и най-надежднитѣ. Въ него имаше да се извършатъ презъ първата нощь три ации: да се скжсатъ телеграфнитѣ линии М.-Търново — Дерекьой и Дерекьой — Лозенградъ; да се нападне и унищожи турското село Сазара, известно по кръвожадността и разбойнишкия духъ на своитѣ жители; да се разбие турския гарнизонъ въ Паспалово. Първата акция се извърши отъ курудеренци, втората — отъ 75 души селяни, а третата — отъ 97 селяни и четници, предвождани отъ началника на участъка Георги Кондоловъ.

Съ Кондоловъ се запознахъ още въ Бургасъ, а посетне до заминаването ни, имахъ случай да го опозная поотблизо въ Герге-бунаръ. Човѣкъ — планина. Куртка, панталони, цървули — всичко трѣбваше да се приготвя за него по специална мѣрка*). Интересно бѣше въ герге-бунарския лагеръ да се гледатъ изправени единъ до другъ Кондоловъ и малкиятъ Митю: нѣколко Митювци можеха да се вмѣстятъ въ херкулесовската снага на Кондолова. Всѣкога важенъ и мълчаливъ, Георги Кондоловъ — дѣдо Жечо, както го наричаше населението въ Странджа, — се чувствуваше гордъ съ своето минало: войвода на доброволческа дружина въ Кърджали презъ сръбско-българската война и революционенъ деецъ въ М.-Търновско до възстанието.

---

*) „Съ тоя грамаденъ мжжъ, — разказва Григоръ Ив. Дяковъ, — веднажъ отидохме до Скефъ и Изворъ презъ Мандренското езеро, като се условихме да носи презъ цѣлия пжть само на едната ржка кошница съ 10 килограма съдържание. Баса бѣ издържанъ съ успѣхъ; въ единъ день отидохме и се върнахме; азъ бѣхъ на конь.“ — („Приноси“, кн. III, стр. 6—7).)

Разчитайки на неговата опитность, конгресътъ на Петрова нива му повѣри тоя важенъ участъкъ. Азъ ще спра по-подробно върху станалото презъ първата нощь въ Кондоловия участъкъ, защото е много характерно за нашитѣ нападателни действия изобщо, и после, защото въ едно отъ нападенията намѣри своя гробъ самиятъ Георги Кондоловъ.

Ето какъ е описалъ тѣзи акции Кондоловиятъ секретарь, гимназистътъ Паскалъ Ивановъ:

На 5 срещу 6, къмъ полунощь, кара-деренци пресѣкли телеграфната жица Малко-Търново — Дере-кьой на едно разстояние отъ 5 километра, въ мѣстностьта Капина-дере до Студената вода.

За нападението на Сазара бѣха опредѣлени 74 селяни. Раздѣлени на три части, тѣ нападнаха селото следъ полунощь, но съгледани отъ патрула, се видѣли принудени да спратъ. Турцитѣ бързо заели позиции по камънитѣ изъ самитѣ улици на селото и открили дружен залповъ огънь. Много отъ нашитѣ колибари ударили на бѣгъ. Останалитѣ залегнали, а други започнали да горятъ крайнитѣ кжщи. До зори се продължавала престрелката, но нашитѣ не могли да запалятъ повече отъ 6—7 кжщи и два хармана съ снопи. Почнало се отстжпление и тогава падналъ раненъ възстаникътъ Георги Савовъ отъ Дриновци. Прибрали му само орѫжието, а него оставили тамъ гдето е падналъ. Следъ оттеглянето на нашитѣ, турцитѣ веднага почнали да гасятъ пожара; тогава нашитѣ отъ близкия връхъ, кѫдето се били прибрали, дали нѣколко залпа. Турци и кадъни се разбѣгали съ писъци, като оставили нѣколко души мъртви. Презъ деня сазарци натоварили всичката си покжщнина и се приготвили да бѣгатъ, но пристигналиятъ вечерьта аскеръ ги спрѣлъ. Гърцитѣ въ Едига посрѣщнали съ радость съселянитѣ си българи и ги питали дали ще има помощь и отъ Мора (Гърция). На другата вечерь гърцитѣ отъ това село сѣкли съ особено усърдие телеграфнитѣ стълбове между Дере-кьой и Лозенградъ.

За нападението на паспаловския гарнизонъ бѣхме опредѣлени 97 души. Щѣхме да почнемъ въ $7^1/_2$ часа по турски, като изгрѣе месецътъ, но гърмежитѣ отъ Стоилово ни заставиха да побързаме. При все това, аскеръть успѣ да се приготви и, разположенъ по кжщитѣ, ни по-

срѣщна съ залпове. Престрелката ту се усилваше, ту отслабваше. Чуваше се нашето непрекжснато ура, а войводата ни Кондоловъ съ своя гръмливъ гласъ викаше къмъ аскера: „Теслимъ олунъ бе, едепсизлеръ!“ (Безсрамници, предайте се!). И веднага засвирваше нашиятъ тржбачъ. Турцитѣ отвръщаха съ своята тржба и съ усилен огънь. Милязиминътъ, докато се облѣче, три пжти си надѣвалъ панталонитѣ наопъки и викалъ на аскера; „Кераталаръ, бенъ сизе демедимъ ми, бу паспалжларънъ иши дейлдиръ!“*).

(Безобразници, не ви ли казвахъ азъ, че тази работа не е на паспаловци!). Така се води сражението до сутриньта, когато при насъ се яви единъ възстаникъ, и покани войводата да го разведе при позициитѣ на селянитѣ, защото нѣкои били ужъ напустнати. Водачътъ спрѣлъ предъ кжщата на селския бакалинъ гръкъ, откждето се дади три изстрела и Кондоловъ падналъ пронизанъ въ корема. Предателтъ веднага получи заслуженото, но войводата не можеше вече да се държи на краката си и бѣхме принудени да го пренесемъ на Паспаловска могила. Цѣлия день азъ прекарахъ тамъ съ него и бѣхъ свидетель на неговитѣ ужасни страдания, които се чувствувамъ безсиленъ да опиша. Цѣлия день той непрекжснато се гърчеше отъ болки, а коремътъ му постоянно се надуваше. При всѣко усилване на болкитѣ, той се обръщаше къмъ менъ и съ умоляващъ гласъ ми шепнѣше: „Застреляй ме!...“ Азъ се въздържахъ и го утешавахъ, че скоро ще дойде Докторътъ, за когото бѣхъ изпратилъ куриери.

Привечерь се събраха на могилата възстаницитѣ отъ Паспалово и Мокрешово, но Докторътъ все още го нѣмаше. Войводата пожела да се види за сетенъ пжть обиколенъ отъ своитѣ момчета. Съ разтреперанъ гласъ, прекжсванъ отъ страшнитѣ гърчения и болки, той каза на четата нѣколко прощални ободрителни думи и опредѣли за свой намѣстникъ Иосифа. Никой вече не можеше да удържи сълзитѣ си. Всички, навели глави, оплакваха милия си войвода.

Следъ това той, спокоенъ вече, настоятелно ни замоли да туримъ край на мжкитѣ му. А лицето му все

*) Както и въ други мѣста, и тукъ турцитѣ бѣха взели възстаницитѣ селяни за редовна войска,

повече се изкривяваше отъ болки, коремътъ му се бѣше страшно подулъ и съзнанието му взе да се помрачава. Дълго време се колебахме, но най-после бѣхме принудени да се покоримъ на молбитѣ му!...[1])

Сутриньта го погребахме на сжщата могила.

Умрѣ той и потопи всички ни въ неизразима скръбь — не защото умрѣ — ний всички тука ще умремъ — а защото умрѣ незаслужено, случайно, въ момента, когато ни бѣше най-необходимъ и когато бѣше въ правото си да се наслади отъ плода на своитѣ дългогодишни трудове и усилия. Доста време прекарахъ съ тоя ратникъ за свобода, достатъчно проникнахъ въ неговата душа и сърдце и смѣя да кажа че той напълно заслужи да кажемъ всички за него:

Умрѣ сирмаха за правда,
За правда и за свобода!...

Презъ това време, когато войводата се мжчеше на балкана и ме молѣше за смъртъ, нашитѣ въ Паспалово продължаваха обсадата. Единъ манафинъ, преоблѣченъ въ женски дрехи, сполучва да избѣга въ Малко-Търново.[2]) Къмъ обѣдъ пристигатъ отъ тамъ сто души аскеръ, помощь на обсаденитѣ. Но посрѣщнати отъ нашитѣ, новитѣ аскерлии бѣха въ четвърть часъ отблъснати и обърнати въ позорно бѣгство, като оставиха въ ржцетѣ на възстаницитѣ една каса маузерови патрони. Догдето вниманието на нашитѣ бѣше погълнато отъ новодошлия аскеръ, обсаденитѣ, възползувани отъ това, сполучиха по единъ долъ да се измъкнатъ отъ селото. Насърдчени

---

[1]) Георги Стояновъ Чеповъ, сжщо четникъ на Кондоловъ и свидетель на неговата предсмъртна агония, казва:

„Поиска дори оржжие, да се застреля самъ, щомъ ние не искаме да туримъ край на живота му, а го оставяхме да се мжчи. Нѣколко пжти повтори: „Проклети бждете, ако още ме мжчите“! По жребие застреля го Димитъръ Македончето. Войводата, както лежеше възнакъ, цѣлъ се вдигна, опирайки се на дветѣ си ржце и петитѣ и падна мъртавъ на земята, Куршумътъ мина презъ лѣвото му слѣпо око. Така загина човѣкътъ, който съ външностьта си бѣ ни внушилъ, че е въплощение на физическа сила, безстрашие и страхъ за врага.“ („Приноси“. кн. III, стр. 61).

[2]) Споредъ Георги Стояновъ Чеповъ, сполучилъ да избѣга самиятъ турски офицеръ. Последниятъ се вмъкналъ въ кжщата на сжщия бакалинъ гръкъ Аристиди, отъ гдето е билъ застреляянъ Кондоловъ и се преоблѣкълъ въ дрехитѣ на Аристидовата жена. Все споредъ Чеповъ, при извършения после обискъ въ кжщата на Аристиди, четницитѣ намѣрили военната униформа, шашката и книжата на офицера. („Приноси“, кн. III, стр. 60—61).

отъ бѣгството на малко-търновския аскеръ, нашитѣ се спустнаха подиръ бѣгащитѣ. Пръснати като пилци, аскерлитѣ бѣгаха и се хвърляха въ рѣката, откждето излизаха като мокри кокошки. Въ бѣгството си тѣ хвърляха шинели, чанти, касатури, всичко, което можеше да имъ тежи. Тукъ, въ тоя долъ, тѣ непременно щѣха да бждатъ до единъ изчукани, но нѣкои наши другари преди да дотрепятъ неприятеля, се втурнаха въ селото да ограбятъ гръцкитѣ дюкяни и казармитѣ. (Инициаторитѣ на тоя грабежъ бидоха наказани). Аскерлиитѣ отъ дола се пръснаха по разни посоки: нѣкои отъ тѣхъ паднаха къмъ колибитѣ „Тенки ръгъ"; други, посрѣщнати къмъ Магланкъ отъ група възстаници, оставиха мъртавъ чаушина си и не се видѣха вече единъ съ други. Следъ три дни едно овчарче видѣло паспаловския мюлязиминъ, изнуренъ и куцащъ, едва-едва да се влѣче къмъ Малко-Търново.

На връхъ Паспаловската могила, всрѣдъ гола ржтлина, пери китни клони едно весело букаче.

Две предни буки, високо издигнати надъ другитѣ, шумолятъ откъмъ южния край на букачето. По дънеритѣ имъ е изрѣзанъ отъ ржката на младъ възстаникъ монограма К. Между дветѣ буки, на половинъ заровена въ земята, личи малка каменна плоча, която не може да привлича непосветенитѣ въ тайната на веселото букаче, съ надписъ: Г. Д. К, изрѣзанъ отъ сжщата възстаническа ржка. Тая малка каменна плоча е паметникътъ на паспаловския герой Георги Кондоловъ, издигнатъ надъ самата му глава отъ едновремешния му секретарь, а сега неговъ вѣченъ съжитель — Паскалъ Ивановъ.

Тоя изравненъ съ земята гробъ, въ съседство съ стотини други гробове, безкръстни и незнайни, привлича днесъ самотнитѣ обитатели на съседнитѣ полусрутени колиби. За тѣхъ тоя гробъ е светилище и споменъ за малкото ония славни свободни дни, заличени отъ безброй неистови страдания и позоръ. Плахо и бързо бедняцитѣ се прекръстватъ и шепнатъ: Богъ да прости дѣда Жеча!

И всрѣдъ притисналия ги мракъ и безвѣрие, въ душата имъ блѣсва лжчъ свѣтла надежда.

*

Азъ не посмѣхъ да използувамъ по своему изложението на Паскалъ Ивановъ за акциитѣ въ Паскаловския участъкъ и го предадохъ само съ най-необходимитѣ поправки, понеже е ценно като споменъ отъ единъ милъ покойникъ. Паскалъ Ивановъ, секретарь и нераздѣленъ другарь до последния часъ на Георги Кондоловъ, загина още по-случайно и незаслужено, близо месецъ следъ като погреба и въздигна паметникъ на своя войвода. Току що бѣ миналъ границата съ хиляди бѣжанци отъ своя участъкъ, Паскалъ Ивановъ загина въ началото на септемврий, до самата граница, въ българска земя. Въ време на първата почивка въ България, Паскалъ се навежда съ запретнати ржкави да се мие надъ едно поточе. Въ тая минута пада отъ пояса му револвера върху единъ камъкъ, гръмва и куршумътъ пронизва Паскала право въ сърдцето [1])

Описанието на Кондоловата смърть, което покойникътъ ни е оставилъ, е вѣрно отражение на кристалната душа на тоя момъкъ, току що напустналъ ученическата скамейка.

VI

ВЪЗСТАНИЕТО ВЪ КРАЙМОРСКИТѢ УЧАСТЪЦИ

Единъ езически култъ. — Нестинаритѣ. — Светокътъ. — Топаци и Устрели. — Праздникътъ на Светока. — Скачане по огъня. — Сражението въ Маджура. — Сражението въ Корфоколиби. — Опожарени села. — Гърцитѣ подъ възстаническа власть

Азъ бѣхъ изненаданъ отъ успѣха на акциитѣ въ двата крайморски участъка на Цено Куртевъ и Петъръ Ангеловъ, обемащи селата : Пиргопуло, Рѣзово, Блаца и Маджура. Възстаницитѣ отъ тѣзи участъци презъ първитѣ

---

[1]) Нѣкои другари на Паскалъ Ивановъ изказватъ съмнения около неговото неволно самоубийство. Така, Георги Стояновъ Чеповъ въ „Споменитѣ“ си пише :

„Щомъ чухъ гърмежа, дотърчахъ веднага и го намѣрихъ мъртавъ, съ лице и ржце въ сапунъ. Наоколо бѣха Даевъ и нѣколко четници, съ които бѣ дошелъ при насъ. Азъ, както и нѣкои други още, останахме съ убеждението, че има убийство, а не случайно самоубийство“ — („Приноси“, кн. III, стр. 63).

дни на възстанието унищожиха или прогониха намиращитѣ се въ района имъ турски гарнизони, изравниха съ земята нѣколкото съседни турски села, подчиниха на Организацията крайморскитѣ гръцки села и градеца Ахтополъ и двадесетина дена се наслаждаваха на пълна свобода, — господари по сухо и по море.

Имахъ вече случай да спомена че тоя край, отстраненъ при морето и отдаленъ отъ Лозенградъ и М.-Търново, бѣше най-късно организиранъ: едва преди година и нѣколко месеца. Четиритѣ села не броеха повече отъ 150 въоржжени хора, кримкари въ грамадната си часть. Но не въ слабата материална подготовка се състоеше особеностьта на тоя районъ, а въ по-низката култура на селянитѣ, въ тѣхната първобитность и консерватизъмъ.

Прости, наивни като деца, тѣ живѣеха съ своитѣ езически повѣрия, облѣчени въ християнско рухо. Деветнадесеть вѣка следъ Христа тѣ оставаха езичници, а християнството имъ бѣше само етикетъ. Организацията бѣше първиятъ културенъ факторъ, който покрай своята специална революционна мисия, трѣбваше да се бори за изкореняване на суевѣрията имъ. Училища тукъ никога не е имало, понеже Екзархията не се смѣта длъжна да просвѣщава ония краища въ Турско, които не сж прицелна точка на чужди пропаганди и, следователно, не рискуватъ да бждатъ загубени за българщината. Твърде характеристично за умствения уровенъ и психиката на тия революционери, подъ властьта на които следъ 6 авжие, е така нареченото нестинарство. Четницитѣ отъ България, особено войводата Петъръ Ангеловъ, ми говориха много за тоя запазенъ и крайно интересенъ езически култъ.

Жителитѣ отъ Вургари, Пиргопуло, Блаца, Маджура, Рѣзово, както и отъ съседнитѣ имъ гръцки села Стефаново, Каланджа, Кости, Бродилово и др., носятъ името нестинари. Съ своитѣ вѣрвания и обредность нестинарството е особена секта, ако не и отдѣлна религия, малко известна и непризната официално. Последователитѣ ѝ не сж организирани, нито пъкъ иматъ амбицията да създаватъ свои вѣрвания и обреди, които ни напомнятъ демоническитѣ религиозни оргии на старитѣ тракийци. Подъ нестинари въ М.-Търновско разбиратъ хора, които скачатъ по огъня.

Скачането по огъня е най-характерния актъ на тоя култъ, въ който централна фигура заема Св. Константинъ. Очевидно, касае се за нѣкое всемогжщо езическо божество, стояще по-горе отъ Светата Троица и прекръстено съ името на християнския светецъ Св. Константинъ, който въплощава доброто и злото и направлява човѣшкитѣ сждби. Отъ разположението на Св. Константинъ — на Светока, зависи земното благополучие или злощастие на нестинара. Който строи кжща или заорава нива, който пие вода отъ известни кладенци и пр., безъ да е поискалъ позволение отъ сестрата на Св. Константинъ, той си навлича гнѣва на Светока. Светокътъ се явява само на сестра си — една стара жена, която до преди две години живѣела въ село Маджура. Облѣченъ въ бѣла риза и окиченъ съ три наниза жълтици, той сѣда на специално за него приготвенъ столъ и прокобява бждещитѣ злощастия, които има да сполетятъ селянитѣ. Сестрата пъкъ съобщава прокобяванията на Светока, като за всѣки въпросъ или отговоръ получава приношение въ пари или въ натура. Ония, които сж си навлѣкли гнѣва на Светока, се преследватъ отъ разни чудовища: топаци, устрели и пр. Биволъ, който се удави въ рѣката, става на топакъ: огромно чудовище, което пие кръвьта на хората. Устрелъ пъкъ е ширококрила птица, която сжщо пие кръвьта на хората. Устрелътъ се ражда когато се строи кжща безъ да се изоре почвата и безъ да се вземе изинъ отъ сестрата на Св. Константинъ, или когато се убие турчинъ, безъ да се промуши съ нажеженъ шишъ. Денемъ устрелитѣ и топацитѣ обитаватъ водитѣ и пуститѣ мѣста, а ноще слизатъ по селата. Затова нестинаритѣ не бива да преминаватъ нощно време рѣки, догдето не сж пропѣли пѣтли. Има води, които принадлежатъ на Светока, затова отъ тѣхъ не бива да се пие вода, освенъ въ деня на Св. Константинъ. Такива кладенци се покриватъ съ гладки плочи, които се откриватъ само тоя день.

Петъръ Ангеловъ разправяше, че свещеникътъ отъ Пиргопуло — едно младо, доста възприемчиво попче, което ходило и въ Цариградъ — прекаралъ една такава „вода на Св. Константинъ“ презъ градината си, насадена съ чушки. Като научили затова селянитѣ, обзети отъ суевѣренъ страхъ, решили веднага да го убиятъ. Съ мжка попчето успѣло да омилостиви раздразненитѣ селяни, като имъ обещало тържествено да повърне водата.

Що за комити могатъ да бѫдатъ едни хора, които не смѣятъ да излизатъ нощно време вънъ? Веднажъ, преди възстанието, Петъръ Ангеловъ у троилъ на с м ъ р т н а т а д р у ж и н а отъ село Маджура една такава игра. Дружината пѫтувала за Рѣзово и трѣбвало да мине Маджурската рѣка. Като стигнали брѣга, войводата далъ заповѣдь да се мине рѣката въ сгѫстенъ строй. Когато всички селяни били въ водата, двама четници, нагласени отъ войводата, съблѣчени предварително по долни дрехи, моментално хвърлили намѣталата си, плѣснали силно съ пръчки по водата и извикали колкото ги гласъ държи: т о п а к ъ! Настанала страшна бъркотия. Едни отъ селянитѣ се гурнали въ водата, други съ изплашени викове минали отсреща и хукнали по разни посоки. „Сгѫстениятъ строй“ въ една минута се обърналъ въ разсипанъ и войводата останалъ само съ нѣколкото си четници.

Чакъ на другия день селянитѣ могли да се събератъ на мѣстото, отъ кѫдето били потеглили.

— Кѫде бѣхте? — запиталъ ги Петъръ Ангеловъ.

— По-напредъ като ти говорѣхме, че има топакъ, ти не вѣрваше. Сега видѣ ли съ очитѣ си? — отговорили тѣ.

Напраздно войводата се мѫчилъ да ги убеди, че той е устроилъ тая игра, за да ги престраши и да имъ докаже, че топаци и устрели има само въ тѣхнитѣ глави.

Най-голѣми праздници на нестинаритѣ сѫ: Голѣмъ Св. Константинъ и Малъкъ Св. Константинъ. Презъ тѣзи два деня въ годината става скачането по огъня. Цѣлта на това скачане е, първо, да се омилостиви Светока и второ, да се види кому Светока помага и кому — не. Този, който се ползува съ благоволението на Св. Константинъ, него огъньтъ не го пари.

Ето какъ ставала тази церемония. На единъ харманъ се наклажда огънь отъ 15—20 кола дърва. До хармана сѫ събрани всички нестинари, мѫже и жени. Щомъ огъньтъ се запали, тѫпани и гайди засвиратъ пѣсеньта на Св. Константинъ, а мѫжетѣ и женитѣ почватъ да се наливатъ съ най-силния спиртъ, какъвто може да се намѣри при бакалитѣ въ Ахтополъ и Ениада. Презъ това време до огъня въртятъ закачена на едно дърво иконата на Св. Константина, обкована съ сребро и съ увиснали по нея синджири. Подъ оглушителния шумъ на тѫпанитѣ и гайдитѣ, иконата продължава да се върти, а нестинаритѣ пиятъ, догдето огъньтъ прегори и стане на

жарь. Зашеметени отъ спирта, отъ шума на тѫпанитѣ и отъ непрекѫснатото въртене на иконата, въ която сѫ втренчени всички погледи, нестинаритѣ почватъ да се чувствуватъ прихванати отъ Светока. Свирнитѣ моментално прекѫсватъ и настава мъртва тишина. Прихванататитѣ моми—тѣхъ най-напредъ прихващалъ Светокътъ — почватъ да скубятъ коситѣ си и да блъскатъ главитѣ си кѫдето завърнатъ. Това лудо блъскане на глави и скубене на коси трае догдето се прихванатъ отъ Светока повече хора. Неприхванатитѣ стоятъ съ наведени глави и съ очи устремени въ една точка и викатъ подъ тактъ „кю-кю“. Когато Светокътъ прихване повечето, нестинаритѣ подскачатъ до огъня и всички едновременно, при усилено биене на тѫпанитѣ, се хвърлятъ боси въ огъня и нѣколко пѫти кръстосватъ огнения харманъ[1]). Следъ нѣколко часа всички се събиратъ до мѣстото на огъня и съ иконата начело тръгватъ да срѣщнатъ нестинаритѣ отъ съседното село. При срещата дветѣ икони, носени отъ селяни, се покланятъ една на другата и онова село, иконата на което е по-голѣма, се признава за „по-голѣмо“. „По-малкитѣ“ селяни отиватъ на гости при „по-голѣмитѣ“ и тамъ се започватъ отново гощавки и пиене. Гощавкитѣ траятъ до другия день. Тогава „по-голѣмитѣ“ селяни изпровождатъ „по-малкитѣ“ до мѣстото, отъ кѫдето сѫ ги взели. Отъ тукъ нестинаритѣ потеглятъ къмъ селския параклисъ, поставятъ тамъ иконата на Св. Константинъ, тѫпанитѣ и гайдитѣ и си разотиватъ. Въ параклиса — по-скоро капище, което сѫществува наредъ съ черквата — се пази само една икона — на Св. Константинъ, тѫпанитѣ и гайдитѣ.

---

[1]) Тукъ изпущамъ нѣколко реда, въ които се говори, че следъ газенето по огъня, прихванати отъ Светока двойки се отдавали въ гората на еротични оргии. Както по-после узнахъ, такъвъ елементъ не се споменава у никого отъ онія, които преди и следъ мене сѫ писали върху нестинаритѣ. Отрича го и проф. М. Арнаудовъ, който е изложилъ своитѣ научни изследвания върху нестинарството и анкети на самото мѣсто въ единъ обемистъ трудъ („Студии върху българскитѣ легенди и обряди“, часть I—II, София, 1924, стр. 548 8°). Съ изключение на поменатитѣ оргии, другитѣ обредни прояви на нестинарския култъ, тъй както ги предадохъ преди 28 години по разказа на войводата П. Ангеловъ и други четници, се приближаватъ или съвпадатъ съ даннитѣ, които проф. Арнаудовъ е събралъ отъ други автори и разказвачи. Впрочемъ, азъ се спрѣхъ на нестинарството не отъ фолклоренъ интересъ, а само въ свръзка съ революционната подготовка на тогавашнитѣ нестинарски села.

Отъ началото и до края церемонията се ржководи отъ селския свещеникъ. Запитанъ веднажъ попа отъ Пиргопуло, защо участвува въ тия диви и нехристиянски обреди, отговорилъ:

— Азъ съмъ заставенъ да правя това, да се преструвамъ на нестинаръ и да ржководя скачането, защото иначе не бихъ могълъ да стоя въ селото.

*

Такива бѣха възстаницитѣ отъ тия два участъка, кждето предстоеше да се извършатъ редица важни акции. По една случайность, действията тукъ започнаха два дена преди опредѣлената дата. На 3 августъ Цено Куртевъ заловилъ и екзекутиралъ въ Рѣзово единъ таксилдаринъ, двама стражари и единъ шпионинъ. На другия день пъкъ съединенитѣ чети на Цено Куртевъ и Петъръ Ангеловъ дали въ Маджура едно сражение, каквото никоя чета въ довъзстанишкия периодъ не бѣше давала. Едно отдѣление отъ 25 души аскеръ дошли въ селото и почнали да мжчатъ и изтезаватъ селянитѣ. До възстанието оставаше само единъ день. Нашитѣ не се стърпѣли. Двамата войводи решаватъ да атакуватъ на своя отговорность аскера и завързватъ сражение. Нѣколко аскерлии паднали още при първитѣ залпове, а останалитѣ се затворили въ две кжщи и почнали мжжествено да се защищаватъ. За пръвъ пжть въ Одринско ролитѣ между царския аскеръ и възстаницитѣ бѣха размѣнени: аскерътъ, затворенъ въ две кжщи, се защищава, а нашитѣ нападатъ. Войницитѣ сж сражавали отчаяно и не искали да чуятъ за предаване. Нашитѣ дали двама убити и двама ранени [1]). Цено Куртевъ, по признанието на другаритѣ му, се сражавалъ съвсемъ правъ: чантата и куртката му били на нѣколко мѣста продупчени. На поканитѣ на нашитѣ да се предадатъ, аскерлиитѣ отговаряли съ залпове и псувни. Така яростно се продължило сражението до другия день сутриньта. Нашитѣ подпалили кжщитѣ на войницитѣ, едни отъ които били избити а други изгорѣли живи. Само единъ раненъ се предалъ, а другъ войникъ билъ заловенъ въ единъ... брашненъ сандъкъ. Дали на ранения медицинска помощь, качили го на конь и го предали на здравия пленникъ да го отведе въ Василико съ едно писмо до каймакамина.

---

[1]) Единътъ отъ раненитѣ бѣ Минко Савовъ отъ Карнобатъ, младъ поетъ, нѣженъ и свѣнливъ като мома.

На 5 презъ нощьта следъ полунощь всички въоръжени сили на Цено Куртевъ и Петъръ Ангеловъ, не отпочинали още отъ нападението въ Маджура, сж стояли предъ турското село Корфо-колиби. Трима селяни, между които и единъ бившъ овчарь при корфоколибски бегове, влѣзли като парламентьори въ селото, явили се предъ кмета и му предложили да предаде селото и оръжието на селянитѣ, за да се избѣгне кръвопролитието. Кметътъ отговорилъ, че е готовъ да се предаде, но трѣбвало понапредъ да пита юзбашията, който сжщата вечерь пристигналъ въ селото имъ съ едно отдѣление войска. Юзбашията тутакси заповѣдалъ да се стреля противъ парламентьоритѣ и се приготвилъ за защита. Нашитѣ блокирали отъ всички страни селото, подпалили нѣколко крайни кжщи и се завързало сражение. Презъ деня позволили на кадънитѣ да минаватъ безпрепятствено презъ възстаническия кордонъ. Възползувани отъ това, почнали да бѣгатъ, заедно съ женитѣ, и нѣкои турци, преоблѣчени въ фереджета. Нѣкои били забелязани и избити. Войницитѣ се защищавали добре, къмъ обѣдъ дори се опитали да разкжсатъ блокадата и да ударятъ нашитѣ въ тилъ. Привечерь обсаденитѣ получили подкрепление откъмъ морето, и нашитѣ не безъ мжка успѣли да отстжпятъ. При все това, на другия день аскерлиитѣ избѣгали, а и селянитѣ започнали да впрѣгатъ колата си за пжть.

На 11 августъ вечерьта двамата наши войводи нападнали турското пристанище Ениада, но то се оказало напустнато отъ жителитѣ си. Тамъ тѣ подпалили складоветѣ съ вжглища, отгдето пожарътъ се разнесълъ изъ цѣлото село и го обърналъ въ пепелище. Сжщата вечерь П. Ангеловъ отишелъ въ Корфо-колиби да го доизгори, а Цено Куртевъ изравнилъ съ земята селото Лиманъ и съ 14 килограма динамитъ хвърлилъ въ въздуха морския фаръ до пристанищото Ениада.[1])

---

[1]) Отдѣлни групи турци, неуспѣли да избѣгатъ по море, бѣха се спотаили въ Рѣзовската гора. На такива турци се натъкналъ единъ селски разузнавателенъ патрулъ, предвожданъ отъ дѣдо Райко. Тоя преданъ работникъ загина най-мжченически отъ турска ржка. Дѣдо Райко свободно влѣзълъ въ селото и излѣзълъ на брѣга, — разказва Петко Хашлака, помощникъ-войвода на Цено Куртевъ. — Въ гората имало аскеръ. Дѣдо Райко убилъ единъ-двама турци, ала и него ранили, хванали го и му заковали пиронъ въ главата. Съ него заедно загина още единъ житель отъ с. Блаца, отъ което бѣ родомъ и той. — („Приноси“, кн. III, стр. 195).

И така, нестинаритѣ станали пълни господари на положението: не остана нито единъ живъ турчинъ въ тѣхния край.

Не по-малко отъ турцитѣ изплашени били на първо време и гърцитѣ отъ съседнитѣ села. Мнозина отъ тѣхъ дори започнали да бѣгатъ съ гемии, заедно съ турцитѣ. Но като видѣли, че никой не ги закача, тѣ се окуражили и на 12 августъ предъ Цено Куртевъ въ Рѣзово се явили нѣколко пратеници отъ градчето Ахтополъ и отъ гръцкитѣ села Бродилово, Каланджа и Стефаново, съ молба да се пощадятъ селата имъ. Тѣ обещали пълно подчинение и парична помощь на Организацията и изказали готовность да се поставятъ въ услугитѣ на войводата. Цено ги успокоилъ и на другия день изпратилъ въ Ахтополъ едно отдѣление възстаници[1]), което назначило настоятелство отъ гръцки първенци и му повѣрило управлението на града. Сѫщото било направено и въ другитѣ села.

Нѣма съмнение, че гърцитѣ сѫ постѫпили така единствено подъ влиянието на страха. Тѣ сѫ знаяли, че тържеството на възстаницитѣ е временно и въ душата си сигурно сѫ чувствували отвращение и злоба къмъ довчерашнитѣ дрипави вѫглещари, на които по неволя трѣбваше да се покорятъ, за да спасятъ кожитѣ си. Характеренъ е следния случай: ахтополци и гърцитѣ отъ съседнитѣ села се нуждаели отъ соль, а голѣмата солница въ Ахтополъ, въ която имало 300,000 кгр. соль, била заключена и запечатана отъ турцитѣ преди избѣгването имъ. Но гърцитѣ не сѫ имали куражъ да разпечататъ солницата сами, а повикали едно възстаническо отдѣление, та да не падне по-сетне върху тѣхъ нѣкакво подозрение за измѣна спрямо турската власть. И при все това, предлагали сѫ на войводата да се въоръжи една чета отъ тѣхни младежи, за да защищава крайбрѣжието отъ евентуални нападения на „общия“ врагъ... Въ нѣколко дена гърцитѣ отъ тия нѣколко села събрали помежду си около 700 лири и ги предали на Организацията. Тѣ още се задължили да наблюдаватъ морето и да долагатъ на началството за всѣко движение на турски гемии и параходи. Лодкаритѣ, лодкитѣ и гемиитѣ въ Ахтополъ сѫщо бѣха останали на разположението на възстаницитѣ. И

[1]) Предвождано отъ Петко Хашлака.

мнозина сѫ си позволявали удоволствието да се разхождатъ съ лодки по Черно-море...

Това пълно тържество на нестинаритѣ се продължи цѣли двадесеть дни.

VII

ДРУГИ АКЦИИ ПРЕЗЪ ПЪРВАТА НОЩЬ

Въ участъка на Калканджиевъ. — Сражението на Дико Джелебовъ. — Сражението въ Индже-кьой. — „Хунска орда“ изъ Лозенградското поле. — Отъ върха Циганка. — Електрически освѣтената Странджа. — Възстанически маршъ

Нападения презъ първата нощь станаха и по другитѣ участъци въ М.-Търновско — Лозенградско — Бунаръ-Хисарския районъ, но азъ нѣма да ги описвамъ подробно, защото или сѫ съвсемъ незначителни, или пъкъ досущъ приличатъ на нашата акция въ Василико и на Шиваровата въ Граматиково.

Така, въ участъка на Калканджиевъ (Пенека, Ятросъ, Сергенъ), единъ отъ най-слабо въоржженитѣ въ района, възстаницитѣ само прогонили стражаритѣ отъ с. Пенека и скѫсали всички телеграфни жици между Мидия — Лозенградъ—Бунаръ Хисаръ—Виза—Самоково.

Въ крайграничния участъкъ на Дико Джелебовъ (Стоилово, Визица, Заберново, Калово), стотина възстаници имаха за задача да разбиятъ аскера въ Стоилово, състоящъ отъ 150 души и стражаритѣ въ съседното село — около 15 души. И дветѣ акции били свършени наполовинъ: и въ дветѣ мѣста турцитѣ се защищавали, догдето призори нашитѣ отстѫпили, а неприятелтъ презъ деня избѣгалъ въ М.-Търново. Следъ това хората на Дико безпрепятствено изгорили казармитѣ, турското село Бакаджикъ (напустнато отъ жителитѣ), постоветѣ и пр.

На капитанъ Икономовъ се падна да се разправя съ турския гарнизонъ отъ 100 души, разположенъ въ голѣмото гръцко село Индже-кьой. Още вечерьта Икономовъ съсрѣдоточилъ всички въоржжени сили отъ участъка на Стоянъ Петровъ (Урумъ-бегли Куру-дере, Велика, Маглавитъ) на най-високия странджански връхъ Махяда. Сражението траяло до зори и нашитѣ, безъ да превзематъ

казармитѣ или разбиятъ гарнизона, отстѫпили въ планината съ единъ убитъ (25-годишниятъ годеникъ Никола Панайотовъ отъ Бунаръ-Хисаръ) и единъ раненъ. Тукъ аскеритъ, първо, защото се чувствували по-сигуренъ въ гръцко село, и второ, защото Индже-кьой се намираше вънъ отъ територията на Организацията, не избѣгалъ, а скоро получилъ подкрепление и се приготвилъ за второ нападение [1]).

Маджаровъ, Лазо Лазовъ и Янко Стояновъ нападнали съ стотина кримкари отъ нѣколкото оцѣлѣли лозенградски села аскера и стражаритѣ въ Дере-кьой. Следъ не много продължително сражение аскеритъ се разбѣгалъ, а нашитѣ отстѫпили въ планината. Презъ деня избѣгали въ Лозенградъ и останалитѣ войници. Тукъ е билъ убитъ само възстаникътъ Петко Атанасовъ, родомъ отъ сѫщото село.

Четвъртиятъ лозенградски войвода Яни Поповъ, нѣколко дена преди възстанието слѣзълъ въ полето и презъ първата нощь пресѣкълъ телеграфнитѣ жици. Кое отъ страхъ предъ настѫпилата размираца, кое отъ увлѣчение, нѣколко стотини полянци—полето бѣ безъ орѫжие, пъкъ и слабо организирано — се присъединяватъ къмъ него, едни, за да се прехвърлятъ въ България, други—за да се въорѫжатъ и причислятъ къмъ четитѣ. Яни Поповъ, добрякъ, безгриженъ като дете и рѣдъкъ шегобиецъ, повежда презъ полето своята пъстроцвѣтна орда, въоръжена само съ криваци. Акциитѣ вече сѫ започнали, паниката съ бързина на мълния е предадена на турцитѣ въ Лозенградското поле и шествието на тая орда, съвсемъ безопасна и готова при първа тревога да се пръсне на вси страни, става истинско страшилище за турското население. Яни Поповъ бѣ нарекълъ своитѣ хора „хуни". „Хунитѣ" оправдаваха това име само съ своя видъ и съ впечатлението, което произвеждаха: тѣхното появяване се вземаше за нѣкакво черкезко нашествие и турскитѣ домочадия, обезумѣли отъ страхъ, напущаха огнищата си и

[1]) Неопитностьта и смущението на селянитѣ парализираха нападателнитѣ действия и въ това село. По нападението въ Индже-кьой Дим. Ташевъ въ споменитѣ си казва: „Нѣколко души отъ насъ настѫпиха за да влѣзятъ въ казармата, ала скоро се върнаха, понеже се изложиха на куршумитѣ на наши, които продължаваха да стрелятъ отзадъ безразборно. При тая бъркотия Икономовъ изкомандува да спремъ стрелбата и да се оттеглимъ всички." („Приноси", кн. II, стр. 39—40).

бѣгаха къмъ югъ. Презъ това време пъкъ „хунската орда“ мирно продължаваше пѫтя си къмъ българската граница . , .

Азъ вече описахъ накратко по-важнитѣ акции извършени презъ първитѣ дни на възстанието въ Лозенградско—М.-Търновско—Бунаръ-Хисарския районъ [1]), кѫдето движението бѣше повече или по-малко масово. Както и да се извършиха, нашитѣ акции, благодарение на турския страхъ, донесоха въ резултатъ това, че по-голѣмата часть отъ възстаналата область се очисти отъ всѣкакъвъ аскеръ и башибозукъ и остана въ владение на възстаницитѣ.

*

Следъ като отпразднувахме освобождението въ Мегалово, оттеглихме се на Циганка. Това бѣ единъ отъ малкото по-високи върхове на Странджа, удобни и за прикриване и за защита.

Предъ погледа ни се разстилаше голѣма часть отъ хълмистата Странджа, чиито очертания се губѣха въ далечината и се сливаха съ морето—равно и безбрѣжно. Тамъ се чернѣеха нѣколко симетрично наредени черни точки, които гледани съ бинокълъ, добиваха ясно опредѣлени форми: това бѣха параходитѣ на руската демонстрационна ескадра. Нейното присѫтствие оказваше известно въздействие, но повече върху турското население и безъ това изплашено, отколкото върху „освободенитѣ“ роби. За мене и за близкитѣ ми другари, които знаехме цельта на демонстрацията и въобще демонстрационнитѣ похвати на Силитѣ, руската ескадра имаше само това значение, че правѣше настѫпилитѣ безлунни нощи извънредно приятни. Почти всѣка нощь руситѣ насочваха своитѣ електрически прожектори къмъ тъмнитѣ балкани и цѣлата Странджа, подъ играещитѣ снопи ярка свѣтлина, добиваше фантастиченъ видъ. Ние се любувахме на промѣнливитѣ кар-

[1]) Не сѫ описани акциитѣ въ Гьокъ-тепенския участъкъ на войводата Киро Димитровъ Узуновъ. Последниятъ, тежко раненъ въ сражението на 20 юлий (Илиндень) при с. Гьокъ-тепе, бѣ изпратенъ на лѣчение въ България, кѫдето го завари възстанието. Участъкътъ остана да се рѫководи отъ Ив. Делибозовъ и Стоянъ Георгиевъ. Споменати сѫ само и дори сѫ съвсемъ пропустнати и други помаловажни акции, особено въ южнитѣ участъци на района.

тини и това развлѣчение бѣ едничката печалба, за която имахме да благодаримъ на руситѣ, които отмъщаваха за пролѣтата кръвь на своя консулъ въ Битоля.

Другарьтъ Мишелъ дори се дразнѣше отъ присѫтствието на ескадрата. Тя му даваше поводъ да развива своитѣ любими теми за бездушието на дипломацията, за лицемѣрието на въоръжения миръ и пр. Но особено силно намрази той руската ескадра, когато въ единъ отъ пристигналитѣ бюлетини на в. Автономия—по своето гръмогласие и необуздана фантазия тоя вестникъ не малко напомняше червенитѣ „притурки“ на в. „Реформи“ отъ 1902 г. — прочетохме следната специална телеграма отъ Цариградъ (via Harmanly): „При пристигането на русската ескадра голѣмо множество български възстаници се явиха на брѣга близо до Кара-бунаръ, турска територия, да поздравятъ ескадрата. При появяването имъ събранитѣ немногочислени турци се разбѣгаха. Възстаницитѣ поздравиха ескадрата съ викове: Да живѣе славна Русия, защитница на християнитѣ, да живѣятъ скѫпитѣ братя, изпратени отъ Бога! Елате на помощь на този беденъ народъ, който съ орѫжие въ рѫка защищава честьта, живота и имота си отъ турската тирания. . .“

Следъ нашето оттегляне на Циганка, за нѣколко дена животътъ на селянитѣ влѣзе отново въ улея на своитѣ дѣлнични грижи. Никакви злокобни предчувствия не помрачаваха още спокойствието на населението. Турската сила като че ли бѣ завинаги сломена. Даже ние, въпрѣки своя неотстранимъ песимизъмъ, не можехме да не се отдадемъ на минутно увлѣчение отъ нашитѣ „победи“. Въ себе си намѣрихме още следи отъ възторгъ и го слѣхме въ общото опиянение. Мишелъ, който ако и добъръ пѣвецъ, никога не еималъ амбиция на композиторъ, стъкми на бърза рѫка мелодия на нашия „възстанически маршъ“, стъкменъ, сѫщо на бърза рѫка, отъ мене:

Сияе въ кърви небосвода,
Земята тътне и ехти:
Днесъ робътъ своята свобода
Съ куршумъ и бомба възвести!

. . . . . .

Нѣколко дена тананикахме този маршъ, който въ действителность не възпѣваше възстанието, което ние произведохме въ Одринско, а революцията, създадена отъ нашитѣ революционни мечти. . .

VIII

ТРАГЕДИЯТА НА МАЛКО-ТЪРНОВО

Докато селянигѣ нападаха, побеждаваха и празднуваха освобождението си. . .

Върхътъ Циганка, кѫдето бѣ установено Боевото тѣло, заедно съ всички въоръжжени сили отъ участъка на Камилски, се опредѣли за централенъ пунктъ на възстаналата область. Тукъ всѣки день пристигаха известия за положението въ отдѣлнитѣ участъци. И още въ първитѣ дни имаше нѣщо, което тровѣше общата радость, навѣваше ни и злоба, и разкаяние за сторени грѣшки и угризение.

Догдето ние празднувахме освобождението си, на десетина-двадесеть километра далече отъ насъ турската тирания тържествуваше. Тамъ се отмъстяваше стократно за позора, нанесенъ на султанскитѣ войски, за опожаренитѣ турски села, за жертвитѣ и страданията на правовѣрнитѣ. Малко-Търново, ненападнато отъ насъ, остана въ рѫцетѣ на турцитѣ и тамъ намѣриха прибѣжище всички разбити или изплашени гарнизони. Бѣгълцитѣ, заедно съ мѣстния аскеръ и съ подкрепленията, които почнаха да се изпращатъ, образуваха една нѣколко хилядна армия. Турската власть, пропѫдена и капитулирала въ две кази, се запази и закрепи въ това островче, незалѣно отъ вълната на революцията.

Шесттѣхъ хиляди българи на хубавото градче станаха жертва на турското отмъщение още въ първитѣ дни, когато тѣхнитѣ братя разбиваха царския аскеръ, унищожаваха турскитѣ села и празднуваха освобождението си. Каква жестока подигравка на сѫдбата! Да живѣешъ съ сѫщитѣ мечти, да очаквашъ съ сѫщата надежда единъ спасителенъ часъ и когато тоя часъ удари, да изпиташъ върху си всичкото кръвнишко жестокосърдечие на тиранина, всичката скотщина, на която човѣкътъ-звѣръ е способенъ. И да не видишъ нито единъ мигъ осѫществени твоитѣ илюзии тогава, когато недалечъ отъ тебе братята ти жънатъ плодоветѣ на общитѣ усилия.

Малкотърновци презъ нощьта срещу Преображение виждаха пожарнитѣ отблѣсъци, чуваха далечнитѣ гърмежи и се надѣваха, че утрешниятъ праздникъ имъ носи щастие и свобода. Но вмѣсто възстаници, тѣ посрѣщаха турски

бѣгълци съ изкривени отъ злоба лица, омаломощени, жалки, но озвѣрени въ своето безсилие. И започна се отмъщението за позора въ Паспалово, Цикнихоръ, Маджура, Корфо-колиби, Василико... Турскитѣ военоначалници, които треперѣха при мисъльта за внезапно нападение на града и за измѣна и бунтъ на гражданитѣ, обстрелваха по цѣли нощи прозорцитѣ на българскитѣ кжщи, убиваха всѣки срѣщнатъ невѣрникъ. И всѣки день улицитѣ и крайнинитѣ на града се пълнѣха съ нови и нови трупове. Едновременно действуваха ножътъ, куршумътъ, огньтъ и бесилката. Обесваха се публично бащи на семейства, изгаряха се живи синове и бащи предъ очитѣ на тѣхнитѣ близки. На три пжти дюкянитѣ и кжщитѣ се подлагаха на грабежъ и всѣки день редица коли откарваха въ Лозенградъ задигнатата плячка.

Но въ м.-търновската трагедия безумието на ужаса не бѣше въ разрушението и смъртьта. Когато единъ народъ въ името на своитѣ човѣшки права се реши на саморазправа, той не може да разчита на безкръвна сполука. Съзнателнитѣ борци могатъ да свикнатъ и да се помирятъ съ мисъльта за кланета и опустошения. Но въ М.-Търново турцитѣ съединиха кръвожадностьта съ ония свои скотски инстинкти, които никакво време и никаква култура не могатъ да премахнатъ. Юзбашиитѣ и милязимитѣ, които, нападнати отъ шепа възстаници, нѣмаха доблестьта да защитятъ честьта на оржжието и на държавата си, въ Малко-Търново отмъщаваха на женитѣ. Всѣка вечерь въ турскитѣ казарми ставаха дивашки оргии, кждето офицери и войници се гаврѣха съ български майки, дъщери и сестри. Похотьта и кръвожадностьта вървятъ у турчина всѣкога заедно: момата Стана Казанджиева, както и други нѣкои, изнасилена по-напредъ и докарана въ безсъзнание, била после убита. М.-търновецътъ Димитъръ Яндовъ, вързанъ въ казармата, видѣлъ преди да бжде убитъ, обезчестено и следъ това изклано цѣлото му семейство.

За да спасятъ честьта и живота си, гражданитѣ се решаваха на бѣгство. Едни се прехвърляха въ България, други се прибираха въ селата, трети се присъединяваха къмъ четитѣ. Ония пъкъ, които въ бѣгството си се натъкваха на аскера, се подлагаха на масови безчестия и кланета. Така, на „Бигоръ̀тъ“ били изклани 30 жени, моми и деца, водени отъ Недѣлко Кировъ, а въ Карагуловски долъ сжщата участь постигнала други 40 бѣжанци.

Това ставаше въ М.-Търново тогава, когато цѣло М.-Търновско се радваше на свобода. Ние вече имахме ясна представа за това, което очакваше цѣлия край.

Защо не нападнахме Малко-Търново?

Тоя въпросъ сега си задаваме всички, но отговорността носѣхме само трима: Мишелъ, Маджаровъ и азъ. Защото при съставяне плана на първитѣ акции, ние тримата се изказахме категорично противъ предложението на кап. Икономовъ. Сега не само ние, но и последниятъ четникъ бѣше увѣренъ, че 300—400 възстаници бѣха достатъчни да превзематъ града, като го нападнатъ отвжтре и отвънъ.

Кой, обаче, преди възстанието можеше да предполага, че е достатъчно само да се нападнатъ турскитѣ гарнизони, за да избѣгатъ веднага или да капитулиратъ? Кой допущаше, че М.-Търново, и безъ да си позволи никакво действие противъ турската власть, ще бжде театъръ на такива ужаси?

Така или инъкъ, разкаянието не можеше да ни помогне. Нашата грѣшка се оказа фатална.

IX

ВЪ ДРУГИТѢ РАЙОНИ

Кръстю Българията въ Чокенско. — Унищожението на Хаджи Талашманъ. — Турцитѣ укрепяватъ Одринъ. — Атентатътъ въ Кулели-Бургасъ. — Тържеството на динамитара

Въ нашия възстанически окржгъ имаше още три района, въ които се предвиждаха възстанически акции: Ахж-Челебийския, Мустафа-Пашанския и Чокенския. Тѣ бѣха раздѣлени единъ отъ другъ съ турски области. Най-близкиятъ районъ — Чокенскиятъ, бѣше най-недостжпенъ за насъ, понеже го отдѣляха редица турски или разорени презъ Лозенградската афера български села. Ахж-Челебийско бѣ добре организирано и отчасти въоржжено и тамъ се очакваше по-сериозно движение. Мустафа-Пашанско бѣ слабо организирано и почти невъоржжено. А Чокенско, организирано на времето отъ Кръстю Българията, бѣ окончателно разстроено поради една нещастна афера. Затова въ тѣзи райони се предвидѣха само частични акции

отъ специални чети — две въ М. Пашанско и една въ Чокенско. Освенъ тѣзи акции, ние очаквахме и нѣколко динамитни атентати по линията М.-Паша — Цариградъ, устроени чрезъ адски машини.

Шесть дена вече се бѣха минали, а отъ казанитѣ мѣста, оставени изключително на инициативата на войводитѣ, не идѣше никакво известие. Най-напредъ се разочаровахме отъ Ахж-Челебийско: отъ Бургасъ ни се съобщи, че тамъ не е станало нищо, — и до края на възстанието наистина не стана нищо. Сега не мога да кажа, трѣбва ли затова да се съжалява или не, но тогава ние бѣхме много огорчени: едно възстание въ Ахж-Челебийско, на другия край на Одринския вилаетъ, би придало по-внушителенъ характеръ на движението ни и би ангажирало голѣма часть отъ силитѣ на неприятеля.

Това впечатление бѣ значително изгладено отъ друго известие, което ни се донесе отъ специаленъ куриеръ на 12 августъ. Въ Чокенско, кждето условията бѣха най-неблагоприятни за каквото и да било движение, конгресътъ на Петрова нива бѣше назначилъ Кръстю Българията. Тамъ не можеше да се разчита нито на мѣстното население, нито на голото, неприветно поле. Всичко зависѣше отъ смѣлостьта и съобразителностьта на Кръстю. Ние вѣрвахме, че той ще победи всички прѣчки и ще направи нѣщо необикновено.

И не се излъгахме.

Кръстю събралъ четиридесетина хъшлаци отъ разни български градове, въоржжилъ ги съ бердани, мартини и манлихери и, предвожданъ отъ единъ само куриеръ, се втурналъ като хала въ Чокенско. На 9 августъ презъ нощьта той се спрѣлъ предъ турското село Хаджи Талашманъ, двадесетина километра само отъ вилаетския градъ Одринъ. Хаджи Талашманъ бѣше седалище на мюдюринъ, броеше около 200 кжщи, имаше гарнизонъ отъ 150 кавалеристи и едно отдѣление стражари. Възстаницитѣ атакували отъ три страни селото съ хвърляне на бомби и викове ура. Въ селото настанала страшна паника. Голѣма часть отъ селянитѣ, заедно съ женитѣ и децата се затворили въ джамията, други се заловили за оржжие, трети се впуснали да бѣгатъ къмъ Одринъ. Не по-малка била бъркотията между кавалериститѣ. Часть отъ тѣхъ се опитали отначало да се възпротивятъ. Но когато надъ сламенитѣ покриви се издигнали пламъци и пожарьтъ почналъ да се

шири съ страшна бързина, паниката станала обща. Изплашени кадъни, току що станали отъ сънь, домочадия, добитъци, кавалеристи безъ коне, коне изгубили ездачитѣ си, — всичко се разбъркало въ една обща тълпа и бѣгало безъ да знае кѫде. Една бомба — Кръстю никакъ не жалѣше своитѣ „топчета“ и само въ часъ и половина изгърмѣлъ 18 — хвърлена въ джамията, избила едни и изгонила останалитѣ събрани тамъ правовѣрни. Едно следъ друго били подпалени и разрушени: правителствения домъ, казармата, телеграфо-пощенската станция. Следъ часъ и полсвина въ Хаджи Талашманъ оцѣлѣли само нѣколко кѫщи. Многото плѣвници и гумна, вѣтърътъ — всичко дошло да улесни опустошителната задача на Българията. Призори въ селото не останалъ ни единъ турчинъ и Кръстю спокойно се упѫтилъ къмъ българската граница безъ нито една жертва.

Тоя походъ бѣ стихиенъ ураганъ, който въ единъ мигъ помита всичко на пѫтя си и изчезва, като оставя подире си разрушение и смърть.

Следъ три дена въ полученитѣ вестници четѣхме, че турцитѣ трескаво укрепявали Одринъ, който се заплашвалъ отъ възстаницитѣ.

*

Нашата радость не се свърши съ унищожението на Хаджи Талашманъ.

За ония, които сѫ избрали разрушението и смъртьта като срѣдство за постигане на идеалитѣ си, изгарянето на сламени покриви и хижи представлява палиативъ, способъ отъ най-първобитно естество. Паниката отъ десеть опожарени села далечъ не може да се сравни съ ефекта отъ експлозията на нѣколко десетки килограма динамитъ. Огъньтъ действува съ една бавность, която е мѫчителна и за жертвата, и за подпалвача: държи въ непоносимо напрежение подпалвача и поддържа до последния моментъ надежди у жертвата.

А пъкъ динамитътъ!

Той действува не съ часове, а съ минути и секунди. Той замѣства едновременно и огъня, и куршума, и бомбата и камата. Той те освобождава отъ жестоката необходимость да предавашъ съ собствената си рѫка огъня отъ кѫща на кѫща и да се цапашъ съ човѣшка кръвь. При това, жертвитѣ на динамита не изпитватъ най-страш-

ната отъ душевнитѣ борби — борбата съ смъртьта. Тѣ не настръхватъ предъ зловещото приближаване на нейнитѣ стѫпки...

Три дни следъ известието за акцията на Кръстю, отъ полученитѣ вестници узнахме, че единъ отъ устроенитѣ съ адски машини атентати сполучилъ. Въ бюлетина на в. Автономия прочетохме съ едри букви напечатана следната телеграма:

> Нощесъ, часътъ 11½, по желѣзопѫтната линия Одринъ—Цариградъ, до станцията Кулели Бургасъ, конвенционалниятъ тренъ отиващъ за Цариградъ билъ вдигнатъ въ въздуха отъ една техническа дружина на одринскитѣ боеви сили. Убити сѫ 6 души и ранени 14. Отъ убититѣ трима сѫ европейци и трима компански служащи.

Следъ нѣколко дена ни стана известно и впечатлението отъ кулели-бургаската акция въ европейския печатъ. Впрочемъ, още отъ първитѣ атентати които станаха въ Македония ние знаехме, че европейското общество се отнася отрицателно къмъ тоя родъ „анархически“ акции, които струватъ живота на невинни хора, а понѣкога и на европейци, непричастни въ взаимнитѣ избивания въ турската империя. Но европейското възмущение не бѣше въ състояние да смути нашето тържество и ако имаше да съжаляваме за нѣщо, то бѣ, че възстанието въ Одринско броеше само една единствена напълно сполучила динамитна акция.

Най-много се възхищаваше, разбира се, Мишелъ. Когато се съставяше планътъ на действията за първата нощь, той не отъ дипломатически, а отъ чисто човѣшки подбуждения, бѣше се обявилъ категорично противъ изгарянето на турскитѣ села. А сега тържествуваше, при все че убититѣ въ Кулели Бургасъ компански служащи и европейци бѣха още по-малко виновни за македоно-одринското тегло отъ опожаренитѣ и обездомени турски домочадия. Да, но въ Одринско свирепствуваше по турскитѣ села огъньтъ, а въ Кулели Бургасъ каза мигновено своята дума динамита!

Така упоително действува динамита върху динамитаритѣ.

X

ТУРСКАТА КОНЦЕНТРАЦИЯ

По шосето Лозенградъ — М.-Търново. — Нашето бездействие. — Това, което не сме очаквали и което не сме предвидѣли

Догдето ние, измѫчвани отъ жестоки угризения оплаквахме участьта на М.-Търново или се възхищавахме отъ подвига на Кръстю и отъ действието на динамита, въ Лозенградъ се концентририше изпращаната отъ Одринъ на грамадни маси войска — пехота, кавалерия и артилерия.

На втория или третия день следъ възстанието по шосето Лозенградъ—М.-Търново се яви първото подкрепление отъ нѣколко сотини войници, които безпрепятствено стигнаха въ М.-Търново, следъ като възстановиха набързо телеграфното съобщение. Селянитѣ цѣли две седмици не се умориха да скѫсватъ всѣка нощь жицата, но това не прѣчеше на турцитѣ да я възстановяватъ презъ деня наново и да разполагатъ свободно съ шосето. Отначало тѣ се движеха много предпазливо, но после, като видѣха, че пѫтьтъ е свободенъ отъ всѣкакви засади и фугаси, движението имъ взе обикновения си безгриженъ и дори разпасанъ изгледъ. Цѣлия день между Лозенградъ и М.-Търново се точеха върволици низами, мулета и кавалеристи.

Отъ най-южнитѣ участъци сѫщо ни съобщаваха, че грамадни натрупвания на войски ставатъ въ Бунаръ-Хисаръ, Инджe-кьой, Виза и Мидия. Очевидно, турцитѣ искаха да образуватъ около възстаническитѣ сили единъ обрѫчъ и когато се почувствуватъ достатъчно силни, да стѣснятъ отъ всички страни обрѫча, като едновременно ни атакуватъ и отъ вѫтре — чрезъ отредитѣ на Малко-Търново.

Ние почнахме да си обясняваме бездействието на неприятеля и да вникваме въ неговия планъ. При все това, не се опитахме поне да затруднимъ движението му по шосето, за да го зашеметимъ и да парализираме донейде съсрѣдоточаването му. Както успѣхитѣ презъ първата нощь бѣха за насъ изненада, така неочаквано бѣше и създаденото следъ тѣхъ положение. На отдѣлнитѣ войводи липсваше инициатива, а на тримата водители липсваше и инициатива и готовность къмъ рискъ, па и стратегически опитъ, за да се използува въодушевлението, духътъ на

борцитѣ, окриленъ отъ нанесенитѣ победи и отъ паническия страхъ на врага. [1]) Всѣки началникъ остана въ своя участъкъ да чака по-нататъшни наставления отъ Боевото тѣло. Па и какво можеха да предприематъ началницитѣ сами, щомъ тѣхнитѣ участъци бѣха вече очистени отъ неприятеля?

Необходимо бѣше да се изработи, съобразно съ новото положение, новъ нападателенъ планъ, за да се парализира колко годе движението не аскера, като се използуватъ възстаническитѣ чети, повечето отъ които нѣмаха вече какво да вършатъ въ собственитѣ си участъци. Но Боевото тѣло като че смѣташе нападателния периодъ на възстанието за приключенъ следъ първата нощь. То дори не помисли за нови нападателни акции, съ които да се затвърди спечеленото и да се продължи нашето господство. Неговитѣ разпореждания се отнасяха главно до настаняването на женитѣ и децата изъ по-безопасни мѣста въ балкана. [2])

---

[1]) Ето какъ фелдшерътъ Христакевъ описва тримата членове на Боевото тѣло:

„Докато Маджаровъ бѣше високъ (по ръстъ, б.м.) и крайно честенъ, но съ бързъ и сплетливъ, неясенъ говоръ, неспособенъ да въодушеви, да създаде настроение и духъ; докато капитанъ Икономовъ бѣ студенъ и винаги мълчеливъ, негоденъ да възпламени никого съ слово и държание, Герджиковъ имаше дарованието да възпламени заспалитѣ и да окуражи отчаянитѣ съ своя ораторски и организаторски талантъ. Всѣка негова речь му спечелваше обаяние всрѣдъ четницитѣ. Мѣстнитѣ войводи го гледаха съ затаена завистъ, но не я проявяваха, защото чувствуваха, че нѣматъ неговитѣ качества, за да го измѣстятъ“ („Приноси“. кн. III, стр. 157—158).

Така възторжено говорятъ за М. Герджиковъ не само интелигентни деятели, като А. Разбойниковъ, Д. Катерински, но и по-проститѣ. И все пакъ, що се отнася до задачитѣ ни следъ първитѣ нападателни акции, Ст. Икономовъ имаше, споредъ мене, по-реалистиченъ погледъ върху положението.

[2]) А. Разбойниковъ пише:

„Нашата чета повдигна въпросъ: всички четници да се събератъ наедно и дадатъ сражение на настжпващитѣ турци, а смъртнитѣ дружини да охраняватъ и оттеглятъ населението къмъ границата. И тя чакаше да се нареди събирането ѝ съ другитѣ за такава съпротива преди да минемъ границата. Това не стана, обаче, поради несъгласието на другитѣ чети, улисани всички съ бѣжанцитѣ Въ това несъгласие за общъ отпоръ тогава, споредъ мене, лежи главния дефектъ на възстанието. Ние не премѣрихме въ едно сражение поне боевата способность на съединенитѣ сили на всички агитационни чети, безъ смъртнитѣ дружини по селата въ Странджа-планина.

Турската войска настжпваше бавно и предпазливо. Тя зае всичко безъ съпротива, безъ да срещне комити, които бѣха станали до възстанието толкова страшни за нея“. („Приноси“, кн. II. стр. 94).

Нѣкои поддържаха, че нашата капитална грѣшка трѣбва да се поправи: ако и рисковано вече, да се нападне М.-Търново. Тази идея все още можеше да се приложи на втория или третия день, но при едно условие: ако въ общия ни планъ бѣше предвидено, или ако веднага следъ първитѣ акции бѣше разпоредено всѣки войвода да се отправи незабавно къмъ М. Търново. Но кой мислѣше, че турскитѣ гарнизони ще ударятъ на бѣгъ и че въоржженитѣ сили на всички участъци ще бждатъ още на втория день свободни? Сега вече бѣше късно: едно нападение на М.-Търново само би манифестирало предъ неприятеля нашата слабость.

И така, всички бѣха осждени на бездействие. А бездействието убиваше енергията и ентусиазма, привикваше хората къмъ леность и насаждаше съмнение въ духоветѣ. Събрани на Циганка, ние чакахме неотвратимото предопредѣление на сждбата: да се усили достатъчно неприятелтъ и да ни нападне за . . . да се защитимъ. Не се опитахме да устроимъ поне единъ фугасъ на шосето, кждето всѣки день пъплѣха неприятелски пълчища, та да се освободимъ отъ двата товара динамитъ, които влачехме съ себе си.

Това бѣ истинска парализия на волята и на духа, уви, толкова скоро следъ тържеството на революцията.

XI

КАКВО ДА СЕ ПРАВИ?

Тревожни запитвания. — Първитѣ походи на аскера. — Планътъ на Икономова. — Водителитѣ раздѣлени. — Бунтъ или възстание?

Известията отъ южнитѣ и източнитѣ участъци бѣха едни и сжщи: презъ еди кжде си минала толкова войска, съ кавалерия и горска артилерия; селянитѣ сж загрижени за женитѣ и децата си — какво да се прави?

Тѣзи еднообразни съобщения действуваха върху насъ като удари съ чукъ, които претжпиха нервитѣ ни. Призракътъ на близкитѣ страхотии ни преследваше вече на всѣка стжпка, а съзнанието за пълна безпомощность сковаваше и мускулитѣ, и душитѣ. За количеството на натру-

панитѣ войски престанахме вече да държиме смѣтка, но предъ другата проблема не можехме да си затворимъ очитѣ.

— Какво да се прави съ женитѣ и децата? — питаха отъ всѣкѫде и чакаха отговоръ.

Противъ турцитѣ можехме да не предприемаме нищо и да чакаме спокойно да ни нападнатъ, но за селянитѣ и за тѣхнитѣ семейства не можехме да не помислимъ.

Мѫжетѣ и синоветѣ на тия челяди бѣха при насъ. Тѣ слушаха за движението на аскера, виждаха бездействието ни и четѣха по лицата на началницитѣ си безнадеждността, която бързо заразяваше и тѣхъ. Известията за нѣколко първи походи на войската, придружени съ неминуемитѣ жестокости, ясно рисуваха въ въображението на тия бащи и синове близката участь на тѣхнитѣ семейства. И тѣ не бѣха вече никакви възстаници и борци за свобода, а само бащи, братя, синове, загрижени за домачадията си.

„Днесъ пристигна тукъ Калканджиевъ и разправя, че село Пенека било нападнато на 14 т. г. отъ редовенъ аскеръ, около 700 души, стотина кавалеристи и баши-бозукъ. Какво е станало съ хората — незнаемъ. . .“ — съобщаваше ни на 17 августъ Стоянъ Петровъ[1]) и бързаше да направи своитѣ заключения:

> „Щомъ редовната войска е посегнала и разорила Пенека, непременно турцитѣ ще сторятъ сѫщото и съ другитѣ села, а на първо мѣсто съ Урумъ-бегли и Курудере, затова — какво да се прави съ хората?“

Не по-малко обезсърдчителни бѣха сведенията отъ Лозенградско. Съ писмо отъ 10 августъ покойниятъ Янко Стояновъ съобщаваше:

---

[1]) Стоянъ Петровъ отъ М.-Търново бѣ една отъ най-симпатичнитѣ фигури между одринскитѣ революционни деятели. Хубавецъ, строенъ, съ смолиста, но рано побѣлѣла коса и съ чудна блага усмивка, неговата осанка се хвърляше въ очи между проститѣ комити. Нѣколко години презъ подготвителния периодъ на Организацията той прекара въ лозенградския затворъ. Въ затвора той продължаваше да кръщава непосветенитѣ и да учи на четмо и писмо неграмотнитѣ. Одринскитѣ деятели говорятъ съ симпатия за него.

„Скроменъ, разуменъ, разсѫдливъ въ всичкитѣ си деяния — едри и дребни — малко разговорливъ и по-интелигентенъ, съ побѣлѣла коса, макаръ и младъ, той спечелваше обичьта на всички, съ които се срѣщнѣше“ — пише А. Разбойниковъ. („Приноси“, кн. II, стр. 84—85

Хората, които дойдоха отъ полето съ Яни Поповъ и се зачислиха въ четата ни, много скоро се отчаяха и почнаха да бѣгатъ [1]). Въ два деня избѣгаха 40 дущи, па и тѣзи, които оставатъ, сж несигурни. Изпратихъ нѣкои отъ тѣхъ при Л. . . . .; тамъ ще бждатъ поблизо до селото си и може да не бѣгатъ, но съ хората отъ полето какво да правимъ?

П. П. Тѣ казватъ, че бѣгали, защото имъ било студено и не могли да се наядатъ [2]).

Къмъ тѣзи вжтрешни язви не закъснѣ да се прибави и раздвижването на събраната въ М.-Търново непиятелска сгань. На 16 августъ войската, насърдчена отъ своята многобройность и отъ нашето мируване, предприе първата си рекогносцировка къмъ северозападъ, а на 17 августъ Дико Джелебовъ ни пише:

Вчера въ Стоилово дойде единъ полкъ войска (1000 души), 60 души кавалерия и 4 горски орждия. Ние бѣхме 60 души. Хванахме позиции въ гробищата и щомъ се яви пехотата открихме огънь. Войската тутакси почна да ни отговаря отъ четвърть часъ разстояние, хвърлиха и четири топовни изстрела. Ние се принудихме да се оттеглимъ, но едва вечерьта аскеръть се реши да се приближи до селото. Всички жени и деца бѣха вънъ. Въ селото не бѣше останалъ никой. Аскеръть се настани на върха Св. Илия и отъ тамъ даде огънь на селото. Четиридесеть кжщи изгорѣха, останалитѣ — ограбени. Отъ наша страна жертви нѣма, отъ турцитѣ — неизвестно. Днесъ аскеръть потегли къмъ Гьокъ-тепе. Какво е станало тамъ не зная. Всички жени, деца и мжже избѣгаха въ България съ всичкия си добитъкъ. Храна не можемъ да намѣримъ. Днесъ изгорѣха и колибитѣ Шивилигово. Селянитѣ бѣгатъ отъ четата, за да си прехвърлятъ женитѣ въ България. Такива сж работитѣ по насъ.

Такива не бѣха още работитѣ по всички други участъци, но такива и още по-лоши щѣха да станатъ следъ общото настжпление на неприятеля. Защото селянитѣ на Дико можеха да се прехвърлятъ всѣка минута въ Бъл-

---

[1]) Това бѣха „хунитѣ“ на Яни Поповъ, събрани отъ Лозенградското поле въ навечерието на възстанието.

[2]) Лозенградско, поради малобройностьта на останалитѣ следъ аферата селяни, нѣмаше достатъчно складирана храна.

гария, когато другитѣ бѣха съвсемъ несигурни за живота си, особено ако границата бѫде заета отъ турцитѣ. Нападенията на Пенека и на Стоилово бѣха само едни рекогносцировки, но тѣ дойдоха да ни покажатъ още веднажъ, по какъвъ начинъ турцитѣ ще потушаватъ възстанието.

Тъй или инакъ, въпросътъ за настаняването на женитѣ и децата трѣбваше да се реши по единъ радикаленъ начинъ. И когато на другия день следъ известието на Дико Мишелъ заяви, че мисли да замине съ дружината си въ Шиваровия участъкъ, за да бѫде по-близо до Василико, та да пази източната граница и да наблюдава движението по морето, капитанъ Икономовъ отказа категорично да вземе върху си отговорностьта за бѫдещитѣ избивания на женитѣ и децата и най настойчиво поиска да се разреши този въпросъ. Въ първитѣ дни на възстанието Боевото тѣло бѣше изпратило до веичкитѣ участъци едно окржжно, съ което задължаваше войводитѣ да опредѣлятъ въ балкана „сигурни“ мѣста, кѫдето да складиратъ храна и въ случай на нужда да прибератъ женитѣ и децата, подъ постояннata защита на възстанически отреди или на смъртнитѣ дружини. Това решение се оказа неприложимо. При тоя напливъ на аскеръ и въ най-прикрития кѫтъ на Странджа селянитѣ не можаха да смѣтатъ домочадията си осигурени. Каква защита може да окаже една смъртна дружина отъ 20—30—40 селяни, когато бѫде нападната отъ цѣлъ полкъ войска? И въ състояние ли е тя да задържи женитѣ и децата отъ паническо бѣгство? За женитѣ и децата имаше само едно безопасно и сигурно мѣсто — България. А при тая съблазнителна близость на границата, нищо не можеше да спре въ опасния моментъ не женитѣ и децата, но и самитѣ борци. Съзнавайки всичко това, кап. Икономовъ излѣзе предъ другаритѣ си съ едно колкото смѣло, толкова и умѣстно предложение: да изпратимъ догде е още време всички жени и деца заедно съ покжщнината и добитъка въ България, за да ги запазимъ отъ безчестия и кланета а ние, въоржженитѣ четници и селяни, да се укрепимъ на нѣкое удобно стратегическо мѣсто по-близо до българската граница и да се защищаваме догдето можемъ. Съ тѣзи сили, убеждаваше ни Стамо Икономовъ, ние повече отъ това не можемъ да направимъ. Женитѣ и децата не можемъ да запазимъ, нито да ги задържимъ да не бѣгатъ къмъ гра-

ницата. Освенъ това, тѣ ангажиратъ смъртнитѣ дружини и ни правятъ неспособни за съпротива.

Предложението на Икономовъ бѣше умѣстно и практично, но то се оказа несмилаемо за нашата неумолима революционна логика и се отхвърли. Да изпратимъ всички жени и деца въ България, да обезлюдимъ, значи, сами страната, въ която мислѣхме да правимъ масово възстание, да останемъ ние, за да дадемъ нѣколко сражения до границата и следъ това да се приберемъ при бѣжанцитѣ? Не! Това бѣ несъвмѣстимо съ нашитѣ теории — то ни поставяше въ противоречие съ самитѣ насъ. Ние сега избѣгвахме всичко, което би дало на движението ни характеръ изкуственъ, характеръ на бунтъ а не виждахме, че нашитѣ теории бѣха изгубили всѣкаква почва още въ минутата, когато се съгласихме да бунтуваме Одринско . . .

И тъй, тримата водители се раздѣлиха: Икономовъ остана на Циганка, Маджаровъ потегли къмъ своето Лозенградско, а ние — къмъ участъка на Шиваровъ.

Положението, разбира се, навсѣкжде отъ часъ на часъ се влошаваше. Всѣки чувствуваше настжпването на бурята. Нѣколко дена следъ раздѣлата, Икономовъ изпрати до Мишелъ обширно изложение, отъ което азъ ще направя нѣкои извадки. По-ясно отъ всѣкакви други описания, тоя документъ отъ онова време рисува безизходностьта на положението и настроението на революционнитѣ водители и на масата.

> Положението въ всички участъци е много критическо Вѣрвай, че това население, при едно нахлуване на аскера, не ще може да се завардя въ балкана, а като е така , то ще бжде подложено на една поголовна рѣзня и безчестие. Споредъ мене, трѣбва да се вематъ и за него мѣрки, докато е рано, за да се прибере по-близо до границата и да има възможность въ единъ даденъ моментъ да намѣри защита въ България, ако не е желателно да бжде подложено на ужасно изтрѣбление Примѣри има много въ Македония. Тая мѣрка ще бжде найцелесъобразна въ тия тежки минути, а това ще бжде отъ полза и за дѣлото. Нека се стараемъ, щото тоя край да не бжде опустошенъ, за да имаме и за въ бждеще поле за работа. Щомъ ний запазимъ това население, ний пакъ ще можемъ да разполагаме съ него. Единъ день тѣзи

хора пакъ ще навлѣзятъ въ родното си мѣсто, горящи за отмъщение, особено пъкъ, като изпитатъ мизерията, която неминуемо ги очаква въ България. И ще се биятъ като звѣрове ако, разбира се, дотогава работитѣ не взематъ другъ край. Ние, Мишелъ, не можемъ да очакваме днесъ голѣма помощь и самопожертвуване отъ тия хора, които пълнятъ нашитѣ чети. Въ четитѣ едва ли можешъ да намѣришъ по 3—4 четници отъ България; всичко останало е отъ мѣстнитѣ смъртни дружини. Тѣзи хора повече мислятъ за женитѣ и децата си (по лицата имъ това може да се прочете), и ние не можемъ твърде много да разчитаме на тѣхъ, при едно нахлуване на турцитѣ въ селата имъ, защото тѣ по-скоро ще отидатъ да защитятъ домашнитѣ си. . .

При тази слаба подготовка, при тая имъ замисленость и грижа за женитѣ и децата — азъ много малко разчитамъ на тѣхъ при едно стълкновение съ турцитѣ.

Да се говори за даване отпоръ на аскера, когато той нападне въ голѣма маса, вижда ми се неумѣстно и нетактично; разбирамъ да се прави отпоръ, но когато силитѣ ни сж поне съразмѣрни съ силитѣ на противника. Какъвъ отпоръ би могълъ да даде Дико съ 60 четника срещу 1000 души пехота, 60 конници и 4 орждия ? Хубаво и умѣстно е постжпилъ, като се е оттеглилъ. . .

Азъ се връщамъ пакъ на своето предложение: да се централизиратъ всичкитѣ чети на едно стратегическо мѣсто, което да бжде по-близо до Граматикозо и до Гьокъ-тепе и тамъ да се даде единъ по-силенъ отпоръ на турцитѣ. Това ако стане успѣшно, ще има много добъръ резултатъ; нашето дѣло ще запазя и занапредъ своята мощь и сила. И за въ бждеще ще имаме по-голѣмъ успѣхъ при преследването на нашата идея“ . . .

И това писмо на Икономовъ остана безъ последствие, макаръ че имаше още време да се направи нѣщо ако не за друго, поне да се осигури населението.

Възстание ли направихме ние въ Странджа, или бунтъ?

На тоя въпросъ азъ нѣмахъ вече два отговора.

И ако днесъ, три години следъ страшната трагедия, има нѣщо, за което най-много съжалявамъ, то е гдето при съзнанието, че правимъ бунтъ, не изпратихме своевременно въ България женитѣ и децата, за да ги спасимъ отъ излишни страдания и безчестия.

XII

ГЪРЦИТѢ ПОДЪ ВЪЗСТАНИЧЕСКА ВЛАСТЬ

Шиваровъ пълновластенъ управникъ. — Тържествено влизане въ Василико. — Управлението на града. — Окржжно до гръцкитѣ села. — Гръцкитѣ смѣтки. — Чорбаджия пострадалъ за вѣрностьта си къмъ революцията

Връщахме се отново къмъ Шиваровия участъкъ, кждето нашето господство не бѣше никакъ разклатено. Посетихме пакъ Китката и другитѣ чуки надъ Василико, които сега не познаваха други господари освенъ насъ.

Въ наше отсжтствие Шиваровъ тукъ управляваше пълновластно голѣма часть отъ областьта на бившата Василикоска каза. Гърцитѣ, изоставени отъ законнитѣ си владѣтели, побързаха да изявятъ своята покорность къмъ победителя, особено пъкъ като се увѣриха, че нашето движение е насочено изключително срещу турската власть. Своята солидарность съ възстаницитѣ тѣ манифестираха, като задигнаха остатъка отъ добитъкъ и покжщнина въ съседнитѣ напустнати турски села: Потурнаково, Св. Варвара и др. Следъ тѣзи първи враждебни акции противъ „общия врагъ", тѣ направиха постжпки да се сприятелятъ съ „новитѣ господари" и да спечелятъ съ любезности и услужливость тѣхното разположение.

Представительтъ на революционното управление въ тоя край — Шиваровъ, следъ многократни покани, на 15 августъ влѣзълъ тържествено въ Ново Василико. Църковнитѣ камбани още отъ далечъ възвестили приближаването на възстаническия водитель, а цѣлото мжжко население, начело съ църковнитѣ хоржгви и съ духовенството въ свещенически одежди, излѣзло вънъ отъ града да го посрѣщне. Френетически викове цепѣли въздуха, а женитѣ и децата, наизлѣзли въ празднично облѣкло предъ кжщнитѣ врати, поздравявали триумфалното шествие на победителя. Отъ цѣлото това посрѣщане и отъ всичкитѣ излияния на своитѣ посрѣщачи Шиваровъ запомнилъ само виковетѣ: „Жито" (Зито! — Да живѣе!). Той билъ заведенъ въ кжщата на първия василикоски чорбаджия, кждето билъ обсипанъ съ любезности и нагостенъ царски съ своитѣ момчета. Следъ тоя официаленъ приемъ той имъ обяснилъ цельта на движението, поканилъ ги да избератъ

помежду си една комисия отъ първенци, на която повѣрилъ управлението на града, посетилъ напустнатитѣ казарми и другитѣ турски учреждения и като задигналъ всичко незадигнато отъ гърцитѣ — разни сумки, вехти патрондаши, шинели, стари оржжия и пр., върналъ се въ своя бивакъ.

Отъ тоя день нататъкъ гърцитѣ се поставили въ услуга на Организацията, изпълнявали съ готовность поржчкитѣ на Шиварова и не се скжпѣли въ любезности и армагани. Всѣки день въ възстаническия лагеръ отивали по нѣколко пратеници на василикоската управителна комисия съ товари грозде, тютюнъ, коняци, дрехи, за да искатъ наставления по градскитѣ работи или просто да изразятъ своята покорность и симпатии.

После почнаха да се явяватъ при насъ депутации и отъ другитѣ гръцки села съ сжщитѣ изявления на покорность и симпатия. Тогава ние разпратихме до гръцкитѣ села въ Василикоско следното окржжно на гръцки:

Братя, научихме се, че искате да се побратимите съ своитѣ християнски братя — българитѣ, за да се постигне съ общи сили окончателното унищожение на общия ни врагъ—турцитѣ и пълното освобождение на общата ни мила татковина. До сега ние сме разчитали само на собственитѣ си сили и на Бога, понеже нашата цель е свещена и на наша страна е правото. Тъй щото и безъ вашата помощь, ние сме убедени въ скорошното пълно освобождение на страната.

Но понеже сме готови да приемемъ всѣки християнинъ, който отъ душа и сърдце желае унищожението на тирана, затова протѣгаме ржка и къмъ васъ, въ знакъ на искрено побратимяване и на съвмѣстна борба противъ турцигѣ.

Имайте довѣрие въ приносителя на настоящето ни писмо и ако искрено желаете да се побратимите съ насъ, направете каквото ви каже той, за да не пострадате и вие покрай турцитѣ. Но ако храните къмъ насъ други, не братски чувства и ако преследвате други цели и искате само да услужите на нашитѣ врагове, тогава бждете увѣрени, че ще ви постигне участьта на мухаджиритѣ отъ Василико.

Отъ Щаба на VII Македоно-Одрински Възстанически окржгъ

Окржжното, разбира се, не подействува магически върху гърцитѣ — не ги направи въ нѣколко дена революционери, борци противъ турската тирания и искрени приятели на българитѣ. То само ги успокои съвършенно, увѣри ги, че нѣма защо да се страхуватъ отъ насъ. Отъ друга страна, тѣ почваха да съзнаватъ, че нашето царство нѣма да бжде много трайно, че то е по-скоро едно междуцарствие, догдето се узакони отново властьта на турцитѣ. Всички тѣхни любезности и изявления на солидарность имаха за целъ да имъ осигурятъ безопасно прекарване на междуцарствието. Затова тѣ не си позволиха никакви рисковани действия, които ги биха компрометирали предъ „законнитѣ“ владѣтели. Отъ село Кости, кждето бѣше се загнѣздилъ единъ турски гарнизонъ, който не се помръдна отъ тамъ до края на нашето господство, костичани посрѣщнаха съ тревога окржжното ни и туриха въ действие всичкото си дипломатическо изкуство, за да ни отклонятъ отъ мисъльта да нападаме гарнизона въ селото имъ. Азъ нѣмамъ на ржка костичкия отговоръ, но съмъ запазилъ на гръцки черновката на едно наше писмо, изпратено по тоя случай до гърцитѣ въ Кости. Ето писмото:

До жителитѣ на село Кости

Получихме писмото ви. Ако всичко, което ни пишете е вѣрно и искрено, тогава бждете увѣрени, че отъ насъ нѣма да изпатите никакво зло, както не изпатиха християнитѣ отъ Василико.

Но ние не можемъ да не нападнемъ войската, кждето и да се намира тя. Ще се стараемъ, обаче, да избѣгнемъ всѣка жертва отъ ваша страна. Отъ васъ искаме само, ако не ни помагате, поне да не ни прѣчите. Следъ нѣколко дни, възможно е, да дойде по-многоброенъ аскеръ и да поиска да обхожда околноститѣ на селото ви. Ако нѣкой отъ васъ се осмѣли да служи за водачъ на войската и да предава българскитѣ села или насъ, ще наказваме цѣлото село.

Ето защо, ние поискахме да се срѣщнемъ съ васъ и да се разберемъ по всички въпроси, както и по унищожението на турския гарнизонъ въ селото ви.

Търсете случай да се срѣщнете съ насъ. Сжщото постарайте се да съобщите и на селянитѣ отъ Бродилово.

Отъ Щаба на VII Македоно-Одрински Възстанически окржгъ

Само въ Василико, кждето имаше по-вече интелегентни гърци — останалитѣ села бѣха повечето нестинарски — се създаде известно увлѣчение отъ нашето движение. Нѣкои членове на „Временното правителство", напримѣръ, гледаха доста сериозно на своята управническа роля и искаха отъ насъ наставления, какъ да изпълняватъ разнитѣ функции на управлението — раздаване правосждие, уреждане полицейска служба и пр. Имаше дори единъ виденъ василикоски търговецъ, който се показваше особено привързанъ къмъ „освободителното движение". Следъ като се възстанови турската власть въ града, той билъ наклеветенъ отъ съгражданитѣ си, арестуванъ като приятель на комититѣ и измѣнникъ на държавата. Отъ тоя рѣдъкъ гръцки чорбаджия азъ съмъ запазилъ следното характерно писмо:

Многоуважаеми г. Мишелъ,

Нѣкои наши съграждани не признаватъ никаква комисия и се разбунтуваха противъ насъ. Затова Ви молимъ да ни дадете наставления какъ да постжпимъ. Опитахме се да ги смиримъ съ добро, но напраздно.

Нѣкои искатъ да дойдатъ въ планината безъ работа и безъ да ги изпращаме ние; затова, молимъ Ви, наказвайте всѣкиго, който дойде при Васъ безъ бележка отъ насъ. Изпратете и хора да въдворятъ реда.

Чакаме помощь и наставления какво трѣбва да направимъ.

Ново Василико,
23 августъ 1903 г.

Съ почитание и уважение: *К. К.*

Не помня какво сме отговорили тогава на това писмо. но не стана нужда да отиваме въ Василико, „за да въдворимъ реда", понеже сжщия день вечерьта пристигна единъ таборъ войска, който безпрепятствено влѣзе въ града и, сигурно, е възстановилъ реда.

На другия день сжщиятъ аскеръ, предвожданъ отъ василикоски гърци, атакуваше възстаническитѣ позиции надъ Василико.

XIII

ОТБРАНИТЕЛНИ МѢРКИ

Избрани позиции до границата. — Три села на Узунъ-чаиръ. — Животътъ въ „женския лагеръ“. — Подкрепление отъ България. — Една патетична речь на Мишелъ. — „Трофеи“

Обикаляхме мѣстата около Вургари и Мързово за да изберемъ защитни позиции. На 24 августъ минавахме край Вургари. Селото бѣ потънало въ мракъ и тишина. Вслушваме се въ нощьта — никакъвъ шумъ, никакъвъ гласъ на човѣкъ или на животно. Безлюдие, пустота. Умислени продължихме пѫтя и излѣзохме надъ селото. Бавно и немощно предъ насъ се движеше човѣшка сѣнка. Стигнахме я и познахме единъ старецъ отъ Вургари, който пъшкаше подъ тежестьта на голѣмъ товаръ.

— За кѫде си тръгналъ, дѣдо? Где сѫ селянитѣ? — питаме го.

— Селянитѣ се разпръснаха по къра. Кѫде Лозенградъ манафето где да си е села изгорили...

— Ами ти кѫде си тръгналъ съ тоя товаръ? Где ти сѫ женитѣ?

— Малко рубица*), господине... да я кѫтамъ нѣкѫде да я не изгорятъ манафето... Женитѣ сѫ горе, въ ормана...

— Трѣбва още утре да настанимъ нѣкѫде женитѣ и децата. Инакъ съвсемъ ще се разпръснатъ, — каза Мишелъ, като отминахме стареца.

Малко по-нататъкъ на пѫтя забелязахме свѣтлина. Една млада жена се мѫчеше да измъкне волска кола, потънала въ нѣкаква трапчина всрѣдъ пѫтя, а едно детенце й свѣтѣше съ лоена свѣщь. Две други дечица стоеха до жената и се мѫчеха да пропѫдятъ сѣня, който ги налѣгаше.

— Кѫде ти е момчето, невѣсто? — запитахме ние, а две наши момчета се запретнаха да измъкнатъ колата.

— Съ Шиваровъ е, — въздъхна жената.

— Знаешъ ли кѫде сѫ другитѣ селяни? Много си закъснѣла.

*) Подъ думата рубица въ М. Търново разбиратъ дрехи — черги, ризи, горни дрехи и пр.

— Сама съмъ ... — страдалчески изохка тя и подкара измъкнатата кола.

По цѣлия пѫть настигахме семейства съ коля, добитъкъ и покѫщнина. Избрали на зàветъ мѣсто за нощуване, наклали огньове и легнали да спятъ.

На другия день избрахме за лагеръ на женитѣ и децата равнището Узунъ-чаиръ, половинъ часъ на вѫтре отъ границата. Тамъ имаше наблизо гора и вода. До вечерьта повечето отъ пръснатитѣ семейства на Вургари, Мързово и Граматиково се събраха въ Узунъ-чаиръ. Назначихме нѣколко комисии отъ старци за раздаване храна, за пазене реда и пр., и тръгнахме да обходимъ отсрещнитѣ чуки. Това бѣха най-стратегическитѣ мѣста въ цѣлата Странджа, може би. Надъ Василико се издигаше известния намъ връхъ Китката, единъ часъ далече отъ него следваше Копрецъ, а единъ часъ отъ Копрецъ нататъкъ се издигаше господствуващиятъ връхъ Голешъ. Редица други по-низки, но стратегически върхове се отдѣляха въ северозападна посока и свършваха при българската граница. Всички чуки заемаха надлъжъ 20—25 клм. Между чукитѣ, българската граница отъ северъ и Черното море отъ истокъ, оставаше една територия, защитена отъ всѣкакви неприятелски нападения. Тукъ именно бѣха настанени женитѣ и децата.

Като гледахъ тѣзи прекрасни чуки, азъ още веднажъ се увѣрихъ въ правотата на Икономовия планъ. Ние, заедно съ Шиваровитѣ четници не броехме повече отъ 150 души — сила съвсемъ недостатъчна да заеме и укрепи всички чуки пръснати на такова голѣмо разстояние. Раздѣлихме момчетата на нѣколко групи и на всѣка чука се паднаха по 15—20—30, най-много четиридесеть души. Ако бѣхме съсрѣдоточили, както предлагаше Икономовъ, всичкитѣ си сили, ние тукъ, при осигурени флангове и тилъ, можехме много дни да отблъсваме неприятелския напоръ, снабдявани съ храна отъ лагера на женитѣ, задъ насъ, и имайки възможность въ най-критическия моментъ да прехвърлимъ границата. Но сега бѣше вече късно. Въобразявахме си, че сме заели и укрепили избранитѣ прекрасни естествени позиции и се приготвихме да чакаме неприятеля. Момчетата се заловиха да правятъ окопи, а ние, Мишелъ, азъ и Варналията, обикаляхме чукитѣ и надзиравахме приготовленията.

На 23 августъ вечерьта слѣзохме въ Узунъ-чаиръ да посетимъ „женския лагеръ“. Още отъ далече предъ насъ

свѣтнаха три голѣми групи огньове и до ушитѣ ни стигна кучешки лай. Сърдцата ни трепнаха предъ това зрелище. Тукъ, на тая поляна, подъ открито небе, бѣ пренесенъ живота на три села, осѫдени на унищожение. Предъ всѣки накладенъ огънь стоеше наредено по едно бездомно семейство, прокудено, може би за винаги, отъ своето бащино огнище.

Къмъ крайнитѣ „кѫщи“ на това селище запитахме едно семейство отъ кое село е.

— Отъ Граматиково — отговориха.

— Тукъ е Граматиково, нататъкъ — Мързово, а накрая — Вургари, — прибави другъ.

— До сега бѣхме далеко, па сега станахме комшии. Всѣки день можемъ да отиваме на гости у мързовци и вургарци — пошегува се единъ селянинъ, безгрижно излегнатъ край огъня.

И тая шега съдържаше една страшна присѫда за насъ!

Заобиколихме и тритѣ „села“. По силата на навика, улицитѣ и тукъ бѣха тѣсни и криви, като въ село, кучетата съ лай защищаваха своитѣ райони, а домашнитѣ птици дремѣха подъ единъ покривъ съ стопанитѣ си. Старци и жени си приказваха край огньоветѣ. Тукъ-тамъ не липсваха дори и пѣсни, въ които напраздно се мѫчехъ да доловя тонове на отчаяние и безнадеждна скрѫбь. Постепенно грамадното селище съ своитѣ близо две хиляди обитатели затихна. Само огньоветѣ блѣщукаха още таинствено. Мѫчно се спи. Тишината се нарушаваше отъ самотния лай на нѣкое ревностно куче. Обадиха се първитѣ пѣтли, възвестявайки преваляването на нощьта. Чуваше се и още нѣкакъвъ шумъ, смѫтенъ и неопредѣленъ.

Презъ деня се заехме да организираме по-добре интендантската служба. На всѣко семейство се отпусна по опредѣлено количество брашно, месо (всѣки день се колѣха много говеда отъ Потурнаково и други турски села) а на нѣкои нуждаещи се селяни се даваха и продукти, като млѣко, сирене и пр. Раздаването на храната се придружаваше отъ безкрайни разправии и всѣкога даваше поводъ за караници между женитѣ. Организира се и полиция отъ петнадесетина кримкари, непосрѣдствено подчинени на единъ учитель — възстаникъ, известенъ още отъ ученическата скамейка съ прѣкора „докторъ“.[1]) (Тази

[1]) Георги Тодоровъ отъ Тетово, до възстанието учитель въ село Велика.

титла той дължеше на очилата и на важния си изглед.) „Докторътъ“ въ наше отсѫтствие управляваше цѣлия „женски лагеръ“. Въ тѣзи колиби, построени отъ листакъ и покрити съ черги, бѣше настанено населението отъ три села. Предъ колибитѣ женитѣ перѣха, готвѣха, вършеха всичкитѣ си домакински работи, а добитъкътъ изпълваше цѣлия лагеръ съ воня и нечистотии. Всички молѣха Бога да продължи горещинитѣ и сушата, за да се избѣгнатъ болести и епидемии, особено между децата.

Вечерьта отъ България ни изпратиха около четиридесеть момчета подкрепление, подъ предводителството на Михаилъ Даевъ Усилихме съ тѣхъ нашитѣ чуки, а Даевъ съ петь-шесть души потегли още сѫщата вечерь къмъ паспаловския участъкъ, за да заеме мѣстото на покойния Кондоловъ.

Привечерь, на равнището между „селата“ Вургари и Мързово бѣха се натрупали множество жени. Единъ момъкъ, придруженъ отъ нѣколко босоноги селянчета, хвърляше по земята навързани кокошки, тикви, лубеници, тенекии и всѣкакви вещи. Около тѣзи предмети между женитѣ се водѣше живъ споръ. Запитахме момъка отъ кѫде е взелъ тая стока, а той спокойно ни отговори:

— Отъ Потурнаково.

Тукъ Мишелъ се изправи предъ събраната публика и въ една патетична речь осѫди постѫпката на момъка. Ние не сме възстанали за да плячкосваме напустнатитѣ турски села. Такива деяния ни приравняватъ съ турцитѣ. Публиката се трогна. Нѣкои жени дори се разчувствуваха до сълзи. Едни предложиха да се върне цѣлата плячка въ Потурнаково, други настояваха да се пустнатъ птицитѣ на свобода. Най-после нѣколцина старци изказаха мнение, че е най-добре птицитѣ да се раздадатъ на нѣколкото семейства, въ които имаше болни.

Тукъ трѣбва да спомена, че следъ като се обяви възстанието, мнозина наши селяни смѣтаха имота на избѣгалитѣ турски семейства за свое естествено наследство, но се въздържаха отъ плячкосвания, понеже това имъ се най-строго забрани. Само турския добитъкъ и храни се присвояваха отъ Организацията и сега служеха за обща употрѣба.

Затова пъкъ, вмѣсто нашитѣ селяни, възползуваха се гърцитѣ. Гърцитѣ бѣха задигнали най-ценнитѣ вещи, като покѫщнина и пр., отъ турскитѣ села. Само жалки оста-

тъци останаха на разположението на нѣкои наши плячкаджии, които тайно отиваха да таршуватъ изъ запустѣлитѣ турски кѫщи.

Два дни преди да се образува „женскиятъ лагеръ“, една зарань, по пѫтя отъ Потурнаково за Вургари, бѣхме срѣщнали една такава група плячкаджии съ нѣколко коли. Въ колитѣ имаше: лубеници, единъ човалъ кромидъ, дикани, пиростии, праздни шишета, прозорци. Сѫщия день срѣщнахме другъ селянинъ, който се връщаше отъ Потурнаково съ една диканя, нѣколко кокошки и две-три тикви.

И всички тѣзи „трофеи“ се носѣха къмъ Вургари, което тъкмо тия дни запустѣваше: селянитѣ оставяха кѫщитѣ и по-голѣмата часть отъ покѫщнината си и бѣгаха къмъ горитѣ...

БЂЖАНЦИ

I

НАЧАЛО НА КРАЯ

Първитѣ турски опустошения. — По границата. — Разсѫждения около едно неизкупимо престѫпление. — Турцитѣ вече настѫпватъ. — Край на „женския лагеръ“

Цѣлата възстанала область бѣше вече наводнена отъ неприятелска паплачь, която наброяваше 35—40 хиляди души. Участьта на нашето възстание бѣше решена. Това виждахме ясно всички. Учудваше ни само бавностьта и предпазливостьта на неприятеля. Но и учудването ни не трая дълго. На 25 августъ той мина въ настѫпление по всички посоки. Дветѣ страни си размѣниха ролитѣ.

Тоя день сутриньта напустнахме „женския лагеръ“ и се упѫтихме къмъ най-близкитѣ чуки. Предниятъ день бѣше пристигналъ по сухо и по море въ Василико повече отъ 1,000 души аскеръ, съ кавалерия и горски топове. Тази сутринь пъкъ узнахме, че сѫщата войска изъ пѫтя си за Василико опожарила Граматиково и нѣколко кѫщи отъ Мързово. Но най-много ни разтревожи известието, че другъ голѣмъ отрядъ съ горска артилерия се движи отъ западъ, за да заеме границата. Прочее, застрашаваше се дѣсниятъ флангъ на възстаницитѣ по укрепенитѣ чуки. Рисковано ставаше и стоенето на „женския лагеръ“.

Движехме се близо до границата. На нѣкои мѣста излизахме на самата линия, по която непрекѫснато бдѣха български войници. Нѣкои отъ тѣхъ бѣха извънредно услужливи: описваха ни мѣстностьта, посочваха ни пѫтекитѣ, по които биха могли да минатъ турцитѣ, за да заематъ границата. Когато, избирайки по-прѣки пѫтища, минавахме на българска територия, за войницитѣ настѫпваше трагично сблъскване между чувствата и войнишкия имъ дългъ. Тѣ ни предупреждаваха, настояваха и ни се молѣха да минемъ въ „своята“ територия, да не ги излагаме предъ началството имъ, което имъ заповѣдало да държатъ границата най-строго затворена за насъ. Стигнахме на поста Кара-топракъ. Срещу българската казарма стърчеха четири голи стени, по които още личеха следитѣ отъ пожара. Седнахме подъ тия голи стени на почивка и приехме „на гости“ двама български войници отъ срещния постъ. Тѣ ни разправиха за паниката въ турскитѣ постове презъ първата нощь, за бѣгството на аскера и за изгаря-

нето на турскитѣ погранични казарми отъ нашитѣ. Тѣ говорѣха съ гордость за пораженията и за бѣгството на турцитѣ и съжаляваха, че не имъ се дава възможность да се биятъ рамо до рамо съ възстаналитѣ си братя. Предъ вида на тия бодри и снажни войници, азъ почувствувахъ по-болезнено погрома, надвисналъ надъ Одринско и горко оплакахъ безразсѫдно пропустнатия исторически моментъ, който никога вече нѣма да се върне. Патриотитѣ въ България съ гордость пресмѣтаха на 200 и 300 хиляди души числото на войската и се хвалѣха съ нейнитѣ отлични качества. А сега тия войници бѣха заставени да стоятъ по постоветѣ си и да гледатъ съ скръстени рѫце нечовѣшкитѣ усилия на своитѣ братя и конвулсиитѣ на неравната борба, която се разиграваше на две крачки отъ тѣхъ. Все тъй съ скръстени рѫце тѣ ще присѫтствуватъ и на страшния погромъ, който ни дебне. Историята ще извини тѣхъ, подчиненитѣ войници на свободна България и насъ, възстаналитѣ роби, но не и вдъхновителитѣ и върховнитѣ вождове на 200—300 хилядната българска армия. Какво велико престѫпление предъ бѫдещето на единъ народъ, младъ. току-що прогледналъ, нуждаещъ се отъ традиции и велики дѣла, за да повѣрва въ силитѣ си и да се издигне като морална и културна единица въ собственитѣ си очи! Свободниятъ български народъ доживѣ бунта на своитѣ поробени братя и вмѣсто да се дигне като единъ човѣкъ и да измете владичеството на гнилия турски колосъ, биде осѫденъ на бездействие отъ своитѣ водители. Неизкупимо, самоубийствено бездействие! . . .

Догдето въображението ми рисуваше картината, която би представлявала сега страната отъ Черно-море до Албанскитѣ планини, ако официална България не бѣше останала чужда за нашата борба, чу се глухъ, далеченъ, продължителенъ гърмежъ. Той идѣше откъмъ крайбрѣжието. Предположихме, че неприятелтъ атакува вече Китката. Ние бѣхме сякашъ на най-далечната точка, докоято стигаше последниятъ отзвукъ. Даваха се очевидно залпове, които се сливаха въ единъ общъ вой.

Когато ми се е случвало да чуя отъ далеко стрелба, въ която участвуватъ наши хора, всѣкога ме е обземала тревога и уплаха отъ нѣщо страшно, което ще стане. Уплахата престава само когато заглъхне съвсемъ ехото на стрелбата, или когато попадна самъ въ района на ад-

ската игра. Тоя пѫть не изпитахъ никаква уплаха, а само люта болка и нечовѣшка злоба. Защото сега нѣмаше нищо неизвестно, нѣмаше и мѣсто за съмнение. Тоя проклетъ вой бѣ погребалната пѣсень на нашитѣ дългогодишни усилия и на всичкитѣ ни хубави надежди. Нѣколко минути ние стояхме мълчаливи. Мишелъ заговори пръвъ:

— Ще се разпръснатъ женитѣ. Нищо не може ги задържа . . .

Следъ минутно двоумение, той натовари куриера да отиде веднага при „доктора" и да му съобщи, че „женския лагеръ" трѣбва тутакси, но въ пъленъ редъ, да се прехвърли въ България.

Отъ сѫщата посока се чуха нѣколко по-силни гърмежи, които не бѣха ни залпове отъ пушки, ни бомби, а топовни изстрели. Тая усилена стрелба трая около половинъ часъ и спрѣ. Или нашитѣ сѫ напустнали Китката, или турцитѣ сѫ отстѫпили въ Василико — казахме си ние и продължихме пѫтя. Другия день узнахме, че на 25 сутриньта, два голѣми отреди излѣзли отъ Василико и потеглили — единиятъ къмъ Вургари, другиятъ — къмъ опожареното турско село Потурнаково. Нашитѣ отъ Китка и отъ Копрецъ, макаръ че неприятелтъ се намиралъ на повече отъ половинъ часъ далеко, открили залповъ огънь. Турцитѣ откъмъ Потурнаково отговорили съ нѣколко топовни изстрела и се завърнали въ Василико.

На 26 августъ въ Василико турцитѣ направили нови десанти и нѣколко голѣми отреда тръгнали по разни посоки. Очевидно, тѣ се готвѣха да обхванатъ отъ нѣколко страни укрепенитѣ чуки.

Сѫщия день „докторътъ" ни съобщи, че щомъ се чули първитѣ гърмежи откъмъ крайбрѣжието, въ „женския лагеръ" настанала тревога, но той съ своето „полицейско отдѣление" сполучилъ да възстанови реда и да прекара оттатъкъ границата изплашенитѣ домочадия.

— Съжалявамъ, че моето градоначалство тъй скоро и тъй печално се свърши — казваше той въ писмото си.

Тоя день до вечерьта не се чуха никакви гърмежи.

II

ОТБРАНАТА НА ЧУКИТѢ

Сражения предъ Китка. — Отблъснати атаки. — Турцитѣ господари на Китка, Копрецъ и Голешъ. — Ужаситѣ на югъ. — 35 села опожарени за 5 дни. — Въ България

На 27 августъ турцитѣ, предвождани отъ единъ генералъ, довършиха своето обходно движение. Тѣ схващаха стратегическото значение на заетитѣ чуки и искаха да осигурятъ сполуката си. Освенъ това, тѣ сигурно имаха преувеличено мнение за възстаническитѣ сили. Тоя день само веднажъ се чу стрелба, която не трая повече отъ половинъ часъ. Както узнахме вечерьта, единъ неприятелски обозъ попадналъ на едно наше предно отдѣление, окопано добре при Маслинитѣ. Войницитѣ избѣгали, а нашитѣ убили нѣколко коня. Неприятелтъ не посмѣлъ да нападне отново възстаническитѣ позиции и съ нѣколко ранени се върналъ въ Василико.

Обходното движение на турцитѣ бѣше вече свършено и на другия день, 28 августъ, тѣ започнаха отъ всички страни — отъ югъ, юго-изтокъ и юго-западъ — настжпление срещу Китката. Шиваровъ изпратилъ тамъ подкрепление отъ Копрецъ. Цѣли 7—8 часа турцитѣ се опитвали да заематъ върха, като се втурвали въ атака ту отъ една, ту отъ друга страна, но всичкитѣ имъ нападения бивали отблъсвани съ загуби. Чакъ следъ обѣдъ положението на нашитѣ станало критическо и всички въ пъленъ редъ се прибрали на съседния връхъ Копрецъ. Единъ малъкъ отрядъ се натъкналъ на наша засада и билъ до кракъ избитъ. Съ топоветѣ турцитѣ си служели много лошо. Повечето гранати падали оттатъкъ върха Копрецъ, въ дола, нѣкои—на самия връхъ, но нито една не направила пакость. Много снаряди дори не избухнали. Едно седемнадесеть годишно македонче, отъ вжглещаритѣ, срещу което турцитѣ изстреляли повече отъ десеть гранати, като видѣло, че не експлодиратъ, взело една, турило я въ раницата си и я пренесло въ България.

Следъ нѣколко сполучливо отблъснати атаки, турцитѣ се оттеглили, а нашитѣ, отъ страхъ да не имъ се пресѣче пжтя за отстжпление, напустнали Копрецъ и безъ, една жертва се прибрали на Конскитѣ глави.

На другия день неприятелтъ владѣеше вече тритѣ върха: Китката, Копрецъ и Голешъ. За по-нататъшна отбрана не можеше и да се мисли. А бѣше необходимо поне една отъ тия три чуки да остане въ наши ржце, за да бжде осигурено отстжплението на селянитѣ и четницитѣ отъ южнитѣ участъци къмъ България. Така, благодарение на нашата непредвидливость, тия прекрасни чуки, отъ които бихме могли да дадемъ многодневни юнашки сражения, при сигуренъ пжть за отстжпление, останаха неизползувани. Неприятелтъ сега бѣше се укрепилъ на тѣхъ съ своитѣ топове. И ако бѣжанцитѣ отъ южнитѣ участъци се спасиха отъ масови кланета и отъ пълна катастрофа, това се дължи изключително на прекалената турска предпазливость и бавежъ.

Докато ние бѣхме осигурили поне женитѣ и децата отъ Шиваровия участъкъ—имахме при това границата на България до насъ—въ южнитѣ участъци положението на нашитѣ стана безизходно. Турскитѣ войски настжпваха въ голѣми маси, съ артилерия и кавалерия и като не срѣщаха почти никакъвъ отпоръ отъ страна на възстаницитѣ, започнаха да опожаряватъ наредъ обезлюденитѣ села. На много мѣста подиръ аскера се движеше съ коли, тжпани и зурли башибозукъ, който предварително задигаше всичко останало въ селата. Много села въ Малко-Търновско и Лозенградско бѣха отчасти или съвършено опожарени презъ тия нѣколко дена: Кулата, Ереклеръ, Куру-дере, Урумъ бегли — въ Лозенградско; Паспалово, Граматиково, Стоилово, Цикнихоръ, Велика, Чеглаикъ, Керациново, Мегалово, Вургари и др. — въ Малко-Търновско. Презъ тѣзи петь страховити дни, отъ 24—29 августъ, бидоха опожарени тридесеть и осемь села.

Отъ една страна, разкжсани на малки чети и заобиколени отвредъ съ неприятелски отреди, а отъ друга — парализирани въ действията си отъ присжтствието на забѣгналитѣ изъ балкана домочадия, нашитѣ не можаха да противопоставятъ на неприятеля почти никакъвъ отпоръ. Отъ писмата имъ се виждаше, че тѣ вече и не мислѣха за съпротива: питаха само, какво да правятъ съ женитѣ и децата, за да не ги изложатъ на обща сѣчь и безчестие. Самото имъ прехвърляне въ България ставаше вече рисковано и мжчно. Сякашъ и тѣ, като насъ, бѣха изпаднали въ едно състояние, при което човѣкъ вижда напреде си

изправена опасността и стои предъ нея вцепененъ, безъ да знае и безъ да мисли какво може да предприеме.

На 29 августъ зарания Мишелъ писа на Шиварова да потегли къмъ България. После мълчаливо ни поведе къмъ границата и следъ половинъ часъ се настанихме на едно равнище въ българска територия. Помня тоя мѫчителенъ часъ като сега. Дълго време ние стояхме умислени, безъ да се погледнемъ и безъ да промълвимъ дума. Ние се срамувахме сякашъ единъ отъ другъ и озлобени срещу цѣлия свѣтъ, оплаквахме печалния край на едно дѣло, съ което до тогава живѣехме.

Освенъ семействата отъ „женския лагеръ", тамъ заварихме и много други бѣжанци отъ разни крайгранични села, успѣли въ разни дни да се прехвърлятъ отсамъ. Едни отъ тѣхъ бѣха настанени въ колиби отъ листакъ и чакаха, други се пръснаха изъ българскитѣ села край границата да търсятъ роднини, познати, хлѣбъ, покривъ или работа. Отъ Бургасъ приятелитѣ всѣки день изпращаха коля съ брашно, което почти всѣкога въ оскѫдно количество, се раздаваше на бѣжанцитѣ.

На втората вечерь следъ нашето минаване отсамъ, турцитѣ заеха границата и се настаниха подъ чадъри до опожаренитѣ си казарми. А главната маса селяни оставаше още вѫтре. На 31 августъ минаха отсамъ Дико и Маджаровъ, а на 1 септемврий — лозенградскитѣ войводи съ четитѣ. Селяни тѣ не водѣха, защото отдавна бѣха изоставени отъ тѣхъ. Сѫщия день съвсемъ неочаквано пристигна Петъръ Ангеловъ съ четницитѣ си. Първитѣ думи, съ които го посрѣщна Мишелъ, бѣха: „Кѫде ти сѫ селянитѣ?"

Стана скарване. Изсипаха се взаимни обвинения. Всѣки виждаше въ лицето на другаря си единъ виновникъ за общия погромъ.

А селянитѣ отъ нестинарския край, герои на толкова подвизи по Черноморското крайбрѣжие, сега бѣха останали сами да спасяватъ женитѣ и децата си, както намѣрятъ за добре.

III

КРЪСТЕНЪ ПОХОДЪ КЪМЪ ЗЕМЯТА НА СПАСЕНИЕТО

И последнитѣ чети прибрани отсамъ. — Трихилядна маса бѣга. — Заблуденитѣ край границата. — Планомѣрность въ турскитѣ опустошения. — Сходство съ арменскитѣ кланета въ Цариградъ

На 5 септемврий пристигнаха и войводитѣ отъ най-южнитѣ участъци — Даевъ, Халачевъ, Стоянъ Петровъ, капитанъ Икономовъ — заедно съ около три хиляди бѣжанци. Въ М.-Търновско не бѣше останало вече ни едно село неопожарено.

Тая трихилядна маса бѣше вече вънъ отъ опасность — на свободна българска земя, но по лицата още стоеше изписанъ ужасътъ на преживѣното и виденото изъ пѫтя: гладъ, мѫка, горящи села, възтържествувалъ непріятель, който ги дебне, жаденъ за отмъщение и кръвь.

Босоноги и дрипави деца, млади жени съ разкървавени крака, бабички и старци, претоварени всѣки съ по нѣщо оцѣлѣло отъ пламъцитѣ: черги, котли, дрехи, покривки и друга покѫщнина. Всички се тръшкаха на земята убити отъ умора и вълнение. Малки деца се гушеха до майкитѣ си и имъ искаха хлѣбъ, а бащитѣ седѣха до тѣхъ неподвижни и гледаха нѣкакъ тѫпо и безсмислено.

Поддава ли се на описание ужасътъ на тоя кръстенъ походъ къмъ земята на спасението?

Хилядна маса се движи дни и нощи по непознати върхове и долища. Шепата четници, които я предвождатъ, се чувствуватъ безсилни да я защитятъ що-годе въ случай на непріятелско нападение. Тѣ не сѫ въ състояние да пазятъ какъвъ да е редъ въ движението, да наложатъ най-необходимото — тишината. Тѣ й напомнятъ постоянно за рисковетѣ на пѫтуването, заплашватъ я съ близостьта на турски постове и засади, молятъ се, гнѣвятъ се, заканватъ се. Нищо не помага. Призракътъ на опасностьта нѣма никаква сила надъ бозайничетата, които плачатъ; надъ капналитѣ бабички; надъ болнитѣ и неджгавитѣ; надъ бременнитѣ жени, които на най опасното мѣсто сѣдатъ да починатъ, съ рискъ да изостанатъ отъ редицата; надъ домашнитѣ животни, които лаятъ и реватъ, безъ да искатъ да знаятъ войводски заповѣди. Проточена на повече отъ

километъръ тая маса върви сякашъ сама, безъ да знае кѫде, разкѫсва се на части, готова при първа тревога да се пръсне по всички страни. Единъ баща съ товаръ на гърба води за ржка нѣколкогодишно момиченце и държи до гърдитѣ си двегодишно детенце. То врѣка непрекѫснато, сърди се войводата, натякватъ съседкитѣ... Бащата е въ отчаяние и оставя детенцето си върху една скала, но хората му го подаватъ пакъ. То продължава да писка и най-после бащата го хвърля въ единъ долъ... По-нататъкъ млада булка, отбила се встрани отъ пѫтя, щастливо се освобождава отъ първа рожба. А редицата продължава своя пѫть, тя се почти губи отъ очитѣ на младата родилка: баща и майка оставятъ своя първенецъ на божиитѣ грижи и бързатъ да застигнатъ дружината... Едно дългоухо реве и навлича на господаря си хулитѣ и проклятията на цѣлата тълпа. Явява се ядосанъ войводата и заповѣдва да се остави магарето на пѫтя. Стопанинътъ се подчинява, но следъ нѣколко минути се отдѣля отъ дружината и отново прибира своя скѫпъ другарь. Животното пакъ реве — войводата е извънъ себе си отъ ядъ и псува и хули нещастния стопанинъ... Още по-нататъкъ цѣла една група, останала по назадъ и откѫсната отъ главната маса, се лута изъ мрачинитѣ, дава знакове, а когато застигне редицата, появяването ѝ поражда страшна тревога.

Ето и границата. Нѣкой отъ кримкаритѣ, миналъ вече отсамъ, дава въ честь на своето избавление единъ изстрелъ. Въ тълпата, срѣдата и краятъ на която се намира още далече въ турска територия, изстрелътъ се взима за неприятелско нападение и се създава паника. Едни бѣгатъ обратно назадъ, други—къмъ границата, а нѣкои се натъкватъ право на турскитѣ постове. Главната маса, примрѣла отъ страхъ, едва успѣва да се прибере отсамъ, а отдѣлни групи по цѣли дни се лутатъ около границата...

Нѣколко дни бѣхме принудени да изпращаме малки четици да прибиратъ заблудени изъ горитѣ въ Турско и Българско наши хора. Веднажъ видѣхъ такава една група изгубени бѣжанци, току що стигнали на бивака. Тѣ лежеха почти въ безсъзнание и мълчеха. Нѣколко дена не бѣха турили троха хлѣбъ въ уста.

Изглеждаше, че сѫ изгубили способностьта да говорятъ и да ядатъ, но подиръ известно време се хвърляха бѣсно върху хлѣба.

*

Не ще се опитамъ да правя поменикъ на падналитѣ борци, на избититѣ старци и пеленачета, на изнасиленитѣ и после изклани невѣсти и моми.

Подробни таблици на сраженията, както и на турскитѣ звѣрства и опустошения сж дадени въ Мемоара на вжтрешната организация. Тоя мемоаръ може да не е съвсемъ точенъ въ изложението на сраженията и въ числото на падналитѣ отъ дветѣ страни. Що се отнася, обаче, до рекапитулационнитѣ таблици на турскитѣ звѣрства и опустошения, Мемоарътъ далечъ не съдържа всичко, което е струвало потушването на възстанието въ Странджа.

Ще кажа само нѣколко думи за общия характеръ на турскитѣ действия.

Не подлежи на съмнение, че турскитѣ генерали сж имали наставления отъ Цариградъ да горятъ наредъ селата въ възстаналата область и да избиватъ българското население, безъ разлика на възрасть и полъ. Имаше въ тия опустошения и звѣрства известна планомѣрность, която поразително напомня арменскитѣ кланета въ Цариградъ. На 1896 година цариградскитѣ хамали, лодкари и пожарникари — почти всички кюрди и лазове по народность — вземаха въ опредѣлени часове своитѣ сопи и ханджари и се дигаха на тълпи, за да постелятъ улицитѣ съ арменски трупове. Въ опредѣленъ часъ тѣ преустановяваха по даденъ знакъ клането, за да го продължатъ пакъ на другия или по-другия день, все въ опредѣлени часове. Така планомѣрно, по програма, действуваха турцитѣ и въ Странджа. На първо време опустошенията бѣха безразборни и повсемѣстни; горѣше се всѣко българско село, избиваха се всички българи, дори и ония, които изявяваха вѣрность и покорность на падишаха. По-после тази деятелность се подновяваше съ малки паузи, догдето на края, когато се опожаряваха и последнитѣ села, турскитѣ военноначалници щадѣха залавянитѣ тукъ-тамъ изъ горитѣ селяни, като ги увѣряваха, че нѣма да има вече кланета.

И ако, въпрѣки плана отъ Цариградъ, масовитѣ избивания не засегнаха всички български села до едно, затова има да се благодари колкото на гористата Странджа и на близостьта на българската граница, толкова и на бавното движение и на тромавщината на самитѣ турци. Пострадаха най-много ония, които по-късно потеглиха

къмъ границата, ония, които се бѣха откѫснали отъ главната бѣжанска маса и които на своя глава по-сетне се връщаха на групи въ Турско, за да прибератъ по нѣщо отъ покѫщнината си, скрита изъ горитѣ. Тия групи дадоха най-много жертви въ хора, изтезания и отвличания на жени по турски хареми и войнишки чадъри [1]).

IV

ОТЪ ДВЕТѢ СТРАНИ НА ЖЕЛѢЗНАТА СТЕНА

Всички бѣхме бѣжанци. — Разложение и безсилна злоба. — Борщитѣ отъ бившитѣ смъртни дружини. — „По рубица". — Хлѣбъ и покривъ! — Гърцитѣ и свинетѣ. — Примирение и покорность предъ сѫдбата

И така, въ нѣколко крайгранични села на свободна България и по ливадитѣ надъ село Аланъ-кайракъ бѣха изхвърлени, като прекършени клонове и отбрулени листа — отломъци отъ страшна буря — всички довчерашни обитатели и господари на Странджа: селяни, четници и войводи. И еднитѣ и другитѣ — всички бѣхме б ѣ ж а н ц и. Една жива стена отъ щикове, издигната на нѣколко километра отъ насъ, ни раздѣляше отъ земята, кѫдето врагътъ бѣ възстановилъ своето вѣковно владичество и тържествуваше сега надъ безлюднитѣ, димящи още български пепелища.

Всички бѣхме б ѣ ж а н ц и. Ние, четницитѣ и войводитѣ, още не бѣхме се раздѣлили съ пушкитѣ си. Ние съзнавахме, че не сме довършили дѣлото, на което сме се обрекли, но въ сѫщото време чувствувахме безсилието

---

[1]) Възстанието въ Странджа струва сравнително повече жертви, отколкото въ Македония. Тая преценка е подкрепена съ цифри и данни, които дадохъ въ „Освободителнитѣ борби на Македония" (стр. 425 до 430). Рекапитулацията на турскитѣ опустошения и звѣрства въ Одринския вилаетъ или по-точно въ четиритѣ кази на Лозенградския санджакъ — Лозенградска, М.-Търновска, Василикоска и Визенска — се изразява въ следнитѣ цифри:

„Отъ 92 християнски села 66 бѣха изцѣло или отчасти опожарени. Отъ 17,754 християнски кѫщи изгорѣха 2,610. Изклани и избити — 2,565 души (въ Битолския вилаетъ — 1,779). Обезчестени жеии и моми 920, пленени 135. Обездомени 12,880 души. Избѣгали въ България 20,000 души" (стр. 429).

си да пробиемъ желѣзната стена, задъ която смъртьта безпрепятствено дебнѣше изъ гори и храсталаци последнитѣ свои жертви. И все пакъ, бавѣхме се около границата, кроехме планове, въ изпълнението на които никой не вѣрваше, срамувахме се да сложимъ орѫжието си, ако и безопасно вече за турската тирания. Ние олицетворявахме озлоблението и моралната покруса на една армия, обезсилена и победена, безъ да бѫде разбита на бойното поле. Ентусиазма и себеотрицанието бѣха изгаснали, взаимното уважение между другаритѣ изчезнало, — отъ предишната дисциплина — ни поменъ.

Ние се сърдѣхме единъ на другъ, гледахме въ лицето на другаря си единъ виновникъ за общия погромъ. Ние се ядосвахме, загдето не прекарахме съ време домочадията отсамъ границата, загдето се ограничихме само да горимъ турскитѣ села, безъ да посѣгаме на турското население. Ние се гнѣвѣхме на себе си, че се показахме толкова довѣрчиви къмъ гърцитѣ. Криви ни бѣха всички: и България, и Европа съ своята дипломация, криви намирахме и себе си. Сега „докторъ“ Христакевъ ни обясняваше, какъ съ малко чумави бацили, откраднати отъ нѣкѫде, може да се даде праведно възмездие на нашитѣ страдалци—като се зарази всичко и като се накаже цѣлия свѣтъ. И неговитѣ разкази възбуждаха у всички ни сатанински желания и нечовѣшко злорадство.

Нѣкои четници, дори и нѣкои войводи, още съ стѫпването си въ България, напустнаха другаритѣ и, безъ да се обадятъ нѣкому, заминаха. Постепенно стигнахме до тамъ, че почти всѣка нощь по нѣкой четникъ оставяше орѫжието си и бѣгаше. Най-после, следъ едно комично нападение на близкия турски пограниченъ постъ Мусакьой, прибрахме орѫжието на повечето момчета и ги разпустнахме.[1]) Останаха само най-старитѣ и най-калени четници, ветеранитѣ отъ категорията на Варналията, твърде малко на брой, които още не искаха да се раздѣлятъ съ пушкитѣ си и да турятъ точка на своя комитлъкъ.

Това за четницитѣ.

Селянитѣ нѣмаха време да се замислятъ надъ неразрешимитѣ проблеми, които ни измѫчваха. Тѣхното насто-

[1]) „Нападението на турския постъ на 28 септември бѣ изразъ на безсилието и отчаянието всрѣдъ четитѣ следъ оттеглянето имъ отъ Турция. Всичко бѣ вече разнебитено“,—казва А. Разбойниковъ („Приноси“, кн. II, стр. 95).

яще бѣше достатъчно плачевно, за да не се унасятъ въ трагизма на току що преживѣнитѣ изпитни.

Тукъ тѣ бѣха вънъ отъ всѣка опасность и тъкмо затова чувствуваха всичката грозота на своето положение: у дома всичко разпилѣно, ограбено и опожарено; тукъ— бездомна и гладна челядь, безъ парче земя, безъ покѫщнина, безъ земледѣлски орѫдия, безъ никакъвъ почти добитъкъ. Вродената привързаность къмъ собствено парче земя, къмъ скѫтване и заседналъ животъ и къмъ нераздѣлния другарь — вола, заговори у тѣхъ съ всичка сила и завладѣ цѣлото имъ сѫщество.

Съ стѫпването си на българска земя, тия хора престанаха да бѫдатъ наши. И най-добритѣ четници, началници на нѣкогашнитѣ смъртни дружини, почнаха да ни напущатъ. Едни тръгнаха да дирятъ изъ съседнитѣ села покривъ за своитѣ домочадия; други се разпилѣха изъ балканитѣ — белки намѣрятъ поне часть отъ изгубения си добитъкъ; трети стоеха още въ лагера и затѫпѣли сякашъ отъ скрѣбь и отчаяние, приемаха изпращанитѣ отъ Бургасъ оскѫдни порции брашно. Кратковременната революционна дейность, която толкова ги бѣше увлѣкла, сега имъ се виждаше сънь, заблуждение, а може би и хомотъ, отъ който сѫ вече освободени...

Хлѣбъ и покривъ! Ето единствената нужда, която тѣ сега чувствуваха и която все се стремѣха да удовлетворятъ.

Презъ време на акциитѣ у тѣхъ липсваше ентусиазъмъ и инициатива. Презъ време на бѣгството тѣ оставиха тамъ всичко, за да спасятъ само главитѣ си, а животинскиятъ страхъ и егоизъмъ караха нѣкои родители да хвърлятъ изъ пѫтя рожбитѣ си. Нуждата и пълната нѣмотия даваха сега на тия хора безсъзнателенъ куражъ и онова слѣпо презрение и къмъ най-главоломнитѣ опасности, на което не бѣха способни като борци за свободата си. Живата стена отъ щикове, която прегражданше пѫтя къмъ разорения край, за тѣхъ сякашъ престана да сѫществува. На групички и по отдѣлно тѣ почнаха да се връщатъ вкѫщи и да прибиратъ по нѣщо уцѣлѣло: покѫщнина, брашно отъ неоткрититѣ складове, нѣкоя овца, свиня или волъ. И подъ носа на турскитѣ патрули тѣ сновѣха сами, на малки групи и дори съ цѣли кервани волски коли. Всѣки искаше да се върне съ нѣщо. И ако не намираше покѫщнина, добитъкъ, брашно, товарѣше на

гърба си каквото му попадне: котли, черги, връзки кромидъ и пр. Единъ пѫть срѣщнахме двама селяни да пренасятъ отъ Турско шесть волски коли дъски, които смѣтали да продадатъ въ Бургасъ. Известията отъ вѫтре, че имало намѣрени трупове на селяни съ по нѣкоя тенджура или дреха на гърба, че турцитѣ изъ засада вършели много такива убийства, не стрѣскаха никого. Една осемдесеть годишна баба горещо се молѣше на нѣколцина селяни, тръгнали за рубица, да я вематъ съ себе си, защото узрѣлитѣ ѝ орѣхи и лещаци щѣли да останатъ необрани. Нѣкои отъ тѣхъ заминаваха съ кримкитѣ си, но имаше и такива, които предпочитаха да бѫдатъ съ праздни рѫце. Веднажъ придумвахме група селяни, решили да отидатъ въ Турско за рубица, да си вематъ кримки. Тѣ се колебаеха и повечето бѣха наклонни да не взиматъ, а единъ отъ тѣхъ се обади: „Безъ пушка по лесно се бѣга!...“

Тукъ трѣбва да спомена, че нашитѣ селяни се връщаха отъ Турско надъхани съ страшна омраза къмъ гърцитѣ. Цѣли три седмици гърцитѣ се радваха на пълна свобода. Тѣ първи задигнаха имотитѣ на забѣгналото турско население, а после се поставиха въ услугитѣ на аскера — и не пострадаха. Нашитѣ селяни често сѫ ги заварвали да обиратъ складоветѣ, или да събиратъ изъ горитѣ разпилѣния български добитъкъ, оссбено свинетѣ.*) И заварвани така на мѣстото на престѫплението, тия подлеци отплащаха съ главитѣ си за своята измѣна.

*

Тѣзи тѫжни редове за страданията на нашитѣ възстанали и нечовѣшки наказани за дързостьта си селяни не мога да не завърша съ една бележка, която намирамъ останала отъ онова време въ записната ми книжка:

„Колко трогателно милъ и достоенъ за жертви и самопожертвувание е тоя клетъ народъ, съ своята наивность и простота! И следъ толкова изпитания и горести, той не ни осѫжда, не ни ненавижда, нѣма дори смѣлостьта да критикува нашитѣ грѣшки! Какво робско примирение, каква покорность предъ ударитѣ на сѫдбата! Като че ли всичко е трѣбвало да бѫде така, като че ли всичко туй било отъ Господь!...“

---

*) Подиръ гърцитѣ, най-облагодетелствувани отъ възстанието бѣха свинетѣ, ненуждни на турцитѣ, които не ядатъ свинско. Тия четирикраки можеха свободно да пасатъ изъ горитѣ и да тлъстѣятъ.

ЕПИЛОГЪ

ФТИЧЕТО

Вечерьта срещу Преображение Господне, когато войводата закле мегаловската дружина, преди да я поведе къмъ Цикнихоръ за да нападне тамошния гарнизонъ, дѣдо Славъ бѣ назначенъ караулъ надъ селото.

Отъ много години не бѣ тъй трептѣло неговото старческо сърдце. Той чуваше съскането на куршумитѣ, взираше се въ свѣткавицитѣ, които свѣткаха надъ Цикнихоръ и изъ жилитѣ му пропълзяваше една живителна, свежа струя.

Но при всѣко допиране до бащинитѣ старинни кобури, силитѣ подло му измѣняха и той напраздно се силѣше да спре треперенето на ржката си. А когато, призори, свѣткавицитѣ надъ Цикнихоръ се слѣха въ грамаденъ ярко-червенъ пламъкъ, дѣдо Славъ съвсемъ прималѣ и седна на земята. Цѣлото му тѣло треперѣше като листъ. Устата му шепнѣше името на Господа и на Св. Богородица. Обладанъ отъ неопредѣленъ страхъ, той не знаеше, благодарствени молитви ли да отправи къмъ преобразения Христосъ, или да проси милость за победенитѣ. Той не смѣеше вече да погледне пожарния пламъкъ, който стигаше до небето.

И задушенъ отъ вълнение, старецътъ се прострѣ на земята.

*

Лекъ следообѣденъ вѣтрецъ пилѣеше последнитѣ димни облачета надъ Цикнихоръ.

Дѣдо Славъ наостри уши — и не повѣрва. Звукове на гайди, размѣсени съ луди надвиквания на раздрусано хоро пълнѣха въздуха и стигаха до неговия забравенъ постъ. Старецътъ устреми зачервени очи къмъ селския мегданъ. Четнишки калпаци, шарени престилки и сукмани се смѣсваха и кръстосваха въ лудешко хоро.

Дѣдо Славъ разбра всичко и припна къмъ селото.

На мегдана той за минута се спрѣ, обгърна цѣлото пространство, по което пъплѣше веселещъ се народъ. И тръгна съ сжщия стремителенъ вървежъ, пресѣче хорото, разбута група празднично премѣнени невѣсти, които подхвърляха шеги и закачки къмъ момитѣ и като стигна подъ голѣмия джбъ, хвърли се запъхтѣнъ на шията на войводата и го обсипа съ цѣлувки. После отстжпи крачка

назадъ, застана тържествено и съ една безхитростна, но важна гримаса, се обърна къмъ трогнатия войвода:

— Фтичето!... Дръжъ сега фтичето да не ни избѣга!

До вечерьта, колчемъ дѣдо Славъ срѣщнѣше войводата, все го предупреждаваше:

— Фтичето!...

И всѣки день, презъ кратковременния праздникъ на свободата, дѣдо Славъ отиваше да намѣри войводата, за да му каже:

— Фтичето!... Дръжъ фтичето да не избѣга!

И колкото повече дни минаваха въ свобода, толкова дѣдо Славъ ставаше по-важенъ и по настойчивъ въ своитѣ предупреждения. Често пѫти, безъ да се приближава до войводата, той заставаше все въ сѫщата поза и съ сѫщата гримаса му махаше отъ далеко съ пръстъ.

И войводата го разбираше.

*

Група окѫсани бедняци бавно крачеха къмъ четническия лагеръ въ България.

Въ мъртвешки свѣтналитѣ имъ погледи се четѣше безпомощность и тѫга по нѣщо мило и безценно, безвъзвратно изгубено. Босоноги деца пъшкаха подъ тежъкъ товаръ. Майки съ пеленачета на гръбъ и немощни бабички се спираха на всѣки нѣколко крачки да поематъ дъхъ.

Догдето скитаха по върхове и усои въ Турско, тѣ сякашъ не чувствуваха гладъ и умора — и вървѣха, вървѣха непрестанно и не смѣеха да помислятъ за почивка. Но щомъ стѫпиха въ България, едновременно въ тѣхъ заговориха и жаждата, и гладътъ, и умората.

Предвождаше ги дѣдо Славъ.

Той движеше равномѣрно дебелата си тояга и крачеше тѫжно и мълчаливо, погълнатъ отъ нѣкаква философска мисъль.

На лагера старецътъ спрѣ, погледна наоколо и намѣри това което търсѣше. Той твърдо се запѫти къмъ войводата, цѣлуна го тихо по челото и седна — по-скоро падна до него. После поклати тѫжно побѣлѣлата си глава и съ треперещъ отъ вълнение гласъ, просълзенъ почти, издума:

— Изтървахме го фтичето, синко, изтървахме гоооо!...

Край

СЪДЪРЖАНИЕ

Стр.

ПРЕДГОВОРЪ 3

ДО ВЪЗСТАНИЕТО

I. ЗА ОДРИНСКО

Пролѣтьта 1903 год. — Въ Бургасъ. — Напливъ отъ кандидати. — Митю. — Ковачевъ и Паскалъ Ивановъ. — Кандидатитѣ на лагеръ 7

II. НА ЛАГЕРЪ ПРИ ГЕРГЕ-БУНАРЪ

Животътъ въ лагера. — Бутни-колибата. — Катерицата. — Готвачътъ. — Непримирими разногласия между Митю и Янко Ускюплията. 10

III. ПОСЛЕДНИ ПРИГОТОВЛЕНИЯ

Моитѣ нераздѣлни приятели. — Капитанътъ и Докторътъ. — Генерални маневри. — Раздаване на оржжие. — Митю пакъ онеправданъ. — Дружината готова за пжть. 14

IV. НА ПЖТЬ

Едно свещенодействие. — Прощаленъ погледъ къмъ лагера. — Повалената бука. — Единъ революционеръ отъ типа на Марко Леренски. — Маджаровъ следъ Лозенградската афера . 17

V. КАКЪ МИНАХМЕ ГРАНИЦАТА

Преди година и сега. — По склоноветѣ на Странджа. — Първата зора въ обетования край. — И малко поезия. — Чеглайци при насъ 22

VI. ПРЕДЪ КОНГРЕСА

Страница отъ дневникъ. — Въ Стоиловския балканъ. — Кръстю България и другитѣ конгресисти.—На Петрова нива. — Типове на революционери 25

VII. КОНГРЕСЪТЪ НА VII ВЪЗСТАНИЧЕСКИ ОКРЖГЪ

Малко предисловие: за и противъ възстание. — Активици и еволюционисти. — Разисквания и решения 31

II

VIII. ПЪРВАТА КРЪВЬ

Малко сражение. — Раздѣла. — Една бурна нощь по теченията на Велика. — При Кладара 42

IX. УРЕДБА НА ДРЕВНАТА СПАРТА

Въ царството на войводата Петъръ Ангеловъ. — Организация. — Смъртни дружини. — Обиратъ. — Вѫглещаритѣ. — По стѫпкитѣ на Инджe войвода. 46

X. ВЪ МАКЕДОНИЯ ВЕЧЕ ЗАПОЧНАХА!

Въ ложе отъ папрати.— Македония вече пламнала.— Трогателно зрелище. — Свинската атака 49

XI. ДАТА И ПЛАНЪ НА ВЪЗСТАНИЕТО

Важно заседание на Боевото тѣло. — Съдбоносни решения и грѣшки. — Нашата революционна логика 52

XII. ВЪ НАВЕЧЕРИЕТО

На Китка. — Едно знамение. — Напраздни негодувания. — На наблюдателния постъ. — Малко вдъхновение. — Мишелъ обявява възстанието. — Къмъ Василико! 55

ДВАДЕСЕТЬ ДНИ СВОБОДА

I. НАПАДЕНИЕТО НА ВАСИЛИКО

Градътъ блокиранъ.—Първата бомба. — Хукюмата въ ржцетѣ ни.—Нашигѣ пленници. — Усилия около касата.—Въ станцията. — Яростьта на Янко Ускюплията и на Павле. — Зестрата на една стара мома. — Малко сражение предъ казармата.— Колчевъ раненъ. — Mille merci 63

II. НИЕ, ПОБЕДИТЕЛИТѢ . . .

Нашитѣ ранени. — Защо не падна казармата. — Какъ атакуватъ кримкаригѣ. — Разговоръ съ пленницитѣ. — Варналията въ ролята си.—Керванътъ за България.—„Богъ да ви помогне!“ 71

III. НАПАДНАТИТѢ

Мѫчителна неизвестность. — Акцията въ Граматиково. — Възстаницитѣ отблъснати, но гарнизонътъ бѣга.— Праздникътъ на освобождението въ Вургари.— Последнитѣ телеграфни стълбове. — Турскиягъ страхъ. — Феерична картина. — Мързовци . 77

IV. НОВА ДЪРЖАВИЦА

Подвигътъ на единъ старецъ. — Нѣма турско-българска граница. — Малко-търновска комуна. — На Голѣмо Кокорафи. — Унищоженъ гарнизонъ. — Празникътъ въ Мегалово. — Друга скѫпа жертва на кримкитѣ. — Тѫжно посещение 83

V. ВЪ УЧАСТЪКА НА ГЕОРГИ КОНДОЛОВЪ

Акциитѣ въ паспаловския участъкъ.—Какъ загина Георги Кондоловъ. — Изложение отъ секретаря на войводата. — Самотенъ гробъ. — Сждбата на Паскалъ Ивановъ. 88

VI. ВЪЗСТАНИЕТО ВЪ КРАЙМОРСКИТѢ УЧАСТЪЦИ

Единъ езически култъ. — Нестинаритѣ. — Светокътъ. — Топаци и Устрели. — Праздникътъ на Светока. — Скачане по огъня. — Сражение въ Маджура. — Сражение въ Корфоколиби. — Опожарени села. — Гърцитѣ подъ възстаническа власть . . 93

VII. ДРУГИ АКЦИИ ПРЕЗЪ ПЪРВАТА НОЩЬ

Въ участъка на Калканджиевъ. — Сражението на Дико Джелебовъ въ Стоилово. — Сражението въ Индже-кьой. — Нападението въ Дере-кьой. — „Хунска орда“ изъ Лозенградското поле. — Отъ върха Циганка. — Електрически освѣтената Странджа. — Възстанически маршъ 101

VIII. ТРАГЕДИЯТА НА МАЛКО-ТЪРНОВО

Докато селянитѣ нападаха, побеждаваха и празднуваха освобождението си 105

IX. ВЪ ДРУГИТѢ РАЙОНИ

Кръстю Българията въ Чокенско. — Унищожението на Хаджи Талашманъ. — Отзвукътъ въ Одринъ. — Атентатътъ въ Кулели Бургасъ. — Тържеството на динамитара 107

X. ТУРСКАТА КОНЦЕНТРАЦИЯ

По шосето Лозенградъ—Малко-Търново. — Нашето бездействие. — Това, което не сме очаквали и не сме предвидѣли 111

XI. КАКВО ДА СЕ ПРАВИ?

Тревожни запитвания. — Първи походи на аскера. — Планътъ на Икономова. — Водителитѣ раздѣлени. — Бунтъ или възстание? 113

XII. ГЪРЦИТѢ ПОДЪ ВЪЗСТАНИЧЕСКА ВЛАСТЬ

Шиваровъ пълновластенъ управитель. — Тържественото му посрѣщане въ Василико.—Управлението на града.—Окржжно до гръцкитѣ села. — Гръцкитѣ смѣтки. — Чорбаджия, пострадалъ за вѣрностьта си къмъ революцията 119

XIII. ОТБРАНИТЕЛНИ МѢРКИ

Избрани позиции до границата. — Три села на Узунъ-чаиръ. — Животътъ въ „женския лагеръ“. — Подкрепление отъ България. — Една патетична речь на Мишелъ. — „Трофеи“ 123

БѢЖАНЦИ

I. НАЧАЛО НА КРАЯТЪ

Първи турски опустошения. — По границата. — Разсѫждения около едно неизкупимо престѫпление. — Турцитѣ вече настѫпватъ. — Край на „женския лагеръ“ 131

II. ОТБРАНАТА НА ЧУКИТѢ

Сражения предъ Китка. — Отблъснати атаки. — Турцитѣ господари на Китка, Копрецъ и Голешъ. — Ужаситѣ на югъ. — 35 села опожарени за 5 дни. — Въ България 134

III. КРЪСТЕНЪ ПОХОДЪ КЪМЪ ЗЕМЯТА НА СПАСЕНИЕТО

И последнитѣ чети прибрани отсамъ. — Три хилядна маса бѣга. — Заблуденитѣ край границата. — Планомѣрность въ турскитѣ опустошения. — Поразително сходство съ арменскитѣ клането въ Цариградъ 137

IV. ОТЪ ДВЕТѢ СТРАНИ НА ЖЕЛѢЗНАТА СТЕНА

Всички бѣхме бѣжанци. — Разложение и безсилна злоба. — Борцитѣ отъ бившитѣ смъртни дружини — „По рубица.“ — Хлѣбъ и покривъ! — Гърцитѣ и свинетѣ. — Примирение и покорность предъ сѫдбата 140

ЕПИЛОГЪ

ФТИЧЕТО 147

162—934—3000

С О Ф И Я
1 9 3 4
П Е Ч А Т Н И Ц А
П О Л И Г Р А Ф И Я

Ц Е Н А 40 Л Е В А

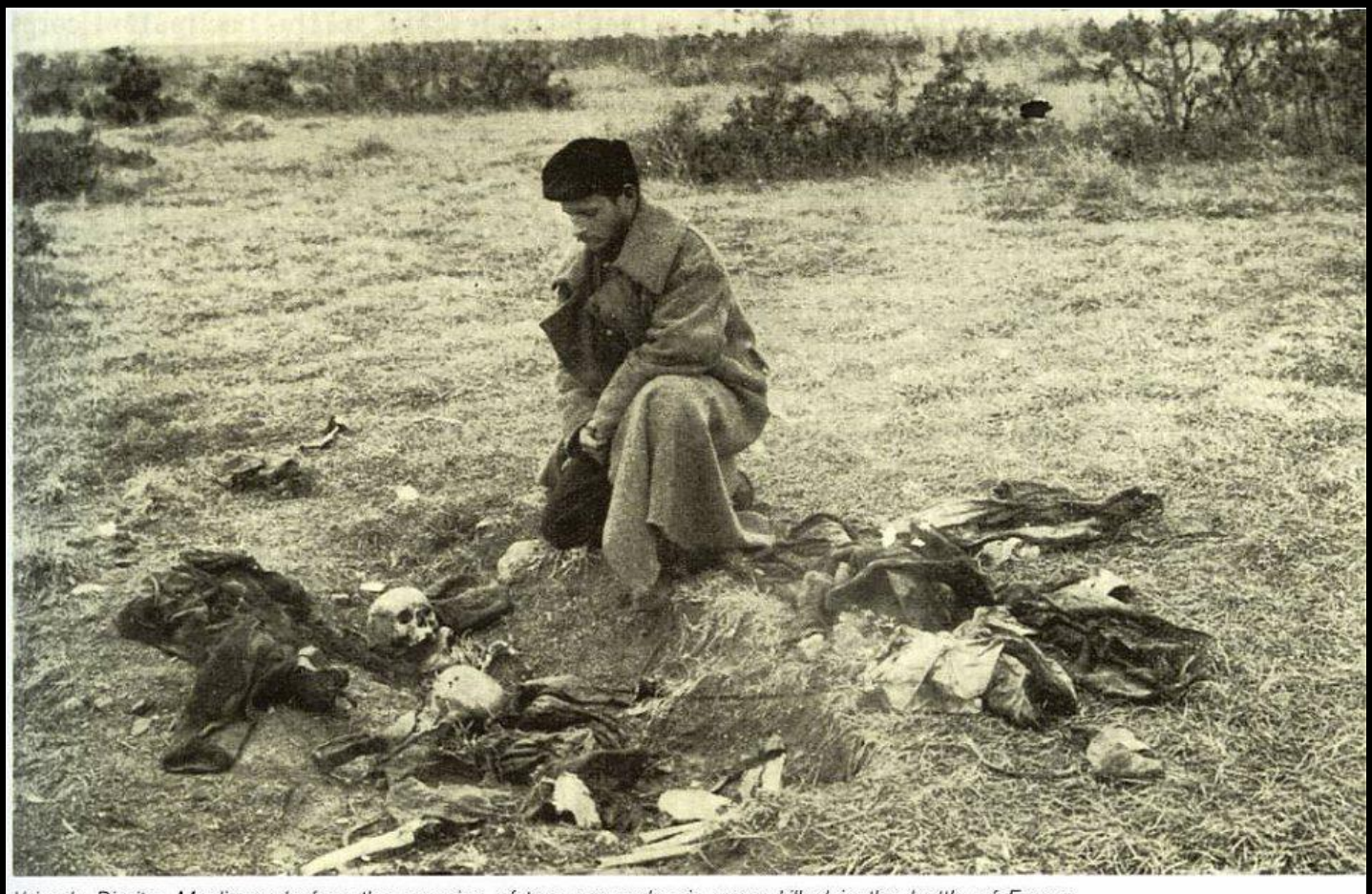
ДОСТАВЯ СЕ ОТЪ АВТОРА
ХР. СИЛЯНОВЪ, булевардъ
П. ПАСКАЛЕВЪ № 9 И ОТЪ
КНИГОИЗДАТЕЛСТВО
„ХЕМУСЪ" — СОФИЯ

Скенирано за:



www.strumski.com

Библиотека „Струмски”
е създадена в памет на
загиналите за Родината.



Voivode Dimiter Madjarov before the remains of two comrades in arms killed in the battle of Ferres